

ANTHROPO-GEOGRAFIA

I. RÉSZ

A FÖLD FELÜLETI FORMÁINAK HATÁSA

IRTA

Dr CZIRBUSZ GÉZA

A GEOGRÁFIA EGYETEMI TANÁRA

Jelige: Sum — ergo cogita.

BUDAPEST, 1915
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IBOD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

KIADÁSA

NÉHAI

HUNFALVI JÁNOS dr.

*tanító-mesteremnek emlékezetére
születés-évének 95-ik évfordulója alkalmából*

ajánlja háládatos szívvel

hűségese tanítványa

Czirbusz Géza dr.

I. Az európai emberfajta térfoglalása.

– Európaizálás. –

Két nagy geográfiai eseménnyel zárult be a XIX. század. *a)* Az egyik a Föld területi birtokba vétele, *b)* a másik az európai emberfajta statisztikai föllendülése s a glóbuson való uralomra jutása. Afrika, Ázsiának és Ausztráliának belsejét a XIX. század kutatói tárták fel, a huszadik század sarki kutatói (Cook és Peary, Shackleton és Amundsen pedig befejezték Földünknek teljes feltárását. Az óceáni medencék mélységes fenékvizonyait szintén a XIX. század leplezte le; a Föld köburkolatának geológiai megismerése a XIX. század vége felé annyira haladt, hogy Richthofen Ázsiának keletkezését, Suess az egész Föld plasztikai kialakulását e geológiai adatok nyomán egységbe foglalhatták. Az északamerikai Egyesült-Államok, Argentína, Ausztrália, Japán és az orosz birodalom azóta népesedtek be. Új népek s új nemzetóriások keletkeztek, kikhez hasonlókat nem ismer a történelem. Az amerikai meszticektől, filipini tágálok és észak-ázsiai szibiriakoktól, mint új népektől tekintve, az északamerikai jenkik száma 36 millióról 77 millióra fölgyarapodott (229%). Indiának népessége a múlt században 100 millió volt, ma 300 millió (200%). A csinai nép 360 millióra nőtt, a németek 85 millióra, az oroszok 113 millióra, de még Magyarország népessége is a 40-es évek 7 milliójából felvitte 21 millióig. Belgium, Hollandia, Itália népesedése a XIX. században 40%, Németország 68%, magának a szász királyság statisztikai erősödése 135%. Csupán Anglia és Franciaország maradtak el, főleg az utóbbi 9% szaporodással, mint kulturailag túlérett (Überkultur) megtespedett, sőt visszaeső, dekadens nemzetek. Az európai fehér emberfajta törzsökfáján azonban egyes vénhedt ágak elsatnyulása nem változtat semmit. Mert új hajtások keletkeznek és keletkeztek rajta. Különösen az Atlanti óceán túlsó partján, hol a germán és román népek megújhodásnak néznek eléje.

Így billent az emberfajta és a világtörténelem súlypontja a kicsi Európára, mely csak tizenötödrésze a többi földségnek, mégis legnépesebbik telluris helye a földnek. Európa 97 millió km² területén 452 millió ember él. Csina 11 millió km² terü-

létén 360 millió, Elő-Indiában 300 millió, északamerikai Egyesült-Államok 93 millió területén 92 millió ember. A fehér ember Északi lengére az óceáni világforgalom egyesítője, az ő fajtája, a feliei-ember 885 millió létszámával, a legnagyobb statisztikai és – tegyük hozzá, értelmi hatalom a földkerekségén. A színesek összes 780 millió létszáma 105 millióval kisebb nála. A mongolok 500 millió, a malájok-polinéziak 50 milliója, az amerikai színesek 37 milliója együttvéve 587 millióval meg sem közelítik az európai-fajtának statisztikai erejét, nem is szólva a feketebőrű dravidák 65, afrikai négerek 125, pápuák és ausztráliaiak három milliójáról, kik mint tropikus fajták, 193 millió létszámukkal össze sem hasonlíthatók az északi félgömb két hatalmas aktív emberfajtajával t, i. a sárgabőrű *mongollal*, de különösen a végtelen haladás- és cselekvésösztönrel megáldott *európai* fehér fajtával, mely utóbbi az ő kisdud földségéből, ha nem is végleges ura, de tényleg tanítója, vezetője és pénzelője a többieknek. Ezt nevezi Kjellen «planetáris *situáció*»-nak.

Az európai emberfajtának értelmi, gazdasági és erkölcsi felülkerekedése a glóbuson az a legnagyobb világtörténelmi tény, melyhez foghatót nem találunk az emberiség történetében. Az európai fajta kezdte meg a világtörténelemnek földségek, kontinensek szerint való tárgyalását. Ehhez képest eltörpült minden eddig üzött aprólékos történelemírás. A fehérfajta vezető uralma korunk szignatúrája. Ehhez kell alkalmazkodnia ezentúl a geográfia komolyan vett tudományos művelésének is. A földet, mint csillagot vagy mint a Kozmosz fizikai világának tagját, hagyjuk a csillagászatnak és geofizikának, a földnek leírását, azaz a légkör legalsó rétegeinek s a földburkolat legtetejének, mint az emberiség cselekvésének, történelmi *színterének* leírását pedig csak az *emberrel* való *kapcsolatában* és beállításában szabad és *kell* ezentúl tárgyalnunk, hogy megértessük a fajok térfoglalását a nemzetek ideális és politikai versengését földünk felületén.

Az anthropo-geográfia a föld leírásának jövődöbéli projekciója. Meg kellett előznie e tudomány létrejöttét Humbolt Peschel, Richthofen, Penck és Davis kutatásainak, kik a föld felületformáinak *történelmi keletkezését* keresték vala, hogy e formák hatását az emberre s felhasználásuk módját, szóval az *aktuálió* geográfiát a különböző népeknél és nemzeteknél vizsgálat tárgyává tehessek. A most dúló európai háború eléggé megmulatta, hogy elégtelen a Föld formáinak szerkezetét ismernünk. Ismernünk kell a rajta operáló népek *teljesítő képességét* is, különösen azt, hogyan tudják a formák felhasználásával szellemi erejüket, technikai készségüket teltekre váltani? A sakk-táblának sem kockái, sem figurái nem nyerik meg a játszmaí, hanem a talentum, az ember esze, mentalitása, mely az alkalmas figurákat kellő helyükre tudja állítani.

II. A föld értékesítése.

Már a bölcséletben is az értékelmélet kezdi az elvont eszmeköröket, a logikus alkotásokat rendezni, helyesebbekkel pótolni s azokat a való világgal összeköttetésbe hozva, az emberi gondolkodást értékes tettek véghezvitelére terelni.

A geográfiában sincsen máskép. Az elméleti igazságokat gyakorlati igazságokkal kell fölcserélnünk. Idők jele, hogy *Hettner* professzor, a morfológizmusz legelszántabb harcosa, kikelt a túlságos geológizálás, a tulajdonképeni geográfiai themák elejtése s az embernek mint szintén, sőt (nézetem szerint elsőrangú) geográfiai aktuális tényezőnek háttérbe szorítása miatt. A sok elmélet és természettudományi analízis, osztályozás helyett több gyakorlati geográfiát kíván a geográfusoktól. A Földnek emberekkel való elárasztása ugyanezt tanácsolja. A geográfiai tanításnak ezentúl *nemzetinek* és *gyakorlatinak* kell lennie. Saját módszerét kell követnie. Nem szabad belőle sem geológiát, sem geo-fizikát, de pusztá statisztikát és történelmet sem csinálni. Maradjon a geográfia összehasonlító és társító körében.

Az emberiség geográfiai terjeszkedésére nézve jellemzetes, hogy az újkor elején az 1500 évben, Földünk 149 millió km² száraz felületéből csupán 132 millió km² volt ismeretes. Ma a föld 510 millió km²-ből 493 millió ismeretes, legfeljebb 15–18 millió km², Európánál tehát csak másfélszer nagyobb terület vár még fölfedezésre. Az emberileg lakható vagy forgalmilag felhasználható területből földségeken és tengereken 450 km²-t használunk. Azaz a glóbusnak $\frac{9}{10}$ része az Ember hatalmában van, ki azt a többi élő lények kiszorításával a maga használatára és céljaira foglalja el. Ebből önként következik, hogy nem szabad beérnie a föld lefoglalásával, hanem alaposan ki kell azt ismernie, ha értékesíteni akarja. Geográfiai látókörünk rohamos tágulása tehát a legutolsó három emberöltő alatt nagyot lökött a geográfia aktualitásában.

Földünk kiszabott területét nincs módunkban nagyobbítani, 132 millió km²-re tehető állandóan lakható és 101 millió km³-re művelhető területe. Az emberiség szaporodása és térfoglalása azonban nincsen arányban lakható területével. Az emberiségnek tudatára kell jönnie, hogy él, de ezt az életet végtelenül nem szaporíthatja, lakóhelyét sem. Csak a Földet kell jobban értékesítenie. Hogy meglehessen rajta élni s emberi hivatásunkat e földön teljesíthessük, a területek jobb kihasználása s az elpocsékolt természeti kincsek (arany, ezüst, vas, kőszén, erdő, állatállomány) pótlása szükséges. Brunhes nem is nevezi máskép az embert, mint fosztogatónak, a föld pusztítójának. Ideje, hogy a térfoglalással járó könnyelmű rablógazdálkodásnak véget

vessenek a terjeszkedő emberfajták. Különben önmaguk sírját ássák. (*Wagner Lehrb. d. Geografie* 1912. 723., 896.)

A következő becslések némileg tájékoztatók az emberiség-jövendő feladataira nézve.

Reclus és mások becslése szerint. Földünk jelen területével és beosztása mellett hétezer millió embert bír eltartani. A XIX. század elején 1000 millió lakosa volt a Földnek, a XX. század első tizedében 1700 millió. Az 1912-ik aratási eredmények szerint ennek az 1700 millió ember ételmezésére naponként $4\frac{1}{2}$ kg. fogyasztást véve 5460 millió métermázsa szemes kenyértermény (búza, rozs, árpa, kukorica, rizs), 1550 millió mázsa burgonya s körülbelül 600 millió darab háziállat, tulok, juh, disznó vagyis a húselélmélet szolgálható háziállatok világállományának fele-része kellett.

Ha századunk végén 2000 millióra szaporodnék az emberiség, akkor évenként 6425 millió mázsa kenyérterményre, 1830 millió mázsa burgonyára és 706 millió drb. vágómarhára lenne szüksége. Három milliárdnyi embertömeg eltartására legalább 9650 millió mázsa kenyértermény, 2350 millió mázsa burgonya s 1050 millió darab vágómarha szükséges. Mindez csupán hozzávetőleges számítás, de így is kérdés, hogy bírja-e majd a jövőendő emberiség a mai 70 millió km^2 nagyságú kulturális területet, melyből 43'7 millió km^2 erdő és csak 27 millió km^2 szántó és rét a 31 millió km^2 területű puszták bevonásával 100 millió km^2 kiegészíteni? Még akkor is marad 47 millió területű terméketlen vidék, abban 20 millió sarki tájak, felhavasok és jegesek vidéke a Gobi, Samo Tarym medence, perzsa, arab, szyr, Zahara, Atakaina, lybiai, kalahári és ausztráliai sivatagok, melyeket kasza, kapa alá fogni rettenetes nehéz. Az erdők kiirtásával Ázsia, Afrika, Európa és Amerika kiszikkadásnak és a klíma szertelenkedéseinek lesznek kitéve, mely leszállítja a talajvíz járását, szikes pusztákká változtatja a termőföldeket. Azonkívül csatornák, folyómedrek, tavak, forgalmi utak, várak, forgalmi berendezések, községek és városok szintén jelentékeny részét kötik le a hasznavehető földnek. A 350, százezer lakost meghaladó város a Földünk legszebb területeit köti le. Pedig az emberiség szaporodásával a lakóhelyeknek is kell szaporodniuk. Minden szabad földet nem lehet tehát szántóvá, legelővé változtatni. A földnek gazdasági meghódítása ép oly nehéz kérdésekkel fog küzödni, mint a települési geográfia nemzetek, népek, államok geográfiai terjeszkedésénél. A mi eddig a föld lakható felületének megszállása körül ösztönösen vagy geográfiai belátás révén történt, ezentúl rendszeresen és tudatosan kell, hogy végbe menjen; különben a 2350-ik évben a föld túl-népesedik. Akkor 8 ezer milliót számlál majd az emberiség s nem fér el a tömérdek ember a Föld hátán.

Szóval mindinkább nyilvánvaló lesz, hogy a geográfia eddigi akadémikus és elméleti tárgyalásának mielőbb gyakorlativá

kell válnia. A nemzetek, fajok, kontinensek jól felfogott érdeke, mondjuk önzése és létérti küzdelme hozza ezt magával.

Eddig lezorult a geográfia tanítása az elemi és középiskolák legalsó osztályaiba. Eljő annak ideje, mert kell jönnie mielőbb, hogy a geográfiai tudás a műveltség elengedhetetlen kellékének fog tekintetni, mint a középkori nevelésnél a klasszikái nyelvek, a modern tanításban: világnyelvek tudása. Az európai emberfajtának legfrissebb hajtása az amerikai jenki máris megneszelte hogy Amerika pontos geográfiájáról, politikai és gazdasági berendezkedéséről, előrelátó védelméről szó sem lehet, míg a nyugoti földséget pontosan föl nem mérik, topográfiáját meg nem állapítják, geológiai alkotását töviről-hegyire nem regisztrálják, speciális térképeket nem készítenek mindenről, minek geográfiai, politikai, gazdasági vagy kulturális vonatkozása van vagy lehet. Az elemi és középfokú iskolai tanításnál, iskolai magánolvasmányokban mindenütt az emberi geográfia szerepel már a természeti mellett. Térképfelvételekre is tanítják ott III. és IV-éves gimnazistákat,

Az európai háború eléggé megmutatta, hogy minden nemzetnek nemcsak hazáját, hanem a szomszéd országok geográfiáját is alaposan kell ismernie. Az óceáni medencék és felületi formák keletkezését tanító geográfia helyett ezentúl elsősorban *anthropo-geografiát* kell tanítanunk, mely megtanít, miként boldogulunk tulajdon hazánkban s kontinensünkön? Mikép használja fel az ember a földfelület természeti előnyeit? Mikép jut nemzeti, faji, erkölcsi, védelmi és kulturális *erőre*? Mikép szerez munkatöbblettel *tokét*, azt a világraszóló hatalmi eszközi, mellyel az emberi okosság nemcsak hatalmas versenytársait, hanem magát a Természetet is legyőzheti. «0 Felsége a Tőke nélkül, állítja Buckle, nincs emberi kultúra», de Tőke birtokában nincsenek természeti akadályok többé a földön Ezt tanítja az anthropo-geografia. Az ember eszével, erkölcsi és fizikai tőkeerejével kiszabadul röghöz *kötöttségéből*, melyet a geográfusok egyik szolgálalkú iskolája természeti törvénynek hirdetett és fölemelkedik a szabad emberek és szabad nemzetek előkelőségei közé. Ámbár végkép még sem szakadhat el a Földtől. Embernek kell maradnia ezentúl is itt a földön, minden tudása és földi hatalma mellett, minden gyarlóságával és erényeivel egyetemben. Hiszen csak ellentét serkent a haladásra! Az örök béke álmódosítása geográfiai lehetetlenség, míg fizikai és emberi erők tusakodnak a Föld színén. (Der Weg ist Alles – a küzdelem útja – das Ziel ist Xulb (Müller-Lijer: Phasen der Kultur 1915 II. 364, 377).

III. A mai «világtörvények» s az anthropo-geografia.

A föld területi megismerése és birtokvétele ép úgy megváltoztatta Európa XIX. századbeli gondolkodását, a mint a nagy felfedezések átalakították az újkor elején élő nemzedékek világfelfogását. Akkor omlott össze a középkornak geo- és anthropo-centrikus ideológiája és megszületett Kopernicus, Kepler, Baco. A XIX. század geográfiai nagy felfedezései létrehozták Wallace-t, Darvint, Comte-ot, Rittert, Richthofent, Suesst, Peschelt, Hatzelt, Elisé Reclust stb. ezeken kívül a múlt század természettudományi gondolkodását, mely majdnem teljesen háttérbe szorította az emberiség fölének, crémjének a humánus, vagy szellemi tudományok iránt való érdeklődését.

Új tudományok keletkeztek például a geológia, astro- és geo-fizika, vegytan, tengerek leírása stb., melyek meglepő megállapításaikkal megigézték a közönség sensus communisát s elvonták figyelmét minden természetfölöttinek tisztelététől. Hogy előlegezett általánosításokkal kétes indukciókat, igazaknak tartott elméleteket s tetszetős aforizmákat hoztak forgalomba; hogy a dedukció diszkreditálásával szinte ráparancsoltak a tudományokra az egyedül üdvözítő induktív gondolkodás követését, hogy minden bokorban naturalista filozófia burjánzott fel, mely a lelket, a szellemet, a felfoghatatlant, a vegytani és fizikai kísérleti laboratóriumokba hurcolta – az mind természetes folyománya az ilyen szellemi forradalmaknak s a tömegek a szélsőségre hajló természetének, melyet korszellemnek, tömeglélektannak szokás nevezni.

De, hogy a geográfiát, sőt még az anthropo-geografia két első művelőjét Elisée Reclust és Ratzel Frigyet is megmételezte az a materiális korszellem, nem is szólva Kitterről, ki tulajdonkép a geográfiai fatalizmus megindítója (Kretschmer: Hist. Geografie von Mitteleuropa 1904. 5) meglepő ugyan minden részlettudásra, ki kedvelt tárgyának kerítésén túl nem lát, de nem arra, ki megtartva jobbik eszét s ítélő erejét, nyitott szemmel s nem előre beállított látószög alatt nézi a világot.

Le kell szögeznünk azt a két tételt 1. hogy a múlt század szegény volt szellemi megállapításokban, de gazdag természettudományi eredményekben, 2. hogy a tehetségek színe-java a természettudományok felé fordult. Ezért tudtak a természettudósok fizikai *világtörvényeket* kieszelni, melyek tudásunk jelen állásának inkább megfelelnek és kielégítőbb magyarázatokat nyújtanak, mint az örökös abstrakciókkal és egyéni felfogásokkal bíbelődő s egymással untalan veszekedő humanista tudósok könyvei, melyeknek szellemi téren semmiféle konkrét megállapításuk nem sikerült. Ezért vagy a tudós dogmatizmus

tógájába burkolva, tehetetlenségükben átkokat szórtak minden új természettudományi ellenvéleményre vagy azzal siklottak ki a felelősség alól, hogy meg sem kíséreltek a *szellemi világ törvényeit* kutatni, mert az «inponderabilis és kiszámíthatatlan»). Így a tudós utraquisták, a se nem fehér, se nem fekete, hanem szürke körültekintő kiegyenlítő kaptak erőre, kik se hús, se halféle kijelentéseikkel s tájékozatlanságukkal többet ártottak a tudomány szavahihetőségének, mint a legszélsőbb pozitivisták és megveszekedett hiperideálisták.

Az okulni akaró közönség e szellemi kuszáltság hatása alatt közömbös lett. Elhidegült a keveset és rosszat nyújtó szellemi tudományok iránt s kétkedővé lett az érthetlenségig specializálódott természettudományi elméletekkel s nagymondásokkal szemben. Szinte föllélegzett tavaly, hogy kitört az európai háború s *tettek*re ragadta az embereket. Nyilván megtisztul általa az európai emberiség a tudósok kikonstruált gondolati szövevényeitől s újra a *cselekvés* kötelességének tudatára ébred, felvillanyozva így a tespedésnek indult világfájdalmas és ideálok nélkül való fiatal nemzedékének elbárgyult akarateréjét, letört cselekvési kedvét, elhomályosult jövőbe tekintését.

Vegyük most sorra a *világtörvényeket*, melyekből a XIX. század végén a múlt kutatásain csüngő európai értelmesség, így az igájuk alá került geográfia is, – dúsán táplálkozott és tudós dogmákat hirdetett.

1. Az első az *anyag* és *erő* együttessége, örök megmaradása, melyet Mayer Róbert (1814-1878), Prescott James Joule (1877), Helmholtz Hermann (1821-1894), Tyndal (1820-1893), William Thomson lord Kelvin hirdettek, mint a mindenséget a Kozmoszt összetartó, legelső legfontosabb törvényének. A materiális világfelfogásnak ez az alap-dogmája lett a pantheistikus tudomány vezető gondolata.

2. A másik nem kevésbé fontosnak mondott törvény Kepler és Newton óta datálódik s *a mozgás megmaradása* áll.

3. Ennek ellentétét eszelte ki Max Well az anyagnak *kiáugárzó* nyomásában, mely Newton gravitációjával egy gyékényen meg nem fér. Távolodás és vonzás egyszerre elképzelhetetlenek a valóságban.

4. Azután jött Lamark-Darwin *fejlődés-törvénye*, mely rendkívüli népszerűsége jutott s a tudomány összes ágaiban romboló prestige-re emelkedett. Mióta Lyell a geológiában alkalmazta, a geográfiát pedig mint «tudós módszert» a geológiával párosították, nagy szerepet játszott nemcsak Ritter, Reclus, Richthofen és Ratzel idejében, hanem mai napig. Különösen a kitűnő formaérzékkel és meglátással megáldott Richthofen volt szószólója, ki «Führer für Reisende» című utasításaiban kifejezetten hangsúlyozta, hogy a geográfiának

feladata «das Gewordene» a felületi formáknak létrejöttét megmagyarázni. Ratzel azzal toldotta meg ezt az újdonsült geográfiai módszert, hogy a geográfiában nem a «miként» s a «hol» kérdését sürgette, hanem a «ahonnan?» «miből?» kérdését. «Die Wissenschaft ruht nirgends bei der Beantwortung der Frage *Wo?* Sie geht weiter zur Frage *woher?*» Ha Ratzel megérte volna a jelen európai háborút, meggyőződhetett volna, hogy a sztratégákat az emberanyag minőségén kívül, csupán a topográfia érdekelte, nem a harcterek geológiai története. Különbözik Ratzel Anthroprogeografiájának második kiadásában azt is említi, igaz csak néhány sorban talán kiengeszteléseképpen, hogy «az *Eszességnek* az ember *mentálitásának* megjelenése a geológiai korok *után* Földünkön oly jelenség, melyhez fogható, eredményeiben *kihatóbbat* nem találunk az élőlények fejlődés-menetében. «Der Geist des Menschen ist eine vollkommen *neue* Erscheinung auf unsern Planet, eigenartig und «wirkungsvoll» als *Alles* was die Entwicklung des Lebens vorher gezeitigt.»

5. Miután a monizmus elvetette a Teremtést, az Élet magyarázatára a *protoplasma* babonájához kellett folyamodnia. Már Preyer fizikus hitte, hogy protoplasma eredetileg volt már úgy az izzó Napban, mint a Föld izzó állapotában is! Ez ugyan annyira hihetetlen feltevés, mint Suessnek összeomlási és kontrakciós elmélete, mely szerint Földünk fonnyadt almamódjára zsugorodik, mikor a földrengési hullámok haladása, a föld tengelyének biccenése, a tavaszpont hátrálása stb. a föld tömör belseje mellett tanúskodnak. De a tudósok, erősen számítanak mindig a laikus nagy közönség hiszékenységre. No még az újság ingerére is. Így Arrenius szintén lehetetlennek tartja a protoplazmának egy izzóan cseppfolyós gömbön való megmaradását, de azt észszerűnek véli, hogy a világtér telidenedteli van picinyke 18 mikron átmérőjű csirákkal, melyeket a *Nap* sugárzó nyomása egyre a bolygókra juttat. Sőt a csirázó magvak életerejét a világtér rettenetes hidegsége, illetőleg abszolút melegnélkülisége nemcsak konzerválja, de még *fokozza* is! Oly állítás ez, amely menten lerombol mindent, amit az élet kezdetéről sejtől, sejtmagról és protoplazmáról eddig tudunk. Merészségben ezzel a *panópermia* elmélettel csak Richter H. E. Thomson W. és Helmholtz nézete vetekszik, hogy az *élet*, örök járuléka a *világtér* természetének, amely hemzseg a sejtmagvaktól s teli volt és van a végtelenségig csirákkal, mint alföldi magyar falu akácfavirág illatával. A csirázó mag azonnal életre kél, mihelyt valamely bolygón alkalmas helyet talál. Okoskodásuk alapja az, hogy az üstökösök spektruma a szénsav gázéhoz hasonlít, a meteorokban néha szénsavnyomokat találnak, melyek szerves testek maradványaihoz hasonlítanak. így hasonlóságból következtetnek.

Ily világtörvények igazságának föltételezése mellett igen

természetes, hogy Reclus és Ratzel, a materiális örök világ igézete alatt, az Embert szintén múló jelenségnek, a Földhöz tartozó oly fejleménynek tekintették, mint a bioszférának bármelyik lényét. Az ember múltjában, jelenében a föld rabja. Története nem más, mint a talaj praedestinált cselekedeteinek végrehajtása. «Die Geschichte betrachtet die Menschheit als Bewegung, die Geografie ebenfalls, nur blickt sie in der Regel nicht durch die Menschheit *bis* auf den *Boden*.») (mint a geográfia t. i. mondja Ratzel). Hasonló kijelentése van *Ritternek*. «Die Geschichte steht nicht neben, sondern *in* der Natur, melyet Ratzel is akceptált vala. De még Humboldt Sándornak a fizikai geográfia és Landschaftskunde mesterének is van egy meglepő kijelentése, midőn azt mondta, «hogy a népek lakóhelyük libériájában járnak, «tragen die Livrée ihres Landes».

A geográfiának, mint 2000 éves *leíró* tudománynak feladatát *Guthe* és *Peschel* Oszkár fejezték ki leghívebben, hogy a «földleírás megismerteti velünk a Földet, mint az emberiség *lakóházát*. Nem pusztán regisztrálása az a föld felületének, tengereinek stb., hanem a felületét leírván, menten odaállítja a teremtett földi világ közepére az embert és megmutatja, hogy az ember egyrészt környezetének hatása *alatt áll*, de másrészt *szabadulni akar* e függéstől. A geográfia ily módon a *természettudományok* és *történelem* kapcsolata». Nem kizárólag fizika, geológia, de történelemnek, geológiának sem függeléke, hanem önálló, jellegzetes és nem csupán a földről szóló tudomány (Erdwissenschaft). Guthenek és Peschel ez az okos és a geográfia történeti menetének megfelelő felfogására Ratzel azt a megjegyzést tette volt, mit különben azóta sokszor olvashattunk, hogy a geográfia feladata «a föld leírása, tekintet *nélkül* az emberre és történelmi cselekvésére». Sőt Richthofen fanatikusai meg is toldották ezt a földimádó aforizmat még egy egészen új feladattal is, mondván a tudományos geográfiának a felületi formák *keletkezését* s *abból* a földi dolgokat kell magyaráznia, hogy földtudomány «Erdwissenschaft» legyen belőle. (Hettner.) Azóta a geográfiai szemináriumok geológiai laboratóriumokká lettek s geográfiai kongresszusok geológiai gyűlésekké. A sok természettudománykodásnak az lett a vége, hogy az úgynevezett tudományos geográfiai könyvek, az egyetlen törődő geomorfológiai és fizikai szkematikus csinálmányok (abstractes Machwerk) lettek, melyekből *geográfiát* senki meg *nem* tanulhat (lásd *David-Rühl* könyvét és *Geogr. Anzeiger* 1915 panaszát) többé. Az ember pedig, e tudós szekta homogen tömegpszichológiai hatása alatt (Le Bon 149.) automatává törpült, kit a Föld és fizikai erői idestova ráncigálnak. Egyszerűen konfiskáltatott a szellemi világ szinguláris létezése s a fizikai világ egyedülisége nehezedett e geográfiai fatalizmus szája íze szerint az egész hitevesztett emberiségre.

6. E tudományos kietlenség közepette, hála az emberi

lélek sokoldalú tárgyilagosságának, akadt két bátor fizikus. *Einstein* és *Lorentz*, kik a *viszonylagosság* elvének felállításával a természeti jelenségek megfigyelését és elbírálását egészen új irányba terelték. Szerintük álláspontunktól függ tulajdonképp a dolgok és tényeknek hitt jelenségek megítélése. Fény és villamosság voltaképp egy és ugyanaz a tünemény, csak a hullámhosszuk más. Az égitestek mozgásánál mindig megfeledkezünk, hogy mi is mozgunk a Földdel s a Nappal együtt valamerre, csak hogy nem vesszük észre e mozgást, élesebb megvilágításnál, élesebb érzékkel s pontosabb látószögben egészen másképp látjuk a dolgokat, Logikánk, okoskodásunk jó lehet, de a tények magok egészen mások. Minden nézőpont megváltoztatása, más eredményhez vezet.

Az egész középkoron keresztül kínlódtak például az epikaiusok matematikailag bebizonyított mozgásaival, hogy az égitestek látszólagos mozgását megfejtthessék. Pedig egy szó sem volt igaz az epikusokból. Empedoklesz azt hitte, hogy a föld tányérját a Földközi-tenger délszaki növényei lehúzzák s a Nap este a megbillent tányér karimája mögé bújik. Hipokrates gúnyolódik Homer s azok fölött, kik azt hiszik, hogy éjjel a Nap a föld tányérja alá búvik, mert az hegyek mögé rejtőzik. A középkorban Riffeynek nevezték ezt az északi hegységet. Ebből fakad a Don, így a Duna is! Aristoteles okoskodása, hogy nagy folyók nagy hegységekből származnak, logikailag helyes. A Duna, Volga, Kongo mégsem jönnek igen magas hegyekből. Egész természetes logikai következtetés, hogy a Jeges-tengerek hideg vize a forróövi megmelegedett óceánok pótlására folyik. Pedig egy szó sem igaz belőle. A kiegyenlítő hideg víz az óceánok helyi fenékvize s az áramlásokat állandó szelek okozzák. Ha többet és jobban látunk, azonnal megváltozik a ténynek vett jelenség. Így a felületi formák létrejötte, tagadhatatlanul helyes állás- és szempont a geográfiában, de ez nem a geográfia egész köre, kizárólagos szempontja. A természeti világnak hatása kétségtelenül igaz, mert az ember, mint földi lény, ki nem vonhatja magát lakó tápláló és földi küzdőterének hatásaiból; de az is igaz, hogy sok emberi cselekmény, főleg szellemi világának tényei függetlenek földünk plasztikájától s fizikai életétől. Például a nyelvek csodás keletkezését, terjedését, a politikai, ethnografiai egyediségek, a talentumok, gondolatok, művelődési körök létrejöttét semmiféle geográfiai öv, fizikai törvény meg nem magyarázza. Az anthro-po-geográfiának ezzel is számolnia kell. Itt is többet és jobban kell tudnunk a földi dolgokat, mint eddig. Nem szabad a jelenségek hiedelmét mindjárt tényékké fölfújni, a laboratóriumi kísérletekből és matematikai formális igazságokból azonnal kozmikus igazságokra, s a *mindenséget* összetartó *törvények* létezésére következtetni. Viszonylagos és ideiglenes korrekcióra szoruló valamennyi tudós igaz-

ság, mert az sem bizonyos, hogy logikánk fellebbezhetetlen, hogy nincsen-e emberi logikánknál tökéletesebb gondolkodás más égitesten? Az ú. n. törvények csak kiegészítő gondolatok, nem igazságok. «Unsere Weltgesetze sind nicht Selbstzweck, sondern Etappen auf dem der Erkenntniss der Herrlichkeit des Weltganges näher zu kommen.» (Meizel: Wandlungen des Weltbildes. 1913. 183.)

IV. A geográfia világfelfogása.

Hogy az Ember számára teremtetett a Föld, azt Plátón kívül a kereszténység tanítja. «Nem a Föld tulajdonosa az embernek, hanem az Ember földjének» tanította Plató s a középkor anthropocentrikus világnézete jórészt Plató és Jézus magasztos eszmeiségéjlen gyökerezett. Ebből csak a legújabb természettudományi kor, különösen a múlt század technikai vívmányai billentették ki az európai tudósok egy részét. De az a rész még nem emberiség! Különösen a formalizmuson tapadó részlettudósok osztálya – nem az. Az emberiség köztudata vagy *Le Bon* szerint lelki egysége (Tömegek lélektana 1913. 18), hogy az Ember földi lény, a szerves világ tagja. «Nil humani a me alienum puto» de az is, hogy *ανυ-ρωπος* nemcsak a földre néző, hanem felfelé tekintő, saját akarátú *eáze.i* lény. Strabo alkalmazta ez a köztudatot a geográfiában először és Ritter felújította ezt 1859. kiadott monumentális művével: «Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur und zur Geschichte des Menschen») mely címben benne van a földről szóló tudomány dualizmusa, kettős feladata, a földet t. i. fizikai és történeti berendezettségében leírni s nem törvényeit kutatni. Mert a Földre, ha csak fizikai és égitestként tekintem, lehet kizárólag a természettudományi módszert alkalmazni, az emberre azonban ki a fizikai és a különálló szellemi világ részesedő tagja, lehetetlen ez a vállalkozás. (Kirchhoff: Mensch und Erde 1905. 58).

A természettudományi reakciónáriusok csatakiáltása Strassburgból hangzott el. *Gerland György* geofizikus adta ki a jelszót, hogy a geográfia tudományosságát kockáztatja, ha felhagy a természeti *erők* és *törvények* szoros kutatásával, (amit Humboldt kezdett) és természettudományi módszere «szűzességét» a szellemi tudományok módszerével s a pszichológia, történelem methodikájával «beszenyezi»).

Első pillanatra tetszetős beszéd, mely főleg a heterogen specialista szaktudósok, az úgynevezett puristák praestigiosus elméjét fölöttébb módon lekötötte, a szó szoros értelmében hipnotizálta. A körültekintőbb s a dolgok elválaszthatatlan kapcsolatára figyelő elméket azonban, minő maga *Richthofen*

is volt, meg nem zavarta a harci lárma. Richthofen egész életében, de főleg élemedettebb korában váltig hangoztatta, hogy *nem szabad* az embert a geográfiából kitessékelni. Az ember életköre kiszabott, le nem hatolhat a föld izzó mélyébe, föl sem szállhat a légkör a legmagasabb régióiba. Kutatásai és megfigyelései tehát elégtelenek. Elsősorban önmagának talány, hogy szellemi erejével oly ítéletre jut, melynek meglepő tartalma nincsen az Ítéletet alkotó fogalmak tartalmában. A derékrekszögben található mozgások eredőjében p. o. nincs benne a fényeltérés fölfedezése, a hangrezgések matematikai sorában nincs benne az esztétikai gyönyörködés érzelme stb. Ezt az Ember találja ki hozzá. Mentalitása érzi meg.

Ez az *ő szellemi világa*, igaz a fizikai világhoz kapcsoltan, mint *emberiség*. Azért, számolnia kell vele a geográfusnak. Nem követheti Gerlandot.

De a monista felfogás el nem ismeri ezt a kapcsolatot s a nyomába induló tudományok, közöttük a természettudományok közé csapott geográfia, tudományos praestigiumának lényességéből szintén *nem* mert szembehelyezkedni a tudományos hipnózissal. (A prestige tömeghatásáról. Le Bon i. m. 121, 125.) Még Peschel Oszkár, Humboldt követője is csak értekezéseiben hangoztatta az emberiség fizikai törvények alá nem tartozó *lelki világának külön* voltát, különösen Ritter ifjabb iskolája (Ratzel, Oberländer) ellenében. Halála után elcsöndesedtek a geográfia berkei vagy csak a materiális világ vezérmotívumait hangoztatták az unalomig. Segítségükre jött Darwin fejlődés-elméletének növekedő népszerűsége. Minden tudomány kapott rajta, hogy az egyedül üdvözítő exakt tudományosság köpönyegébe burkolózzék, így éppen nem meglepő Reclus Elisée, Ratzel Frigyes s a *minores gentium*, főleg a nem geográfiára készülő újítók tarka seregének nagy presztízs-hajszoló ékesszólással és tetszetős érveléssel támogatott állásfoglalása a monista felfogású geográfia mellett. A tábor oly erőre kerekedett, hogy még a természettudósnak maradt Ratzelt is gyanús szemmel nézték, mert többet foglalkozott népekkel, mint morfológiával.

Ideje tehát, hogy a kétezer esztendő s geográfia elfátyolozott képét más szempontból is nézzük, mint eddig s azokat a szépséghibákat is meglássuk rajta, miket a tudós kizárólagosság sűrű fátyolával eltakar.

Ez könyvem vezérszólama és célja, melyet *általánosan* Művelődés-geográfiámban 1912 megszólaltattam. Most magát az Anthropogeografiát szólaltatom meg. még pedig élőszói *önállóan* magyar nyelven.

V. Reclus Elisée l'Homme et la Terre-je.

Két standard workja van a múlt századnak az anthropogeografia terén, Reclus Eliséének fenn címzett 5 kötetes nagy posthumus műve (Páris 1905) és Ratzel Frigyes: Anthropogeografiája. Az első kiadása Stuttgart 1887. A második ugyanott 1909.

Az első hatástalan maradt. Reclus hatalmas, világosan látó és izlésesen megnyilatkozó lelke már nem érte meg nagy művének megjelenését, Richthofen napja volt delelőben s Mackindernek az: eszelős angolnak mondása lett devise-je a geográfiában műkedvelő geológusoknak, hogy «A geológia a múlt földleírása, a földrajz a jelen geológiája». Reclus alapos nyelv- és történeti tudás, mellett kiterjedt természettudományi előképzettséggel fogott Új geográfia című monumentális 24 kötetes művének megírásához s az (Ember és a Földi) című másik nagy műve leszűrődése az első anthropogeografiai nézeteinek.

Semmi sem jellemzi jobban a francia és német szellem különbségét, mint Reclus és Ratzel anthropogeografiai művei. Reclus az Embert földi vonatkozásaival kapcsolatosan mutatja elénk, az emberiség 7000 éves múltján és jelenén keresztül, Ratzel pedig általános törvényeket Keres Lamark példájára, ki az állattan bölcseletét (Philosophy zoologique) megírta, Ratzel az emberiség történelmi és geográfiai nyilatkozásának bölcseletét akarta könyvével közzétenni.

Reclus *konkrét* tényeket nyújt. A földnek kulturális kihasználását minden időben. Az ember van nála még mindig első helyen, miként könyve címlapján. Népeket, nemzeteket, kultúrákat rajzol, a mint azok az emberi értelem kezdeményezésével, a lakóhelynek, a megszállott geogr. területnek ügyes értékesítésével, az emberiség geográfiai és történelmi energiája folytán előállottak s a Föld felületén előttünk most jelentkeznek. Egyúttal projiciálja az emberiség létküzdelmének kulturális és boldogulási harcának jövő kilátásait, amennyiben azok e földi valóság egyeteméből a geográfiai, faji, történelmi, társadalmi és gazdasági konstellációkból sejthetők. Táj és föld, értelem, akarat és természeti erők szakadatlan küzdelméből bontakozik ki az emberiség, igaz szövevényes képe. Nagyobb jelentőségű könyv ez, mint Suessnek a Föld ábrázolásáról, fizikai arcáról vetített szénrajzhoz hasonlítható múló képe.

Sajnos, hogy a fizikai világtörvények és természetbölcselet igazete alatt álló történészek és geográfusok figyelmét elkerülte e hatalmas anthropogeografiai alkotása; hogy Suess tétovázó könyve nagyobb kelendőségnek örvendett, A természettudósoknak nem volt eléggé természettudományos Reclus

műve, a humánus tudományok művelőit pedig elriasztotta a az írónak materialista, szociológiai felfogása a lélekről, művészetéről, vallásról, politikáról, szóval mindarról, mi az emberiség földi küzdelmének szellemi tartalmát és erkölcsi rugóját teszi s a miben Reclus kora felfogásához képest csak a fizikai világnak fölcillanását látta volt.

VI. Kohl anthropo-geografiája.

Ratzel Frigyes méltatása előtt rehabilitálnom kell Kohlt a sokat utazott, látott és helyes geogr. érzékkel bíró geográfust, kinek forgalmi geografiája keltette föl először Ratzel fiatal lelkében az anthropogeografia gondolatát. A könyvnek címe elhibázott, mert bár a forgalom geográfiai föltételeit keresi, voltaképpen minderről szól, ami az anthropogeografia gerince: a föld felületének hatásáról az Emberre, a településekről, a faj sajátosság s nemzeti karakterről, a klíma, plaztika hatásainak viszonyáról, még pedig oly tartalmas körtekintéssel, hogy sok gondolatát Ratzelnél találjuk reprodukálva. Nagy kár, hogy belekeverődött a mértan formalizmuszába és talán exakt utón ő is törvényeket kutatott, melyekből az emberi földi cselekvése, történelme kimagyarázható lenne.

Ez a geometrizálás volt könyvének és népszerűségének megölője. Mert a világ egy hibáért elítélte Kohl összes nagy érdemű geogr. munkálkodásának jelességeit. Csak Mesterem boldog emlékezetű *Hunfalvy* János méltatta érdeme szerint. Azonnal kimondotta, hogy Peschel, de Ritter Ratzel is sokat tanultak Kohl munkáiból, főleg «Der Verkehr und die An Siedlungen 1841.» c. könyvéből, melynek alapvető gondolataira majd hivatkozom.

A 18 fejezetre osztott könyv – a határoláson kívül – felölel mindent, amit később Ratzel tudományosabban, mondjuk triviálisan, hosszú lère eresztett bölcseimi és történelmi gondolati konstrukciókkal mint új dolgot, a geografia új beállítását publikált, Derékföldek, félszigetek, óceánok, tengerek, tavak, folyók, hegyek, rónák, klíma, állat- s növényvilág, föld- s tengerszorosok, száraz- és nyirkosterületek ép úgy vannak tárgyalva Kohl könyvében, mint Ratzel anthropo-geografiájában. Sőt teljesebb és igazibb Kohl gegr. beállítása, mert ő a nemzeti karakter, fajtabeli sajátosság és természeti millieu vonatkozásait is kiemeli, midőn a népek velökszületett, vérbeli *öröklött* faj-tulajdonságairól (Angeborenes, akár Le Ron i. m. 71. 147.) és természeti (klíma), meg társadalmi *neveléa* (Angezogenes) folytán létrejött nemzeti és fajbéli tulajdonságokról szólott.

Ratzel az utóbbiakat, már Peschel Oszkár elleni antipa-

thiájából is, semmibe sem vette és mindent a geográfiai továbbításból magyarázott, még különböző elszigetelt helyeken lőrtént egyforma fölfedezéseket is, felületi formákból és közlekedésből következtetett. Kohl érdeme, hogy legelőször ő tette le alapját a *városok geográfiájának* és Hoffal együtt a *történeti modern geográfiájának*. (Kohl i. m. 193., 372., 468., 537., 539., 579.)

VII. Ratzel Frigyes anthropogeografiája.

A megkapó szépségű férfiú, pompás előadó és kitűnő tanár két kötetes könyve német szerzőjére vall minden sorában. Aforisztikus kijelentésekre, elvontságokra hajló elméje kivált művének első kiadásában annyi filozófiai lombozattal futtatta be tételeit, hogy alig vehető észre okoskodásának törzsöke. Igazi philosophia terrestre Lamarck: Philosophie zoologique geográfiai mása Kohl alapján.

Ratzel természetndósnak készült, amerikai útja után azonban geo- de főleg etnográfus lett Mindkét téren nyomós és új gondolatokkal bővelkedő munkásságot fejtett ki, de alapjában megmaradt természettudósnak, mi anthropogeografiájából is kitűnik.

1. Mindjárt első és főelve a mozgásról szóló: a természet-tudományi világtörvénynek az emberiségre való alkalmazása; «Földünk felületén merevséget* és mozgást látunk. Az emberiség az utóbbihoz tartozik és telluris mozgásában a föld merev formái állták útját, (Anthropogeogr. első kiadás, 181. lap.)

2. Az emberiség földi élete mozgásban, rezgélődésben, örökös hullámozásban nyilvánul. Történelme sem más örökös mozgásnál. (II. kiadás 49.) Herder és Ritterrel egyetértőleg Keppler és Newton világtörvénye jut ebben kifejezésre.

3. Hasonlókép kedvelt beállítás: a növényi és állati élet törvényeinek ráhuzása emberi állapotokra, ámbár igazságérzete kimondatja vele azt is, hogy az ember mozgékonyágánál fogva nincsen kötve, miként az állat és növényvilág, klimatikus zónákhoz. Az egész Föld az ő hazája. Kozmopolita.

4. Mind a mellett még sem tud szabadulni a talaj mindenhatóságának igézetétől, csakhogy ő «talaj» (Boden) alatt, mint Herder és Montesquieu «klíma» vagy az újabb írók pl. Finot, Taine «geográfiai környezet» alatt mindent ért, mi hatással van vagy lehet az ember kialakítására, kirekesztve belőle mégis Comte, Spencer társadalmi milieu-jét, mint szerinte nem geográfiai, hanem emberi, elemet. Ez némi fatalisztikus dohosságot ad írásainak.

5. Rög-höz kötött babonáján kívül erősen hiszen korának nézetéhez,

* E kifejezés Kohl-é i. m. 245.

képest, a protoplazma tömörített mikrokozmoszának babonájában. A protoplazma egy kifejlődő élet mindennemű pozitív és negatív tulajdonságát rejtí magában. Az emberi akarat úgy eltörpül ez adottság hatalmához képest, mint az ember cselekvése környezetének a természeti akadályaival szemben. (73. 1.) Ez az első világtörvénynek s a panspermia elméletének variálása. Innen magyarázható feltétlen hite a felületi formák örökható erejében és összetűzése Peschel Oszkár lipcsei tanár-elődjével, ki a népek rasszok *rátermettségének*, talentumának és faj sajátosságának a plasztikai formáknál nagyobb erőt tulajdonított. Peschel elégtelennek találta Hellásznak lénytel telt levegőjét és szigeteit a hellén nép művészi és kereskedelmi érzékének magyarázatára, hivatkozván a törökre, kiből ugyanazon tájakon sem művész, sem kereskedő-nép nem lett. Ratzel kitérőleg azzal felelt, hogy Hellásznak helyzete Európa és Kis-Ázsia között s utóbbinak szigetkoszorúja oly adottság, mely előbb-utóbb mégis csak éreztetni fogja hatását, ha mindjárt megváltozott történelmi helyzetekben is. Csodálatos Ratzel ragaszkodása a felületi formák energiájához és a faj erőnek, fajsajátosság merev tagadása, midőn a protoplazma predesztinált minőségét elfogadta, ez pedig a faj-erő mellett és a szabad akarat ellen szól. 6. Ratzel még ethnografiájában is az ú. n. geográfiai továbbítás és kölcsönzés elméletével akasztott tengelyt Bastiannal, az örök embernek nagy tudású vitatójával és geográfiai utón magyarázta Bastian «Völker és Elementar-Gedanken»-ját. Csupán korlátolt akarat-erőt, kimért cselekvést ismert, mely megszoríthatja ugyan a természeti akadályokat, de azokat soha meg nem szüntetheti. «Der freie Wille des Menschen kann Vieles thun um die natürlichen geografischen Schranken hinausrücken, oder ihre Wirkung erträglich zu machen; er kann jedoch sie niemals vernichten.»

Természetesen nincs módjában a partok lassú emelkedését vagy süllyedését megakadályozni, a vulkánok kitörését megszüntetni, a földpálya elemeinek változásait megállítani, sem el nem szakadhat maga erejéből a Földtől, mint Arrhenius csírázó magva, de azért mégis megváltoztathatja és meg is változtatta a föld felületét értelmi és akarat-erejével. Legyőzte a tengereket, elhordatta a hegyeket, kiélte a földeket, kiszikasztotta Ázsiát és Afrikát, kiirtotta a reá veszedelmes állatokat, erdőket s növényeket s még a vérbe hatolt baktériumok pusztító erejét is paralellizálta szérumok felfedezésével. Nem oly temetetlen tehát a természet akadályozásával szemben! Kultúrája, szellemének *határtalan haladó ösztönénél* fogva nem pusztá küzdelem a természeti akadályokkal, mert eszméknek, ideáloknak, erkölcsi és intellektuális igazságoknak juthat általuk birtokába, melyeknek semmi közük a természeti küzdelmekhez. A külső világ csak felébresztője,

serkentője ezen eszmék tettekre jutásának, a helyzet felismerése csupán ösztönzi, bátorítja az embert. Ebben Peschelnek, nem pedig Ratzelnek van igaza. De hogy felismerje vagy meg ne ismerje, fölhasználja vagy se lakóhelyének természeti környezetének kínálkozó előnyeit? az tisztára emberen múlik, tőle függ a döntő szó kimondása, az első lépés megtétele. Eszességénél fogva lehetetlenségekre, minő a föld forgásának megállítása stb. nem vállalkozik. Hiszen szellemi valójának, mentalitásának velejárója: az önismeret, így tudja meddig mehet s mit tehet egy rövid élet munkaideje alatt? De azt is tudja, hogy gondolatait, törekvéseit az utána következő nemzedékek tovább folytatják, a mint ő folytatta elődjeinek munkáját. Ez az emberiség *mélye* («holtak hangja» Le Bon) és magasztossága, melyhez hasonlót a földi bioszféra fel nem mutathat. Az ember más lény, az életnek más jelenésformája, mint az állat vagy növényvilág. Akár teremtés akár panspermia folytán jött létre, teljesen elüt a geológiai korok előtte élt paleontológiai lények mindegyik sorától. Mellékes kérdés, hogy ezek az élő lények egymásból fejlődtek, miként a darwinizmus hiszi, vagy a földre hullott csirák külön egymástól függetlenül fejlődtek, miként ezt egy újabb természet-tudományi iskola hiszi (*Eimer: Die Entstehung der Arten. Jena 1888-1981. Lotay: Vorlesung über Descendenz-Theorien. Jena 1900*), mely szerint minden élő típus eléri a földön elérhető fejlettségének netovábbját, aztán elpusztul.

Ratzelnek többi tétele inkább megfelel az emberiséget mentalitásánál fogva megillető *kiváltságos* helyzetének, mint a vakon működő természeti erők jellemének; de különösen illik azon anthropogeogr. tudomány komolyságához, melynek megalapozása, rendszerbe foglalása Ratzel Frigyes nevéhez és geográfiai működéséhez fűződik.

Így 7. az a kijelentése, hogy a bioszféra, az élet köre a földön igen vékony, helyhez kötött állag 600 méternyi réteget képvisel a Földnek 6356 km. vastag kő- és levegőbeli 10 km. burkolata között. Nincsenek kihatással reá tehát az óceáni és globusi belső mélységek, sem a havasok és levegő ég magasságai. A geográfia köre a földnek szintén nem az egész tömegére (Erdwissenschaft) hanem kicsi felületére vonatkozik. Annak terjedelme kimért s az emberiséget sem a kozmosznak nagy változásai sem a Föld külön fizikai életének fázisai nem érintik. Hibás tehát geográfiának mondani, a földről mint égitestről vagy mint a fizikai világ (egy szemernyi) tárgyáról szóló tudományt. A geográfia egyedül a geosznak az emberek *lakható* helyeinek a tudománya.

A Földből csak az és annyi érdeklí, a mi és a mennyi az emberrel kapcsolatos. A többi a speciális tudományok külön köréhez tartozik. A föld történelme a geológiáé, fizikai élete a geofizikájé, csillagászati helyzete és szerepe a mindenség-

ben a csillagászaté. Ezek egyenként és együttvéve sem teszik ki a geográfia tartalmát, melynek a viszonylagosság törvénye szerint *külön* nézőpontja van, amely alatt a földön végbemenő eseményeket szemléli. Az anthropogeografia megmutatja az események létrejövése helyét s módját? Hol mikép szállja meg az Ember földet? Mikép veszi hasznát? Hogyan terjed, foglal és művelődik rajta? A geográfus előtt *nem* lehet öncél a föld tudománya, csak emberi vonatkozásaiban, mert az életkör szférája legkisebb a Föld ötféle állományának, t. i. a barüszfera-, lithosphära, hydrosphära a közbelső biosphära és végül az atmoszférának tömegében.

8. Az anthropogeografia, mint semmiféle más tudomány se, mely emberrel foglalkozván csupán a *természettudományi* módszert alkalmazza, *nem* hozhat az ember akarati elhatárolását vezető és cselekvését irányító törvényeket. Csak elveket, részleges indukciókat állíthat fel. Ezért Montesquieu, Herder, Buckle, Renan, G raffe stb. kísérletei meddők maradtak. Az anthropogeografia elvei csupán a Föld *biogeografiáját* illetik. Sok nagy fizikai vagy egyéb tudós igazság érintetlenül hagyja p. o. Minő a föld belseje? Spirális vonalban forgott-e a kozmikus köd, mielőtt gömb lett belőle? Van-e élet a Holdon. Mars csillagon vagy nincs? üres vagy aether tartalmú-e a világtér? Minő volt a föld felszíne a kréta korszakban? stb. efféle dolgok mikkel ma a geográfiát teletömik. *Gyakorlati*, nem okoskodó tudománynak kell annak lennie, mert a *jelen* foglalkozik, nem a föld és kozmosz múltjával.

9. Csak geográfiai *megállapításokra*, azaz geografiailag *megfogalmazható* tételekre, nem abszolút igazságokra törekedhetik. «Sie hat nur mit solchen Gesetzen zu thun, welche geographisch zu formulieren sind», mondta Ratzel. A többi biogeográfiai jelenség magyarázatát bizza a pszichológiára, fiziológiára és történelemre. Például a rasszok elterjedéséről beszélhet, keletkezésükről, a vér, bőr, haj színének okairól nem. Németországnál európai központi helyzete a fő, a többi más lapra tartozik. A magyar ember elterjedését, külsejét, népies stiliztikáját vidékek szerint leírhatja, de a néptudomány (folklore) és nyelvészet megokolásaiba ne bocsátkozzék.

10. Ratzel végül, igazi német eszejárásával vagy talán, hogy Kohl követésének gyanúját elhárítsa magától, nem törődik kimondott elveinek *gyakorlati felhasználásával*. Előtte közömbös, hogy a forgalmi, politikai, gazdasági, települési geográfia hogyan használja föl megállapításait, anthropogeográfiai tételeit? Előtte csak a tudományos cél a fontos, gyakorlati értékesítése mellékes. «Die A. (i. hat nur das rein wissenschaftliche Ziel vor Augen, ihre Anwendung in politischer Handels oder anderer Geographie ist für sie unwesentlich» (62.).

Mivel Hatzel ezen tételek rögzítésére törekszik, műve

általánosabb, mint Reclusnek a föld geográfiai tényeivel egybekötött anthropogeografiája. Ezért Ratzel felosztás módját kövelem a következő fejezetekben, de fenntartom természetesen a magam álláspontját,

VIII. Az anthropo-geografia fő elvei s felosztása.

1. Az anthropo-geografia tömegjelenségekkel, geográfiai tények regisztrálásával foglalkozik. Nem egyes emberrel, néppel, országgal, földséggel, település vagy gazdasági formával, hanem csoportos telluris jelenségekkel, az egész emberiség geográfiai megnyilatkozásaival.

2. Átlagos számokkal dolgozik ugyan, mint a statisztika, de az utóbbi a kivételes jelenségeket és azok helyeit figyelmen kívül hagyja, a geográfiát pedig ép e kivételek érdeklik, hogy hol vannak s miért kivételek?

3. Egyenlő erejűnek kell tartania, mint tárgyilagos tudománynak az ember *mentalitását*, a nemzetek faj erejét a föld fizikai és plasztikai erőinek hatásaival. Különbözik nem emberrel foglalkozó tudomány, hanem geofizika vagy az Embernek, mint állati speciesnek természetrajza. Más szóval nem hirdethet mint geográfia, *termésxeti kényszert* a föld fizikai erőinek és föltételeinek döntő hatását az emberek cselekedeteire, Meri egyedül fizikai megokolásokkal nem boldogulhat. Nem bizonyíthat. Midőn p. o. olaszoknak exploziós természetét a vulkánossággal hozták kapcsolatba, nem gondoltak arra, hogy a nyugodt, alattomos malájnak és japánnak még vulkánosabb a hazája mint Itália. Izland szintén merő vulkános. mégis a germánság legcsöndesebb, legkonzervatív népe lakja. Hogy a normánnokat fjordos hazájuk terelte volna a tengerre s tengeri kalandorokat nevelt belőlük, már csak azért sem lehet igaz. mert kortársaik a síksági magyarok hasonló ijedelmet okoztak a földségen, mint a normann tengeri rablók a szigeteken s öblökben, Az ír kontinentális kelta fajsajátosságát ép úgy őrizte meg szigeti hazájában, mint a török az Aegei-tenger mellett. Egy másik kelta-variétásnak a francia népnek hazája talán legjobban van praedestinálva arra, hogy tengerészt neveljen belőle. Két tengeri frontja van, központi folyórendszere és tízszer hosszabb partja Németországnál. És még sem lett óceáni nép a franciából, hanem testestül-lelkestül kontinentális gondolkodású, miként az ír és skót.

4. Nevezetes és soha figyelmen kívül nem hagyható szemlélő pontja az anthropogeografiának: az emberiség *pszihikai* egysége, mely közös logikában és érzelmvilágban nyilvánul

Hasonló körülmények között u. i. az ember hasonló eljárásokhoz és következtetésekhez jut, de annak nem a fizikai agy egyfélése, hanem a logika az oka. Például az égitestek mozgását, az időt egyfélékép magyarázták szemiták, egyiptomiak és peruiak; a broncot önállóan találták fel a malájok és mexikóiak, akár a telefont Bell és Edison. Az ellenség megfigyelésére őrtornyokat és földhányásokat alkalmaztak az egész földön stb. (*Czirbusz dr. A nemzeti művelődés geográfiája* 1912. 135)

5. Ha a világ fizikai egységéről beszélhetnek a természetudósok és váltig fizikai világtörvényekre hivatkoznak, az *emberiség* szintén *egységes* volt minden időben. Bizonyítják ezt a hasznos eszközök sőt gondolatok vándorlása a glóbuson. Nemcsak a vetítő deszkát (Wurfbrett) találunk a keleti és nyugati kontinentális csoportban az egyiptomiak görbenyakú mandolináját Délafrikában, hanem Bürger Leonore-jának alapgondolatát, hogy a meghalt vőlegény meglátogatja éjjel jegyesét, Európán kívül Óceániában. Az Atilla-éposz hasonlómása meg van a normannok Atli eposzában norrena nyelven és a régi finneknél is. Alig találták ki a szemüveget a XVI. századba máris Csinába került, akár a hátul töltött puska, mely a nyilazást majdnem végkép kiszorította a glóbusról. Sőt Wirth Albert nézete szerint a *történelmi együtteség* jellemzője a történelmi kultúráknak s a különböző emberfajok egykori, szinchronisztikai közösségének. A csinaiaknak Wuti császársban, a hunok leverőjében 44 évvel előbb volt Julius Caesarjuk. Róma még Csinával is kereskedett. A normannok Perzsiáig, a nestoriánusok Abbessziniáig és Jáva szigetéig hatoltak. Salamon zsidó király hatalmát Délafrikäig, Ofirig érezte. Az iszlám hatása a Földközi-tengeren Keleti Turkesztán, Hátsó-Indiában, Marokkóban Madagaszkáron s egész Afrikában volt érezhető. (*Albrecht Wirth: Männer und Völker* 1912. 80., 100., 107.) Elzárkózhatott egyes ország például, (Usina, Japán vagy az európai középkor a többi világtól, de kereskedelmi és forgalmi összeköttetése soha nem szűnt meg végkép a Földön az egyidőben élt nemzedékek között. Még az is feltűnő, hogy a vallási, politikai s egyéb forradalmak szintén megteszik s megtették mindig s minden időben föld körüli útjukat, nemcsak (Chateaubriand szerint) a francia forradalom. Mindez arról tanúskodik, hogy az emberiség mindenha *tudató* tényező volt a föld kerekéségén, amíg a fizikai világ öntudatlan serkentője az emberiség cselekvésének. Ébresztője tetteireinek s terveinek. Sem több sem kevesebb. Emberen múlik mindig, hogy háládatos vagy közömbös tanítványa volt-e a külvilág s a geogr. környezet nógatásának (*Kirchhoff: Mensch und Erde* 1905). Az ember röghöz *kötöttőége* tehát tudományos *babona* a geogr. tényadatok egyoldalú fatalisztikus beállítása, a többi nézőpont szándékos mellözése

egy fiktív igazság a monista világ koholt egyetemességének kedvéért, ha mindjárt Vidal de Blache és Brunhes connexité tudós elve alá rejtik is. (*Brunhes: La géographie humaine* 1910. 17 s. k 1. *Wirth: Gang der Weltgeschichte* 1913.)

A szellemi és fizikai világ dualizmusából a Föld és Emberiség külön szinguláris voltából következik, hogy anthropo-geográfia nem lehet más, mint az Ember földi életének leírása, de nem a szerves világ földhöz kötöttségével, hanem az emberi cselekvés, megfontolás és elhatározás szabadságával.

Az anthropo-geográfia tárgyköre négy részre oszlik:

a) A Föld felszínének fizikai hatása az emberre. (Brunhes *l'activité-je.*) Ez a geográfiai fänomenologia, ható jelenségek tudománya.

b) Az emberiség térfoglalása és megélhetésmódja a földön. Ez az *ember geográfiája* szorosabb értelemben, az ember és lakóhelyének kölcsönös hatásának geográfiája. (Brunhes: *connexité-je.*)

c) A föld természeti, vidékeinek és lakóinak *politikai egységbe* foglalása. Ez az egyetemes *politikai geográfia*.

d) Az anthropo-geográfiának a múltra való vonatkoztatása adja a modern értelemben vett *történeti geográfiát*, melynek csak igen jelentéktelen ága a nálunk kultivált történeti topográfia.

IX. A föld felszínének fizikai hatása.

– Geográfiai fänienologia. –

Geográfiai tényeket Brunhes szerint a tenger, a szigetek, sivatagok, erdők, magas hegyek alkotják, a Nap, a víz, a szél és Ember (*les Etres humains*) erőivel. Hatásuk folytonos és mindig változó. A francia anthropo-geografusnak német mestere, Ratzel Frigyes e hatásokat három csoportba foglalja: a) *statikus* hatásokra, melyek az emberek *tetteit* irányítják, pl. a völgyek iránya a forgalmat, hegyek, síkságok elrendezése a sztratégiát, települést stb.; b) *mechanikai* hatásokra, melyektől az emberek cselekvésmódja függ. Például a vidék jó termőföldje, vize, klímája, erdő- vagy köszénbeli gazdasága. Bicht-hofen ezeket a lakóhely felszerelésének nevezi, c) *Távolbahatása* oly erőknél, melyek az emberiség vagy fizikai világ egységénél fogva váratlanul jelentkeznek. Például a bronz feltalálása kiszorította a kőbaltákat s módot nyújtott erdők kiirtására. A hunok mozgolódása, Atlantisz elsüllyedése (*Strabo: Erd-beschreibung, ford. Forbiger 1856. I 158.*), jegesek elhatalmasodása vagy a Tarym medencének befűvése népvándorlásokat hozott létre. A burgonya és tengeri behozatala megváltoztatta a népek élelmezését. A zsidók és oláhok terjeszkedése Kelet-

Európa és Erdély ethnografiai képét. Ide tartozik a felfedezések, talentumok, az emberi lángelmék váratlan megjelenése. Colon Kristóf, Mohammed, Buddha, Napoleon feltűnt, a gőz, villamosság alkalmazása stb., mely tényezők a geográfiai tényeknek egész új sorozatát vonták maguk után.

Legáltalánosabb értelemben ide tartozik *a) a geográfiai tér* is, mely részleteiben szintén változhatik, pl. az adriai tenger nyugoti partjának feltöltése, beiszapolása azonnal más területviszonyokat teremt; *b) magának a helyzetnek* geográfiai mérlegelése, mely elsőrangú geográfiai diszciplína.

a) A geográfiai tér.

A geográfiai tér (l'espac) fizikai adottság, melyet egészben meg nem változtathatunk. A Föld mindig 510 millió km³-nyi nagyságú gömb marad. Száraz- és vízfelületének arányán 28.8–71.2% szintén nem változtathatunk. De még a földkéreg helyi lassú emelkedését s így a kontinensek gyarapodását, máshol észrevétlen süllyedését: a tengerek elhatalmasodását sem bírjuk megakasztani. Ilyen értelemben az Ember csakugyan a Föld alárendeltje.

a) Igen fontos megváltozhatatlan körülmény az óceánok és a földségnek két csoportban való megosztakozása, a keleti 93 millió s a nyugoti 42 millió km² területű csoportokra, illetve Csendes-Indiai és Atlanti óceánra, melynek összefolyó végei leérnek a déli sarkvidékre. Elválasztó óceánjainak legyőzése előtt lehetetlen volt a földnek tömeges lefoglalása. A három óceán egyesülése a déli sark s a földségek tömörülése az északi pólus köré pedig kijelölte az emberek elterjedési módját a föld felületén. Az északi kontinentális félgömb az Ökumene: a lakható föld s az emberi cselekvés, történelmi agilitás színtere. A Déli félteke túlnyomólag vízi félgömb, mely nem volt s nem leszen soha legyőzője, vezetője az Északnak sem népesség, sem kultúra, sem hatalom tekintetén.

b) Nagy emberfajták, hatalmas nemzetek, kiterjedt nyelv- és vallás-rendszerek csak nagy területeken keletkezhetnek. Amerika a tömökdő nyelvek hazája, keleti Ázsia az egytagúaké, nyugoti Ázsia síkságai az uralaltai és sémi, Európa a ragozó árja, északi Afrika a hamita nyelvek hona, belső és Dél-afrika az előragos nyelvek területe. Európa keresztény, nyugoti Ázsia és északi Afrika délkeleti, keleti Ázsia mozlim. A fehér, sárga és sötétbőrű emberfajta mindmeggannyi nagy földségi terület képviselője, Friedrich Müller sarkifajtája és Ausztrália színes népe kicsi földterületek származéka vagy számkivetett ember-varietása. Az úgynevezett természetes népek, kiket én csupán menekült és elugrasztott fajtáknak, nem primitív népeknek tartok, mind a kontinensek szélén, végében vagy elrejtözve erdők, hegységek belsejében laknak. Például a tűzföldi peserék,

az afrikai törpék, ceyloni veddák, szumátrai kubók, filipinini Aeták, hátsóindiai Laocse, sarki innuit (eszkimó) népek. Nagy térbeli népek elől menekültek azok más lakóhelyükre. (Müller-Lyer: Phasen der Kultur 1915. II. 51.)

c) *Erőtéljes* kultúrák ellenben, minő a hellének, aztekek. peruiak, asszírok, egyiptomiak, himariták művelődése, *kisebb* térségeken is támadhatnak, mert itt nem a vidék geográfiai fölszerelése, hanem a nép rátermettsége a fő momentum. A mai görög nyomába sem léphet a régi hellének, sem a mai szír. arab, kopt a régi asszíroknak, a középkori arab és ókori egyiptomi kultúrának.

d) A nemzetek *számbeli nagysága* nem jár mindig együtt kultúrájuk nagyságával és magasságával. Az amerikai jenki-nemzet 77 milliós létszámával, az oroszoknak 113 milliót meghaladó nemzetóriása s a kínaiak 360 milliós embertömegéről nem azt mondják, hogy magas, általános és intenzív e népek kultúrája, csak azt, hogy terjedelmes, nagy geográfiai tereket elfoglaló. A money-mackerség irgalmatlan kultúrája kezét foghat az állami raizon és faji önzés csinai vagy orosz kultúrájával. Míg ellenben a magyarság kultúrájában, minden kicsi területe fellenére, hivalgás nélkül legyen mondva, több a faji, emberi érzés, okosság, férfias bátorság, megbízhatóság s erkölcsi érték, habár kisebb is a civilizációja mint Nyugaton. A franciák, angolok, oroszok, sőt még az olaszoknak is mű- és könyvtárakat megtöltő értelmi osztálya, nacionalista gögijében ép úgy nem látja meg saját hazájának tömegnyomorát s értelmetlenségét, amily vak önimádatában, érzéketlen más fajok iránt, hazug és prude határtalan önzésében és az utálatig kevély (angolok brutalitása idegenben!) a nemzetek lenézésében.

Ez lehet nagy civilizáció, de bizony alacsony kultúra, melynél a magyará bec sülni valóbb. (Müller-Lyer i. m. 366.)

e) Ide tartozik a modern geográfiának számottevő jelensége a *vároái* és sokszor méltatlanul lenézett *vidéki* kultúra közötti különbség. A *kiá* területre összeszorított városi nép civilizáltabb, de egyúttal önzőbb, raffináltabb és erkölcstelenebb a nagyobb vidéken lakó falusi népnél, amely természetesebb, emberibb, azért kultúrásabb, ámbár kevésbé civilizált a városihoz képest. Ide számítható talán a többnyire barbároknak kihíresztelt nomád népek nagy területeket kereső kultúrájának, a megtelepedett népek kisebb területű civilizációval való összemérése. Például, hogy a városban lakó arab csalafintább a frugalis kósza beduinnál, a vidéken élő török tisztességesebb a városokban üzérkedő görögnél és örménynél, az amerikai farmer emberibb, a magyar gazdálkodó rokonszenvesebb társadalmi jelenség a felhőkarcoló amerikai városok ideges, telhetetlen merkantilistánál.

f) Általánosabb karakterisztikon a népeknek *térbelisége*, mely a geográfiai tér felfogásán és belátásán alapszik s főkép

nomád népeknek nevezetes tulajdonsága. Kivált pusztai, síksági és tengerjáró népek sajátja, mi a mindig tág látókörük eredménye. -Nagy térbeli felfogás jellemezte Európa különböző vidékeit meglátogató és államalkotó normannokat, arabokat és magyarokat, ma a jenkit, angolokat, oroszokat s malájokat, kik a globus legalább felét bebarangolják. Az ilyen népek a térbeli ellenállást időnyereséggel egyenlítik ki. Azért kitűnő kereskedők, emberismerők és kitűnő *geográfiai* éleslátásuk van. Azonnal kiszemelik és megszállják a helyzetüknél fogva kitűnő helyeket s háttérbe szorítják a geográfiai tájékozódásban járatlan népeket, Így a magyarok a szlovéneket és tótokat. Az angolok, jenki a legkitűnőbb helyzetű szigeteket, öblöket, átjárókat, az oroszok a földségek útjait és domináló helyeit azonnal észreveszik. Olyan népek mindig a *jövőt* tartják szemük előtt. Nagy eszmék, megfontolások és tervezések hívei. Az az egy körülmény például, hogy a jenki erősebb sínpárokat, nagyobb teherwaggonokat és lokomotívumokat, az oroszok szélesebb vágányokat használnak, jele annak, hogy a jövőbe néznek. Az oroszok földéhségtől, az északamerikai angolszászok pénzsomjúságból.

Európa központi részeit, a perifériákat megszállott oroszok és angolszászok világtérbeli nagy felfoghatósága felettébb veszélyezteti. Az 1914-15. évi háborúban lefelől nyilvánult meg e közbefogó népek világveszedelme. Mindkét nemzet nagy és gazdag geográfiai területek birtokosa, mindkettő igen mozgékony (a nagy orosz örökké úton van, akár az oláh s angol) s mindnyájan politikailag előrelátó nagy és szapora nemzet. Amerikaiak és oroszok jogosabban beszélhetnek angol Amerikáról, orosz Ázsiáról, mint egykor a rómaiak római imperiumról, a kartagóiak szemita Afrikáról, vagy hellének Európáról és perzsák Ázsiáról a perzsa-hellén háborúban. A rómaiak sem nyelvileg, sem ethnografailag egységes nemzeti államot nem alkottak meg soha. Hellen törzsekről szintén lehetett szó, de de soha hellének nemzeti egységéről. Az amfukcioni gyűlések és Delfi jóshely volt a hellen törzsek összetartója. De az orosz és Jenki nyelvileg, vallásilag egy nemzet, ami a dirib-darab központi és a 26 államból álló egész Európánál soha sem volt. Állandó veszedelem tehát e két nemzet nagy gazdasági egysége Európára, mert mind a kettő autokrata, azaz önmagának elég, önmaga erejére támaszkodó és másra nem okvetlen szoruló nemzeti alakulat. Ha valamikor földségi ember-típusok keletkeznek, e két nagy nemzet leszen megindítója a földségek politikájának. Főleg Amerika, melyet két óceán választ el a keleti földségek csoportjától s mely Európa nélkül is hatalmas és kulturális életet folytathat. Nekünk magyaroknak ez geográfiai intelem, hogy ne Trans-Himalaja és a Hoangho kiöntései, sem a turánság fantazmái érdekeljenek, hanem szomszédaink, főleg a Balkán és Oroszország gyarapodó nemzeti erői foglalkoztassák a köztudatot, hogy intenzív kultúrával pótoljuk

házánk kiseded területét, népünk számerejét és gyakorlati, *nemzeti geográfiát* csináljunk, ne absztrakt, az életben hasznavehetetlen kikonstruált közhelyekből és szkémákból álló «tudományos»-nak nevezett geográfiát – ember és topográfia nélkül. (*Le Bon* i. m. 4)

g) A geográfiai tér kitöltése, esetleg kikerekítése minden politikai nemzeti életnek létérdeke. Zum Wesen des menschlichen Geistes gehört unaufhörliche Bewegung, die an Raum und Zeitgrößen sich misst und stets in sie gebannt bleibt Die Bewegung der Völker vollzieht sich als Geschichte im Räume, mondja Ratzel. Az emberi szellem lényegéhez tartozik örökös mozgékonyasága a térben, mely a nemzetek életében mint történet nyilatkozik. Amely nép nem mozdul, nem terjed, nem tolja ki határait a másik rovására, megszűnt élni, vagy már a hanyatló népek listájára került. Azért igen fontos a geográfiában a *terület* és *népesség* számereje. Enélkül nincs geográfiai megértés. De nem szabad a geográfiai terek nagyságát tartalmasságukkal felcserélni. Skandinávia 770,000 km²-nyi félsziget, nagyobb az osztrák-magyar monarchiánál, de csak 8 millió embert bír eltartani, monarchiánk pedig 53 milliót. Elenyésző kicsiség monarchiánk 670,000 km² területével európai Oroszországnak 6 millió km² nagyságához és 130 millió népességéhez képest, de tartalmasabb népeinek munkaereje, mert monarchiánk külső kereskedelme majd akkora, mint Oroszországé. Németország a 10-szerte nagyobb orosz birodalmat le tudta győzni. Mert sok függ egy népnek *politikai rátermettségétől* is. Rómának kitűnő politikai tehetsége volt hozzá, hogy össze tudta tartani imperiumában a Földközi-tenger kereteit. A magyar annyi «veszély és viszály» között ezer évig megtartotta a Kárpátok gyűrűjét, hol előtte csak 200–300 éves uralmak váltották föl egymást; körülötte pedig a szlovén, morva, tót, bolgár, szerb, cseh és lengyel országok dültek össze. Közkeletű frázis az is, hogy *nagybirodalmnak* okvetetlenül össze kell *omolniok*. Ha egészséges a politikai magvuk, eléggé bírós nemzeti erejük, a különböző geográfiai térségek összetartására, pl. Magyarországon, vagy ha természetileg erős az ország határolása pl. a rossz partok, fNagy-Oceán és a belázsiai fennfödek közé szorított Csinánál: megállnak biz¹ azok a maguk lábán akár 6000 évig is. Míg az Ázsia küszöbére dobott, hatalmas szomszédokkal és kitűnő határokkal körülvett, de egymással házsártoskodó Juda és Izrael törzsek-ből álló volt zsidóország csak úgy bukott el, mint az oroszok, németek, törökök és osztrákok közé szorult pártoskodó, központi erővel nem bíró lengyelek híres és hatalmas királysága. Ellenben a jól elkerített balkáni országok: Albánia, Szerbia, Bulgária, Románia, Görögország vagy Svájc és Belgium, úgy a hogy mégis csak megmaradtak minden kicsiségük ellenére, mert országuk *geográfiai ereje* egyensúlyban volt *népük*

politikai *energiájával*. Ki tudták tölteni *teljesen* területük hézagait. Csak geográfiaiáig zilált, kusza, mechanikailag pedig összetakolt és politikailag szervezetlen területek mállanak széjjel vagy nem élnek túl szervezőjük halálát, például Nagy Sándor, Attila, (árus birodalma vagy a kontinentális politikát követni akaró, de tengerre utalt Görögország Epaminondas halála után s a balkáni és kisázsiai félszigetekre támaszkodó Bizánc fényes de romlott császársága. Ha a görögség magába tudta volna olvasztani a népvándorlás szláv és törökugor elemeit, miként az olaszok a longobárdokat, a franciák a burgundokat, a magyarok a szlovéneket, kunokat, bessenyőket, mai napig őrszeme lehetett volna Konstantinápoly Európának. Elégtelen tehát a geográfiai tér kedvező természeti fölszerelése, miként Richthofen tanította, mert *fajiság* is kell hozzá, hogy *természeti* vidékből politikai *ország*, birodalom legyen vagy maradjon. A kultúra megmarad hatására ember kell, ki a kultúrát megérti (Ratzel: Kultur Erhaltung) és fenn is tudja tartani erejével és eszével. Például a magyar. Ezért török vagy finn lehet a magyar nyelve, de a *lelke* sem nem finn, sem török, hanem speciális magyar különlegesség. Le Bonnal szólva: faji lélek. Ez a lélek, nem pedig a Kárpátok bástyaszorúja tartotta fenn Magyarországot geográfiai és politikai létezésében és kultúrájában. Más szóval az ember *mentalitása* nagyobb erő a plasztikai formák kedvező adottságánál. (*Le Bon* i. m. 148.)

Geográfiai térbeliségének fényes bizonyágát adta harcoss nomád nép lettére Magyarország elfoglalásával, megtartásával s újabban azzal, hogy nemzeti államát ép úgy kívánja térbelileg fölépíteni, mint az északamerikai nagy köztársaság vagy Russzija, t. i. a geográfiai vidékek *összekapcsolásával*, a forgalmi utak kiépítésével és a közigazgatás központosításával. Russzija 93,000 km² hosszú víziutakat és 78,500 km. vasutat teremtett, az északamerikai Unió 396,860 km vasutat és 30,000 km hajózható utat, Magyarország ezek példájára csakis útjainak teljes kiépítésével lehet nemzeti állam. Igaza van Ratzelnek, hogy ha a térnek legnagyobb mértékű kultúrája, a világtörténelem legfőbb célja (Höchste Raumkultur ist das Ziel der Weltgeschichte); akkor azt a tért politikai és kultúrai tartalommal *hézagtalanul* kell betöltenie a magyarok szomszédjainak blokádja alatt.

h) A vidékek, gazdasági és ethnografiai területek forgalmi utakkal való összekapcsolása előbb-utóbb a geográfiai Térnek oly kizsákmányolását fogja eredményezni, hogy bekövetkezhetik Ratzel és Reclus jövendölése, hogy ezentúl nem országok és birodalmak, hanem ember *fajták* és *földségek* fognak egymással szemben állani; különösen az északi féltekének két leghatalmasabb emberfajtája: a fehér és sárga ember. Ázsiában a mongolság van többségben, ha a malájokat és

sarki népeket hozzá számítjuk, az Atlanti-óceán mindkét partján pedig a fehér ember. csupán az indiai meleg óceán körül megszállott színes népek ütnek ki a sorból. Innen a lázas sietség, hogy európai népek osztozkodjanak meg déli szomszédunk: Afrika területén s a pápuák szórványos szigetein. Innen az európai háborúság, mely a török örökségre vágyakodó osztozkodásban az erősmarkú német új versenytársat nem akarja megtúrni Kis-Ázsiában, Afrikában, Új-Guineában. Sehol. De a japán is ki szeretné túrni a fehér embert a Philippini, Carolini szigetektől, Hátsó-Indiából, Malaioneziából, Polynéziából és Ausztráliából, szóval a (Csendes-óceán nyugati partkeretéből. Hogy az ausztráliai földség Óceániával együtt szembe mer és tud-e szállani a tengerjáró japánokkal, malájokkal és polinézekkel? igen kétséges. Bizonyos azonban, hogy a hollandok Szundanéziája, ha mindjárt a délafrikai burok jönnének is segítségére, a távolság miatt nem bír sokáig ellentállni a közeli japán támadásoknak. Hátsó-India sorsa pedig a jelen háború döntésétől függ. Ha a központi hatalmak győznek az elgyöngült Franciaország nem bírja tartani többé hátsó-indiai birtokait, különösen a tolakodó kínaiak ellenében, kik valamikor úgyis urai voltak e félszigetnek s megteremtői az indo-kínai népek őskultúráinak. Az angolok sem Indiát, ha térbeli küzdelmükben elvesztik a Földközi-tengert,

A fajok és kontinensek harca tehát kikerülhetetlen keleti és déli Ázsiában, de csak akkor, ha e területrészek teljesen megtelnek népekkel és gazdasági kultúrával, miként Elő-India, vagy ha a színesek el nem férnek többé tropikus hazájukban.

i) *Kontinentális nagy típusok* keletkezését Reclus csupán az értelmi osztályoknál véli lehetségesnek. Az értelmiség t. i. kivált arisztokraták a tudósok és művészek internacionális osztálya az egész föld kerekéségén egy. és ugyanaz. A faji jelleg eltűnik azoknál az értelmesség kinyomata mellől. Ezt tudós kongresszusokon és világkiállításokon láthatni. A kultúrától érintetlen tömegfajok azonban sokáig megőrzik még ezredek óta megcsontosodott faj-típusokat, ámbár geográfiai tény, hogy egyrészt a rasszjelleg mindinkább halványul, gyöngül, a fajtabeli szélsőségek elsimulnak és *átmeneti* variációkkal van teli Afrika, Ázsia és román Amerika.

j) Másrészt tény, hogy a legnagyobb és *legjobb területeket* elfoglaló *fajtak* szaporodnak. Az apró-cseprő vagy kiszorult népek p. o. sarki, indián mongol törzsek, kalmükök, dungánok, ausztrálok stb. egyre gyérülnek. Nagy területek geográfiai hatása ez. Nagy eszi a kicsit.

k) Az emberiségnek *küzdelme a Térrel* geográfiai látókörének *tágulásával* és *ethnikai* kialakulásával párvonalosan haladt. Az ember társas szövetkezésének legelső nyomait az

indiai-óceán parti és földközi-tengereinek környékén találjuk. (*Richthofen: Vorlesungen über Verkehrsgeografie* 1908, 246.) Itt derengett a kultúra hajnala, innen indult ki a Föld térbeli meghódítása. Törzsek uralmával és deszpotizmusszal kezdődött az. A malájok bronzkora, Csina és India, majd a hamiia és szemita népek, babilonok, egyiptomiak, arabok szyrek, zsidók, habesiek, chetiták, himjariták kora ez. Majd a Földközi-tenger keleti medencéjére csapott át az emberiség történelmi ébredése. Aszír, egyiptomi és ioniki kultúrákból táplálkozott a hellén kultúra, bármily kellemetlen állítás ez a filológusokra nézve. A hellenizmusnak csak annyiban volt és van értéke, amennyiben a hamita-szemita művelődési elemeket az anthropomorfizáló árja szellemével átgyúrta és átszellemesítette volt. Ez a nacionalista törzs-uralom, városok és a legyőzött tömegek elnyomatásának kora. Hellasz azonban sohasem bírt oly városokat építeni, minőket, a hindu, aszír, egyiptomi kultúra felmutatott (Babylon, Ninive, Jeruzsálem. Memphys). A geográfiai látókör később az európai Földközi-tengert is bevonta területébe. A rómaiak valamennyi partvidékét egyesítettek s a latin nyelvet közigazgatási nyelvvé tették. Etnikai átalakulásokat azonban, mint vérbeli imperialisták nem csináltak. A középkor kezdi lefelől a törzseket főleg az *egyház* egyesítő erejével népekké, majd nemzetekké formálni. Ez a kor bevonta Európa északi Földközi-tengerét, a parti és beltengerek vidékeit is geográfiai látókörébe, sőt behatolt Abesszínia fennföldjére, Anatólia és Egyiptom belsejébe, de lényegében Európa halárain túl nem terjedt. A kereszténység *európaivá tétele* az árja népek, nem pedig a szemiták érdeme. A szemiták elvesztették történelmi súlypontjukat Chartago és Granada mellett (1492), mely ezentúl az árja népekre szállott. Arja népek érdeme a Föld leleplezése, geográfia titkainak feltárása s a geográfiai horizont fokozatos kiszélesítése mai napig.

Lépést tartott ezzel a geográfiai térbeli cselekvéssel a törzseknek nemzetekké tömörítése, a nyelvjárásoknak leigázása a legerősebb és legműveltebb vezérlő törzsnek nyelvjárása alá. Míg a középkor a várak, különböző nyelvjárások, szóval a *vidékiesség* kora volt, az új-kor a *városok, nemzetek* és a nyelvjárásoknak a *nemzeti nyelvbe* való olvadásának kora lett. Ez a népek statisztikai gyarapodása belforgalom, úthálózat kiszélesítése nélkül elképzelhetetlen. Paradox állítás, de való, hogy a nemzeti tömörülés parallele haladt a kartográfia haladtával. Mentül tökéletesebbek a térképek (igen szépek és tiszták a XVI. századbeliek), mennél több az út rajtuk, annál jobban erősödik az illető nemzet individualitása. Ezt főleg Hollandia térképei bizonyítják. E kis nemzet mai-akkor fogott hozzá geográfiai látókörének tágításához, midőn Russzija még nem volt birodalom. Máig sincs Oroszország-

nak elég országútja, de van 30-féle nemzetisége. (*Hanno: Landerkunde von Europa 1914. 437.*)

Russziának előbb népesedni kellett. Észak-Amerika szintén oly jelentéktelen kontinens volt, mint ma a félreeső Ausztrália, míglen vasútjainak segítségével meg nem kurtította a távolságokat s a külföldi bevándorlás (Európából 30 milliót) be nem hozta neki a szükséges emberanyagot, Lehetett volna akár milyen területű és felszerelésű, lakosok nélkül be nem vonulhatott volna a nemzetgazdálkodás és történelem arénájába.

Britt- és Közép-Amerika néphiánya miatt ma sem tesznek számot a globus sakktabláján, hasonlókép Dél-Amerika román köztársaságai, Afrika, Ausztrália, Szibéria sem! Azért cipeli oly szenvedélyesen Oroszország hadifoglyait Szibériába, hogy segítsen Orosz-Ázsia néptelenségén. Van ugyan elég folyója, de nincs sem elég vasútja, sem országútja, azért le nem küzdhetette máig sem a térbeli távolságokat. Ami Napoleon idejében geográfiai védelem volt számára, ma veszedelem nagy, néptelen, forgalmaiban térsége. íme a geográfiai Tér emberi hatása! Az automobilonok, páncélvonatok és vasutakkal operáló sztratégia idejében még a kicsi Galícia is szembeszállhatott a területiális óriással.

Dél-Amerika szintén ez anthro-po-geogratiái éretlenségét sínli. Hiábavaló gazdag természeti fölszerelése, egészséges klímája, terjedelmes szántói, erdei legelői, az Atlanti-óceán felé hajló vízrendszerei nincs elég embere, hogy gazdaságilag és politikailag érvényesüljön Európának hanyatló román népei el nem látják kellőkép kivándorlókkal. Ezért félő, hogy a germán Amerika fog ki rajta, amit már a panamai állam kreálásával és a világcsatorna megújításával meg is kezdett. Pedig a román köztársaságok megakaszthatnák a germán túlsúlyát, mert a hidegvérű germán sehol a földkerekségen nem bír tropikus népekkel keveredni. Az impulzív román vére azonban fogatos mindenütt új, még pedig életrevaló vegyü-lék létrehozására A Filippini szigeteken a tagálok, spanyolok és malájok, Dél-Amerikában a mesztizek. spanyolok és indiánok ivadékai A mesztizek Amerika jövő nemzete. mely az indiánok és fehérek rovasára a fennföldi köztársaságokban a politikai dnlongások fő okozója. Román Európa megújíthatnák Dél-Amerikában meg Észak-Afrikában – ahe-lyett, hogy örült kontinentális vágyakozásokkal önmagát és európai népeket apasztja. A még le nem foglalt melegövi tájak benépesítésével nagy hasznot hajthatna fajának s kultú-rájának, főleg a fehér ember globusi térfoglalásának. A kul-túrának szárnyai a leggyorsabbak. Csak kultúra szüntetheti meg a térbeli távolságokat. Nem nyelv, nem vallás, nem poli-tika. A kultúra körei hatolnak a legmesszibbre s a leggyor-sabb tempóban. Kivált az intenzív kultúra hódít rohamosan

és terjedelmesen, aminő ez idő szerint a *fehér ember műveltsége*, amely Jézus erkölcsstanával és világ-felfogásával, saját akarati erejével és haladás-ösztönével túltett valamennyi emberfajta eddig elért kultúráján. Ezért ő lett ura a Glóbusnak, a Térnek és Időnek a geográfiában. (*Churchill Semple: Influences of geografic environment 1913. 169., 170., 274., 192.*)

b) A geográfiai helyzet.

A viszonylagosság elvének geográfiai reprodukciója a helyzet, régi magyarsággal helyhezet. A «fekvés» szó ki nem fejezi a német Lage, situatio geográfiai értelmét, mert a megítélés változó alapoka szerint a helyzet minősége szintén változik. *Geográfiai* helyzet alatt például valamely helynek távolságát értjük az egyenlítőtől s az első déli körtől; tektonikai helyzet alatt egy ország vagy vidék helyét a felületi formák valamely jelleges szerkezetében. Magyarország a bekerítő Kárpátok vonulatát tekintve, a Földközi tenger gyűrődött területéhez tartozik, de szigethegységei valószínűleg egy besüppedt ős-rögtakarónak kimeredező darabjai, melyek a feltöltött Alföld üledék-takarójából kilátszanak. Ez a rögtakaró azonban a szudeti vagy balkáni thrákiai röghegységnek lehetett valamikor a tartozéka. Már a *politikai* helyzet, tisztára a szomszédos viszony kiemelése, tekintet nélkül az ország fizikai, ethnografiai vagy gazdasági szerkezetére. Közlebbi meghatározását a politikai geográfiában adom s amint a Térnek is az emberi geográfiában kell újból foglalkoznom, de a lakhatóság, szaporodás és megélhetés szempontjából.

1. Az anthro-po-geografia fizikai része a geográfiai *elemek* legáltalánosabb *elhelyezkedését* tárgyalja, azt mondhatni geometriai, nem biogeografiai vonatkozásaiban. így az a körülmény, hogy a lakható földnek (132 millió km²) legnagyobb része az északi féltekén van, mert itt terül el a legtöbb derékföld. Ha pedig Újzeeland és a Loire torkát vévén a tengely sarkainak, egy északkeleti, földégi s egy délkeleti vízi féltekére osztjuk a földet: amannak földből a 125 millió km² jut, a vízi félgömbnek csak 24 millió km². Miután a két földégi csoport elrendezkedési főiránya szintén északkeleti és délnyugati, akár a föld-tengely állása, a földünk legrégebbi hegyeinek csapása szintén ezt az irányt követi, ezzel a lakható föld keletkezésére nézve nyerünk némi útbaigazítást. A földégi féltekének 51% föld, a vízi félgömbnek 90½% víz. Az emberiség tehát a Földnek csak egyik felén lakik tömegesen, a másikon üresség tátong, mint a Holdnak felénk fordított képén.

A *derékföldek* emez *elrendezéséből* természetes, hogy 1. legnagyobb emberfajták: a fehér és a sárga az északi féltekén, még pedig szélteben laknak. Legnagyobb számmal északi Amerikában és Európában az é. sz. 41° szélességi kör két ol-

dalán, Ázsiában és Afrikában az északi és déli szélesség 10° körül. Négy helyen zsúfolódik össze az emberiség a föld felületén: Csinában, Indiában, Európában (főleg nyugati felében) s az északamerikai Unióban. Az emberiség $\frac{3}{4}$ része Európában, Gsinában és Indiában él vagyis Euráziában, a föld többi részében alig 400 millió ember lakik. Jellemző továbbá 2. hogy az írástalan színes fajták széjjelmorzsoltnak a két térítő kör között laknak az emberszabású majmok területén, a néhai Godvana kontinens romjain, Afrikában és Ausztráliában; míg a történelmet csináló két, aktív, írástudó fajta: a sárga és fehér összefüggő területeket foglal el. 3. Érdekes továbbá az a megjegyzés, hogy a sárga fajta a Föld legtömegesebb fennföldi kiemelkedése s a Csendes óceán legmélyebb horpadéka között lakik; kisarjadzott változata, a malájok pedig szigetlakó Óceániában. 4. A fehér embert mindenünne színesek veszik körül, mégis Csina, Japán, Sziám és Abesszínia kivételével, a fehér ember ura vagy védelmezője a Föld összes országainak. 5. Hogy a pogány területek a lakható Föld sarki széleire és a déli földségek végeire szorultak, szintén e két emberfajta koncentrikus térfoglalásának következménye. A derekabbik, az erősebb fajták szállották meg a Föld legjobb területeit és a derékfölkék széleire tolták a gyöngébbeket (finnek, sarki népek, déli három emberfajta).

Az északi és déli vagyis aktív és passzív emberfajták *elválasztó öve* eredetileg a keleti földégi csoportot, délnyugat-északkelet felé harántékosan szelő sivatagöv volt Ázsiában és Afrikában. Jelenleg azonban, a népek tolongása folytán, az északi rassz foglalta el az északafrikai s arab sivatagokat, Ázsiának félszigeteit s a sötétbőrű negroidokat az afrikai s ausztráliai földség belsejébe, az ázsiai félszigetek legszélére vagy a közeli szigetekre tuzskolta. Talán ép emiatt nem lehettek a negroidok történelmi kultúrnépek?

Még egy helyzeti tényt kell említenünk, pedig nincsen ínyére a monizmus iskolájának, mert a Biblia álláspontját igazolja, t. i. az emberiség *sugaras* elterjedését *Ázsiából*, mint anthropo-geografiai *középpontból*. Főlemlítette Ratzel is anthropo-geografiájában.

A mérsékelt és meleg mérsékelt klímavidékek azok a *központi részek*, ahonnan a népek statikai elrendezkedése a történeti idők folyamán világszerte történt. A kisebb számú gyöngébb törzsek innen húzódtak Európa-Ázsia északi partvidékeire, innen keltek át Amerikába is. Ezek az északi félteke kontinentális szélein szórványosan megtelepedett népek. A mongol fajtabeli népek fölöslege pedig a központi részekből, melyek akkor még nem voltak oly szárazak és magasak, átcsapott Hátsó-India és Sziget-Indián keresztül Polinéziába és Ausztráliába. Az európai fajta elfoglalta Ázsia elejét s Afrikának a sivatagig terjedő területeit. Ezért találjuk a sokszoros vér-

keverődés nyomait Malajonéziában, Polinéziában, Afrika északi részeiben (Aubák, Fulbék). Erre vezetendő vissza a mongolos és négeres jellegek gyakoriassága a kél emberfajta érintkezéshatárain, t. i. a fehér és sárga fajtának a déli sötétbőrű emberfajta összeérő területén. Afrikának történeti oldala keleti része; Amerikáé ellenben sok ethnografiai oknál fogva először a nyugati partoldala volt, csak a normannok IX. századbéli fölfedezése óta lett Kurópa-Ázsia felé tekintő, szintén keleti része. Ausztrália arca északra Sziget-Indiára utal, sőt Mayer Hans az ausztráliai embereken a mongol fajta változatát látja. Amerikáról bizonyos, hogy törzseinek hasonlatossága délről északra a Behring-szoros átkelő útja felé növekszik. De Délamerika törzseinek számos etimológiai vonása polinéziai, illetőleg mongolos kölcsönvételekre utal. Minthogy pedig a Csendes-óceán, mint a vízi féltéke közepéből tekintve: Amerika a keleti, Ázsia pedig függelékeivel a nyugati kontinentális csoport, mert az Indiai-és Csendes-óceán határa a lakható Földnek: anthropogeografiai szempontból az emberfajtáknak *elterjedése sugaras*, az ázsiai központból a három óceán felé irányuló, nem pedig visszajáról a vízi féltéke középpontjából, vagy keletről nyugat felé a párvonalas körök irányában, miként a kézikönyvekben olvassuk. *Sugarasan* áradt szét az emberiség Ázsiából nyugatra, délnyugatra, délre, délkeletre és északra. Afrikának népei mind keletről hatoltak be a földségbe, a sarki népek déli tájakat emlegetnek régi hazájukul. Ausztrália északról származtatja őst s délfelé csak újabban költözködött. Amerika északnyugati darabja szakasztott olyan, mint szembenálló ázsiai ellenpartja, mellyel harmadkor közepén még összefüggött. (*Bölsche: Festländer und Meere. 1914. 95.*)

2. Kétféle a helyzet *nemzetek-* és népekre nézve. Minden nemzetnek van a) *természetes*, b) *szomszédos* helyzete. Magyarország természetes helyzete, hogy az északi szélesség két köre 49°30'-45°35' között terül el a Dunának középső szakaszán; szomszédos helyzete Romania, Oroszország, Szerbia, Horvátország s az alpi tartományok között. Németország természetes helyzete az Alpok és a Keleti tenger között, szomszédos helyzete román, skandináv és szláv népek között alkalmat adott ellenségeinek 1914-15. a bekerítő politika foganatosítására, mely monarchiánkat is érte, mert bár az Alpokra, Szudetekre, Kárpátokra és a dinári redőzetre támaszkodik, fellegrásterő forrásvidéke Közép-Európának s ellenséges oláh, szláv és olasz népek támadás-célja. (*Kjellen: Grossmächte, 1915. 9.*) Mennél nagyobb a természeti helyzet, annál erősebb hatalmasság az ország, pl. Russia, a németek a germán síkságja, angoloké 288,000 km² szigete; mennél kisebb a szomszédság, annál erőtlenebb, pl. Palesztina helyzete.

Összefüggő c) *zárt* helyzete van a cseheknek a hegyi négyszögben németektől és morváktól körülvéve, a magyarok-

nak a két alföldön; d) *kiszakított* helyzet pl. az erdélyi románok, szászok, székelyek ethnografiai helyzete; e) *határszéli* pl. a kisázsiai görögök sorakozása Anadoli félsziget körül, az olaszoké Dalmáciában; f) *pásztás* a lappoké, ruthéneké, a keleti Kárpátok tövében; g) *soros* pl. a fulbe-államok sorakozása Afrikában az Atlanti és Indus óceán között; h) *elszórt* az indiánok helyzete az Unióban, a hindu és csinai kulik-napszámosoké a maláji szigeteken.

3. Mindegyik nép mások körében valamely címen *összekapcsolható* a másikkal. Vallás címén egyesítették pl. Belgiumban a flammand és vallon népet, az erdélyi fejedelmességet a protestáns felvidékkel. A magyar vallása révén kapcsolatos kálvinistákkal, lutheránusokkal, unitárius és katolikus népekkel, de a török semmikép sem kapcsolódott sehol környezetével. Nyelvénél, külön társadalmánál és vallásánál fogva megérthetetlen maradt, mint a lengyel vagy oroszországi, bolgár, oláh és sváb környezetben. Ezért gyűlöletes szomszédjai előtt.

4. Összetartó kapocs *közösen* lakott *terület*, például az osztrák-magyar monarchia népeinél s ez elég erős arra, hogy feledtesse a nyelvi és vallási különbségeket. Bármily ellentétes az északi és déli talián, a portugál és spanyol, mégis csak ugyanegy félsziget lakója. De ha nyelvi, vallási ellentétéhez még ráerőszakolt geográfiai helyzet is járul, érthetetlen az állapot. Például a dobrudzsai bolgárnál Romániában, az albán, mint szerb vagy görög alattvaló. Kétségbeejtő a *széjjelszakított* helyzet, minőben a háromfelé osztott lengyelek, örmények, szlovének s kettészakított vaszkok sínylődnek a Pyräneusokban. A szándékosan *elszigetelt* népek helyzete sem irigylésre méltó, például a Kaukázusban menekült törzseké (1 ½ millió) Libanon maronita és az Antilibanon drúz népéje s egyáltalán az ú. n. szétugrasztott, menekült népek sorsa. Hasonló sorsuk van a *szétszóródott* népeknek, például cigányoknak, zsidóknak, örményeknek, tadsikoknak, kik ezért fajosztónból mindig csoportosan lagnak városnegyedekben, külön utcákban, Oroszországban külön vidékeken. Erősebbik néptől *szétugrasztott* népek ellenben idővel mégis megerősödhetnek, ha fejlődésükben meg nem zavartatnak. Például a magyaroktól Styriába és a Kárpátokba visszaszorított szlovének, tótok; Japánban az ainók, Gejlon szigetén a szingalézektől kikergetett veddák, a malájoktól erdőbe üzött kubák, a négerék s hottentották elől menekült afrikai törpék: a kicsi sárga Akka-nép, kikre Stanley bukkant a Kongó-folyam erdeiben.

5 Nevezetes anthro-po-geografiai momentum továbbá a *politikai* vagy ethnografiai *félszigetek* és *szigetek*, amidőn valamely ország vagy népe a szomszédnak területébe ékelődik s attól merőben elüt. Teszem azt, politikai félszigetek az elnémetesített porosz és sziléziai területek, amelyekkel a német birodalom keleten a szlávok közé beékelődött. Viszont a cseh-

tót félsziget német területen. Szigeti helyzete van a friauliaknak, ladinoknak, kasuboknak, német vendeknek, csángóknak Bukovinában, a sváboknak Tiflisz környékén, ahol ethnografiai érthetlenségek gyanánt szerepelnek.

6. Más a *központi* és *kerületi*, külső meg belső népek geográfiai helyzete. Egyiknél hódítás: például a magyarság központisága, a csehek központi helyzete azonban a németek későbbi betelepítésének a következménye. Ilyen helyzet egyensúlya a centrális nép arravalóságán, fajerején múlik. Ha elégerős elfoglalt területének *hézagtalan* kitöltésére s intellektuális és vagyoni túlsúlyra emelkedhetik, akkor kezében marad az ország vezetése, különben a perifériák felülkerekednek rajta. A cseh nép mohón tölti be ethnografiai hézagjait, erősen szorítja a határszéleket, sőt cseh szigeteket bocsájt a németek közé. *Hézagos* elterjedés, p. o. a fülbe népeké a szudáni négek között, zsidóké az egész világon, ethnografiai gyöngeség jele. Kivétel számba mennek a szigetlakó malájok, kik csak kivételesen laknak összefüggőleg kontinentális területeken, pl. Malakka félszigetén, Madagaszkár keleti felében, vagy a norvégek, skótok fjordokban való elhelyezkedése.

Erőtlen központnak csakhamar felborul a helyzete. így a régi perzsa birodalmat mindig a határszéli forrongások fenyegették. Ily határszéli törtető volt Gyrusz. Hóra is. A ghazvaniták azonkép. Pedig alattuk törtek be a perzsák még Indiába is. magukhoz rántván Afganisztánt és Beludzsisztánt. A centrumnélküli törökséget perifériák fogják eltemetni. Afrikában úgyszólván semmi sincsen már a török dicsőségéből. Az Atlasz-vidéki országok époly kevésbé törődnek a szultánnal, mint Egyiptom. An erikát s általában az idegen földrészeket mindig a perifériákról kezdték ki, mert a földségek híjjával voltak erőteljes központoknak. Csak merészség kellett, akár a betörő tatároknál, nem férfias derekasság vagy vitézség, hogy hitvány spanyol vagy portugál conquistadorok (zsákmányolók) előtt halomra omoljanak össze az indián államok. Tengeri rablók szintén periferikus népek voltak, pl. dalmaták, normannok, a bucanerek az Unió hódítói, Ausztrália első megszállói stb. Ezért mondta Goethe, hogy:

Krieg, Handel und Piraterie
Dreieinig sind, nicht zu trennen. (Faust. II.1)

7. A fajerő, nemzeti rátermettség lehet alkalmazkodás, nevelés, szoktatás következménye, de mégis az ember fogékony-ságán, mondjuk Kanttal Auswahl, Darwinnal selection, természeti kiselejtezésen múlik, hogy melyik ismeri fel új helyzetét és új lakóhelye természeti s geográfiai előnyeit? ki alkalmazkodik legjobban s illeszkedik belé a legtökéletesebben az új viszonyok közé? Bármily jeremiádot zengenek a szerbek és csehek, Klófác és Palaczký, hogy a magyarok vertek éket az északi

és déli szlávok közé, az igazság mégis az, miért nem bírták kihúzni, kiverni ezt az éket a szlávok testükből? Így *előretör-tető* és *hanyatló* népek megkülönböztetése nem annyira geográfiai, mint fajbéli kérdés. A németek századokon keresztül maguk hirdették, hogy alkalmatlanok államalkotásra. Most pedig *következetes* munka és céltudatos *nevelés* révén nemcsak legerősebbik népe Európának, hanem szláv birodalomra aspiráló, hadi és a tudomány meg szorgalom fegyverével harcoló elsőrangú iparos, földműves és kereskedelmi nemzet, mely előbbutóbb letöri a periferikus angolt, skandináv és román népeket (*Kohl* i. m. 530, 559.)

Előretörő nép hazáját a *természeti határokig*, hegyekig, tengerig terjeszti ki; ha síksági nép a *folyók forrásvidékéig*, minő volt például a IX-X. századbéli magyar, ki a Lajta-folyó vidékét forrásáig bírta, a Kárpátok elejét a *Morva folyó* rendszerével védelmezte s elfoglalt később minden földet, mely a Dunára lejtősödik, így Bosznia, Szerbia, Bulgária dunai mellékét is. Nem is szólva Erdélyről, melyet folyóinak forrásáig birtokba vett.

Hanyatló népek ellenben leszorulnak a nekik nem való területekről. Például az indiánok a prairieikről, a kirgizek lelelőikről, a finn és sarki népek délibb fekvésű országaikból, a vaszkok északi Spanyolországból és déli Franciaországból ((Íascogne). hegyekbe, vadonokba és tengerekre menekülnek pl. az izlandi norena-nép. (*Hermann*: Island. 1914. 34.)

8. A kedvező vagy kedvezőtlen helyzet önmagában semmi, ha annak kizsákmányolásához *emberi akarat* nem járul. Erre legelőször az anthropogeográfia tulajdonképi német megkezdője *Kohl* (i. m. 540.) figyelmezteti Jellemző erre nézve Richthofen-nak a természeti fölszerelés hangos hirdetőjének a következő kijelentése: «Die geografische Lage ist *allein* nicht bestimmend für die *Geschichte* der Menseben. Die *Begabung* des Volkes, seine geistige *Regsamkeit* sind *unerlässliche* Vorbedingungen.» (Vorlesungen 1908. 273.) Nohát. Maga Rieht holen dezavualta önönmagát. A nemzetek karakterével mindig számolni kell. A nevelés módosíthatja, de egyszerre és végkép le nem törheti a hatását, az öröklött faji lelket, A török, magyar p. o. nem szereti a városokat, nem a tengert, nem a túlságos mozgékonyt, Szinte áthidalbatatlan úr tátong városi és vidéki élet. családi koteriak provinciai: a megyék és Budapest, Temesvár, Pozsony önálló hatóságú városok európai élete között. Maradó fajlagos szityaság és haladó modernség kizárják egymást, Hiábavaló a kedvező helyzet, a magyarból nem lesz interkontinentális kufárkodó, sem oroszból, lengyelzsidóból, örményből tengerész. De az amerikai sem fog Nelsonokat és Hindenburgokat nevelni, annál kevésbbé Kantokat, Leonardo de Vinciket vagy Wagner Richárdokat, míg mostani kapitalista irányát nevelés, új eszme, új irány, vagy lángelme

szuggesziója meg nem változtatják. A geográfia ugyan a térnek és szituációknak a tudománya, de azért sem a kedvező geográfiai helyzet nem örökké kedvező, sem töltetlen kényszer, hogy az Ember okvetlenül kövesse parancsát. Nincs fatalizmus, nincs prsedestináció a földön míg Ember él rajta {Kohl i. m. 555.}. De van századokig élő faji lélek. (*Le Bon: Les lois psychologiques de revolution des peuples.*)

9. A politikai és kulturális ellentét az *egymásra utaltság*, kiségités helyzetét kelti. Az első szövetkezésekben nyilvánul, utóbbi gazdasági kiegyenlítésekben. A szemes terményeket adó fátlan Alföldet pl. a Felvidék egészíti ki. A földművelő ír a periferikus angol iparosra szorul. Belgium politikai összeforrasztása az iparos vallon és a földművelő flamand ligáján alapszik. A szegény Jura hegység Burgundnak gazdag Bhône völgyére támaszkodik, amint az Alpok óriásai a Svájci fennföld termelésére. Az ültetvényes déli államok el nem lehetnek az Unió iparos és kereskedelmi keleti államai nélkül és viszont.

10. Igen fontos a *tengermelléki* sürgesség hatása a földségi népekre, a mit minden kontinensen, nemcsak Ázsiában és Európában, mint helyzeti és kulturális ellentétet lehet konstatálni. A tengertől távol eső kontinentalizmusz vagyis a földség tömör konzervatív törzsöke meg a tenger köréhez tartozó óceánizmusz elevenebb, sürgébb, szabadabb, mozgékonyabb, ha nem is mindig erősebb geográfiai képe közölt, Amerikában ma a Far west, a távoleső Nyugat az igazi becsületes Washingtoni köztársasági szellem képviselője, míg a multi-milliómos muníciógyáros, trust-kovácsoló óceáni Kelet az embertelen töke-garádzázkodás hazája, nem respublica többé. Az. ázsiai kultúrák mind a periferikus részekben születtek: Kis-Azsia, Arábia, Szíriával és Mezopotámiával, a hindu és indocsinai művelődés, sőt a maláji mozlím kultúra Sziget-Indiájával, nem is említve Nipont és Korio-t. Ázsia belseje minden időben nyers, kulturátlan maradt, A tengermelléki sürgesség homlokegyenest ellenkezik a belső-ázsiai orosz tunya deszpótizmusszal, Csina okosan, állami raisonból cselekedett, midőn a kontinentális orosz deszpota s a vele egy gyékényen áruoló japán szigeti deszpota kijátszására váratlanul köztársasággá lett. Igaz, a császári vezetés alatt levő köztársasággá (akár a német császárság), de mégsem autokratizmusz többé. Juan-sikaj lángelméje lett Ázsiára és a mongolságra nézve az a *távolba hatás*, mi óceáni gondolkodást vitt be a rengeteg kontinens megtespedt népeibe.

Európának *szellemi szféráját* Gobineau és Philippon félművelt és intenzíve művelt körei szerint, mely utóbbiba Angliát, Franciaországot, Belgiumot, Hollandiát, déli Svéd- és Dánországot, Németországot és felső Itáliát meg nyugati Magyarországot foglalják, nem lehet ugyan szorosán megítélni.

mert il ne faut jurer rien és végtére Spanyolországot vagy a finn népet ki nem rekeszthetjük az európai teljes kultúrából a horvátok meg románok között pedig sincs akkora különbség, hogy amazok teljes kultúrásoknak, ezek félkultúrásoknak mondhatók legyenek, amint keleti Magyarország sem üt el teljesen a nyugattól helyzeténél fogva, – de a Nyugat mint Európának félszigeti darabja csakugyan kultúrásabb az európai törzsök keleti szélesebb darabjánál, melyet Oroszország foglal el.

Nemcsak lehet Iártja félműveltnék a $\frac{7}{8}$ részében sík vidéken lakó orosz parasztot s a jobbágytársadalmat, mely messzire esett a demokratikus érzésű délszláv társától (*Hellwald*) s inkább féleurópainak, keresztény, anarchistának (Tolstoj) válik be, mint európai embernek, de *Vierkandt*, a művelődés geográfiának berlini egyetemi tanára is azon nézetten van, hogy az oroszok tömege, legalább ma még: öntudatlan faji képzetek hatalma alatt álló megkeresztelt nomádok, kiket régi tudattalan gondolatok hajtanak. Ellentétben a felében *városokban* lakó német emberrel, ki öntudatlan germán és belénevelt nemzeti tudatos képzeit egyaránt követi. Az orosz oly távol áll még az európai Vollkultur, igaz kultúrától, mint ázsiai cimborája a sárga japán felszínes európai kultúrájával. Mindkettőjüket geográfiai helyzetük miatt a valódi kultúrának csak szele csapta meg. Európai ruhába bujtatott ázsiai mindakettő. A japáni kultúrmajom természete legújában abban nyilvánult, hogy európai lobogók alatt és hamisított európai patent jegyekkel hozza forgalomba silány árúit s magához ragadta a veszekedő európaiak keleti piacait. {*Tehet* Völker, Vaterländer, Fürsten 1913. 179. *Vierkandt* Natur- und Kulturvölker 1896. 138., 149. *Churchil-Semple i. m.* 130-133., 139., 143., 147., 153., 165.)

A VÍZ FELSZÍNI FORMÁI

1. A tenger és hatásai.

Krümmel, Boguslawsky, Kirchhoff, Ratzel és Penck ösztönzésére ma a tengerek és óceánok geográfiája bekapcsolódott a fölségek leírásába. Az országok parti és földközi-tengerek kereskedelmének világforgalommá való szélesbülése, a nagyhatalmak helyébe lépett világhatalmak nagyszabású politikai és nemzetgazdasági fejlődése: a világforgalom nemzetközi küzdő arénájává avatták fel az óceánokat.

A tenger nem abstract tér, miként Ratzel mondotta, a tenger elválasztó és kapcsoló geográfiai valóság, mely mint

lakhatatlan térség elkülöníti a derékföldröket egymástól. Róla mindig haza kell térni, ezért nem lehet felosztás tárgya, mint a kontinensek.

Mivel a vízfelület sűrűlódása legkisebb, egyszersmind a legolcsóbb szállítóeszköz. Mivel pedig nincs rajta országút, vám, híd, határ s mentes a legnagyobb ellenségtől, az embertől: a tenger a szabadság szimbóluma, a szabad mozgékony-ság cselekvő tere.

A tengereket ma be kell venni a föld felületi formái közé, mire az ó és középkorbeli európai emberiség geográfiai és természettudományi látókörével nem gondolhatott. Teljesedésbe ment u. i. Kapp, Ritter egyik kiváló tanítványának jövendölése, hogy az emberiség a legújabb korban művelődésének óceáni fázisába lépett (*Kapp: Vergleichende allgemeine Erdkunde* 1868. 400, 661.).

Ez a geográfia megújhdását, az anthropo-centrikus geográfia felfogásának visszatértét jelenti. A XX. század légkörbeli fázisa a geográfianak szintén más az eddigtől eltérő tárgyalását teszi szükségessé.

Az aerofotografia teljesen átalakítja a kartográfiát és morfológiát, a levegőnek mint sztratégiai és forgalmi eszköznek fölhasználása, az óceáni medencék alapos kikutatása egészen más geográfiai beállításokat követel, mint aminőkkel a múlt század vesződött. Dr. Penck csak azon feltétel alatt fogadta el meghívását Berlinbe, ha földrajzi intézete mellé oceanográfiai intézetet építenek. Így *nemzetive* tette a geográfia tanítását, mert azóta lendült föl a németek tengerészeti tudása. A geográfianak jövöre nemzetinek kell lennie az egész vonalon. Fokoznia kell a *nemzetek önbizalmát*. Ne azt hangoztassa váltig, minő semmiség az ember a Természet nagyságához és erejéhez képest, hanem minő nagy és erős az Ember az akadályok *legyőzésében!* Ezért az óceánok legyözhetetlenségéről forgalomba hozott múlt századbéli hiedelmeket kellő értékükre kell leszállítani, hogy érdemük szerint megítélhessük az óceánok anthropo geográfiai hatásait.

1. *Páratartalom és kultúra.* Ha arra gondolunk, hogy az Atlanti- és Indus-óceánok közmentes fekvésüknél fogva sokkal több párat juttatnak a földségeknek, mint a Csendes-óceán s ezért a páramennyiséget visszaszolgáltató folyók nagy része az említett két óceán felé folyik: akkor kulturális praedestinátiónak kell tekintenünk a víznek mai helyzetét a derékföldrök között s érthető a kultúrának a földközi és parti tengerekhez való ragaszkodása, mivel e közmentes tengerek akadályozzák meg a sivatagok elhatalmasodását a földségeken. így a Fekete- és Földközi-tenger Európában a Veres-tenger és Perzsa-öböl, Afrikában egyik a Nílus völgyét és Habeszt, a másik Mezopotámiát tartja párákkal. A régi kultúrák keletkezése eszerint a pára-beviteltől függne. Szó sincs róla,

hogy a fizikai előfeltételek teszik alkalmatossá a telluris helyeket az emberi művelődés befogadására. Azoknak felismerése a birtokvétele azonban emberen múlt és múlik minden időben. (Héjas Endre: Vízkörforgása. Bogdánfy: Vízügyi közlemények 1915. IV. 81.) Azzal a különbséggel mégis, hogy naiv kultúrájú zsendülő népekre legyőzhetetlen hatalom a természet, művelt népeknél eszköz a természet leküzdésére. Goethe szerint «... Beim Ersten sind wir Knechte, bei Zweitein sind wir Frei! ...»

2. *A tenger az ember szolgálatában.* A föld egyedüli abszolút világhatalmassága az óceán, mondja Kirchoff Őlében születtek a derékföldek, melyek szigetekként emelkednek ki belőle; a felszínén csupán az óceán egységes. Azért inkább beválik földgömbünk vízzel borított, mint földégi bolygónak. Ez igaz! Sőt megtoldjuk ezt az igazságot azzal, hogy az óceánok táplálómennyisége szintén nagyobb a derékföldek élelmező erejénél, de csak akkor, ha meghalászhajuk az öszszes óceánokat.

A tengerek az emberek cselekvésébe való bevonása nélkül azonban értéktelen vízi sivatagok. Nähme der Mensch – Kirchoff szavai – seine Hand von ihnen, so wären sie nicht mehr was sie sind – lebenerfüllte Räume. Ha a Föld fizikai lest, akkor természetes, hogy a geográfia merő természettudomány kell hogy legyen, de mivel felületének országokkal megrakott negyede ember nélkül el nem képzelhető, a közbeneső tengerekkel együtt magán viseli *emberies* jellegét. A kábelek, kikötők, világítótornyok, bóják, az Atlanti-óceánon állandóan cirkáló 5600 nagy gőzös s a világoceánok 50,000 hajója a sok parti hajó és halászcsonak – mind emberi vonások. De hogy ez az örökké hullámzó felviharzó óriási víztömeg *nevelő* szerepet játszott a földön? csak az állíthatja, ki sohasem járt tengeren. A nagy csoda ép az, hogy a vízi szörnyeteggel *ia* szembeszállott az emberi Ész és Akarat. Szigetek és félszigetek elenyésző csekélységek enormis tömegéhez és zabolátlan erőihez képest, nem hogy tengerre *cáábíthattak* volna a partokon megélni nem tudó embert. Ellenkezőleg történt. A szükség leleményessé tette az embert, ki nem nyugodott, míg forgalmi eszközt nem *talált* a tenger megfékezésére. Amint a Szahara leküzdhetetlen akadály és igazi elválasztó víztelen tengerfenék volt Európa és Afrika között a ptolomeuszi császárok idejéig, míg a tevét be nem honosították: így az óceánokkal sem bírt volna az ember gőzhajók nélkül. (*Kohl* i. m. 552.)

A föld teljes leigázása csak gőzhajókkal és vasutakkal sikerült. Addig nem lehetett szó a Föld birtokbavételéről, emberiségről, csak országokról és nemzetekről. (Kirchoff Mensch und Erde 1905. 58., 61.) Homérosz sivatagnak nevezte az óceánt, melyet nem lehet fölszántani, ma pedig tőkehalalom óceáni forgalom nélkül el sem gondolható. A korreláció és

reciprocitás elvének valósulása íme a geográfiában és a nemzetek életében. E beállításban az Ember az erősebbik az óceánoknál, habár meghódításuk lépésről-lépésre a forgalmi eszközök tökéletesítésével történt.

A hollandok ősei a chaukák, akár a délamerikai peserék, felhányt dombokra építették kunyhóikat, hogy a tengerjárta part csigáit és rákjait összeszedjék. Ma a hollandi vasbetonnal megerősített töltésekkel szorítja vissza a tengert és gazdagon termő szántókat és kerteket csinál mögöttük. Bődönhajókkal próbálkozott a főnikai ember, hogy elérje a görög szigeteket és partok mentén Chartagót. A hellen már két-három sorú evezős-hajókkal rótt a tengert s a római flottát épített; de mégsem bírt a vénetek tölgyfából épített, bőrvitorlával és vasmacskákkal ellátott hadi és kereskedelmi hajóival versenyezni. (*Peschel Völkerkunde* 1874. 205.) Nagy vitorlával gyorsított, öblös hajókkal indult Vazco di Gama és Colon Kristóf felfedező útjaira, melyek mégis tökéletesebbek voltak, mint az ókori hajók vagy a normannok lófejű csónakjai, az inuitok keskeny kajakjai vagy Tlinkitek szandolinjai. Tökéletesebbek ezeknél a malájok egyensúlyzóval ellátott, hullámtorlódásokkal és szelekkel dacoló dereglyéi (prahi), amelyeken a Csendes-óceánt járta végig ez a tengerész emberfajta. E soha fel nem boruló maláji és polinéziai dereglyékhez hasonló találmányokat sohasem csinált az északi félteke embere, mert nem volt rá szüksége. A normannok megélhettek volna halászatból is, de férfiasabb és könnyebb megélhetési módnak tartották a rablást. Hogy tehát tengeri rablással vagy szelíden mondva, rablógazdálkodással kezdődött a tengerek meghódítása mindenütt a földön, ezt nem fjordok: parti szigetek és búvóhelyek csinálták, hanem a kereset időszerűsége, megszokás s a hasonló geográfiai körülmények között hasonlóan gondolkodó emberi logika. Ezért felelt durcásan Teute, a dalmát kalózok királynéja a rablást eltiltó római követnek: «Mit akartok? Ez természetes, semmi köze ehhez Rómának, ez a dalmata nép szokása». A szokásokat pedig még a barbárok is respektálni szokták.

De amely nép vagy emberfajta szárazföldön megtalálta másképp ennivalóját, abból bizony nem lett hajósnép. Például keltákból, törökökből, bármily gazdag volt csipkés szigeteken hazájuk.

3. *Tagoltóág*. Szellemtelen pseudo-geografiai fatalizmus tehát – írja Kirchhoff – egyáltalán *parti tagoltságból*, szigetekből természeti *kényszert* kiolvasni, felületi formákból cselekedetekre következtetni. A Cykladokon például a görög nép ma földet művel. Nem hajós. Az angolek, szászok annyira belekeveredtek az őslakó brittek üldözésébe, hogy elfelejtették a hajóépítést. Nagy Alfréd németekkel épített hajókat s népe földművelő lett. Egyszerűen azért, mert az ember nem auto-

mata, kit fizikai törvények ráncigálnak. Midőn a hollandok meggazdagodtak, különösen Brabantban és Flandriában, idegenekre bízta a hajósmesterséget. Mert a föld jobban üzetett. A szegedfelsővárosi superekből (hajóács) gazdálkodók s az alsóvárosi ló- és marhatenyésztő kunokból tanyásgazdák és paprikakültetők lettek. Mert úgy akarták. Ez a foglalkozás jobban fizet. Paradoxnak látszik, de így van, hogy a hajózásról híres angolok hajóin ma több a skandináv, néger, hindu, német matróz, mint angol. La faim chassa le loups hors du bois. (*Kirchhoff* i. m. 25.)

Kedvelt rit te ri kiszólás volt, hogy *tagozatlan kontinensek*, minő Afrika, Ausztrália, de még Délamerika nyugati Jele is, nem nevelhetnek hajósnépeket. Erre az ó-amerikai azték s tolték-indiánokat. négereket és ausztrálokat hozták fel példakul. Ez üres szemiatizálás. A nagy tavak és kongónielléki négerek ügyes hajósok, a Krm- és a Pupelnégerek tengerészek. Igaz, hogy az egyiptomiak, hellének és szemiták közvetítésével kereskedtek, de Egyiptom kultúrája nem a tengeren, hanem földmívelésen nyugodott. Az esetlen partú Arábia ellenben még az óceánokra is kibocsátott nomádot, mikor érdemes volt parti kereskedelmet folytatni. A jó parinak *időázerűnek* is kell lennie, hogy hasznát vegyék. De embere is válogatja. Bár a szárazföldi nomád tevének, lónak bolondja s a magyarokat, hunnokat mindig megállította a folyóvíz és tenger, – az avarok mégis a folyóvizeken voltak otthonosak. Vízi váraik a becsek máig hirdetik hydronauta talentumokat. (Becse külsőt jelent ugyan, de nem várost, hanem ellentétben a belső őrtornyokkal: a külső vízi őrhelyet.) Jó csipkés partjuk van a spanyolországi galiciaiknak és szomszéd vaszkoknak, azért mégsem lett belőlük óceánjáró nép. A németek s hollandok pedig rossz partjaik és kikötőik ellenére mégis azokká lettek. De már a búroknak Afrikában még eszükbe sem jutott a tenger. Gyémánt arany és marhatenyésztés meghozták a szükségletek kielégítését bőven. Azután az angolokból sem lett mindjárt óceánjáró. Eleinte kapzsiságból, irigységből és fajgyűlöletből a katolikus spanyolok és francia hajókat fosztogatták, csak amint a gőz erejével, hazájuk vas- és kőszénkészletével megismerkedtek: használták ki óceáni helyzetüket és hazájuk parti tagoltságát, Vagyis Strabo szerint: gyakorlatból és szoktatásból lesz a nemzet.

Szóval: sohasem a természeti fölszerelés kínálata magában volt az ember oktatója, hanem a természeti *előnyök felismerése* a sum, ergo *cogito* alapján véletlenül vagy tudatosan, valamelyik lehetséges ember útmutatása folytán. így megint talentum, mentalitás s logikai mérlegelés révén jutott el az emberiség egy lépéssel előbbre lakóhelyének kihasználására.

4. *Óceánok és a szabadság.* A monszumszelek és áram-

lásoknak forgalmi kihasználása tagadhatatlanul nagyot lendített a tengerek bejárásán, de nagyobbat az *iránytű* alkalmazása olasz karavelákon, mely nélkül nem történhetett volna India és Amerika fölfedezése. (*Peschel*: Abhandlungen 171.) A gőzhajók feltalálása pedig a nemzetek országútjaivá tette az óceánokat. Csak most lehetett szó a tengerek, kikötők, városok, óceánok, országok geográfiai helyértékéről, a kulturális-javak kicseréléséről, az egész globus gazdasági behálózásáról, a népek, nemzetek, derékfölkök szolidaritásáról, a kultúra *egyetemeá* haladásáról, szóval, az emberiség *glóbusi* életéről. A középkori vámoknak és világsorompóknak lehetnek védői és a nemzeti önzés gazdálkodhatik vámtilalmakkal, amint azt Franciaország, az amerikai Unió és az orosz birodalom példái mulatják, (*Schalk*: Wettkampf der Völker 1905. 57) – de a víz és szárazföld, aránytalan elosztása földünkön az emberiség haladásvágyával együtt minden nemzet boldogulását, az *óceánok* és a forgalom *teljes szabadságát* követeli. Goethe és Schiller a XVIII. század végén Vörösmarty és Petőfi a XIX. század első felében örökké a szabadságot dicsőítették, de mindig az eszmei szépségét magasztalták; a modern kor, mivel sokan vagyunk, a szabadság *ázúkácgeá voltát* követeli. Nem a Madách-féle beteges természettudományi pesszimizmussal, mely az utolsó foka és utolsó ember rémképével riaszt, hanem a Faust-féle férfias cselekvés készségével, melynek biztatója az égiek serkentő szavai: «Wer *ótrend* ehrlich sich *bemüht*, den können wir erlösen». Tunya népeknek és fajtáknak el kell pusztulniuk, mert meg nem értik az óceánok harsogását: nemzeti *erő* és *fürge mozgékony*ság a földi boldogulás egyetlen módja. Sumus, ergo (eo ipso) cogitemus el laboremus! Qui ne risque rien n'a rien.

5. *Helyzet*. Nagyban járult például Hollandia tengerészetének fejlesztéséhez partszéli helyzete a világ legforgalmasabb tengere a Nordsee mellett, Amint Angliát szintén e lengés s a feléje vezető állandó vizű folyók segítettek, úgy Hollandiát a Rhein Maas, Scheide torkolat-vidéke. De mégis csak nemzeti kitartás és munka-türelem kellett hozzá, hogy Hollandia rossz, süllyedő partvidéken megállta helyét Európa szélén sőt terjedelmes gyarmatbirtokra (1.2 millió km² 40 millió lakos) lett szert. Anglia sem lett volna az óceánok ura eme erények nélkül. Hogy utólagosan Ritter felfedezte London óceáno-centrikus helyzetét, az nem változtat a korábbi tényen, hogy az angolnak egészséges geográfiai érzéke előbb felismerte helyzetét Amerika és Európa között, fel Gibraltár és Szuezi jelentőségét s az európai népek halalmi versengését, mely elvonta figyelmüket az óceánoktól.

Újra a mentalitás, nem a természeti adottság Anglia hatalmának alapja. «Mert aki ma a hatalmas óceánra támaszkodik, maga is hatalmas lesz.» A tenger kontinentális né-

pékre, kik még a középkorbeli kontinentalizmus békóiban élnek, visszariasztó hatással van. azért igen sok tengermelléki nép nem óceánikus nép, különösen a mongol fajtabeli népek, indiánok, csinaiak, törökök, linnek, koriobeliek. De másrészt az óceán művelődésre, szerzésre serkentő s egyesítő hatással van a vele megbarátkozott népekre, amit 86 nagy *vároának* korunk műveltségének ez óramutatóinak (*Ratzel: Meer als Quelle der Völkergrösse* 12.) tengerek és óceának körül való sorakozása bizonyít. (*Hassinger: Geogratische Vertheilung der Grosstädte. Rundschau für Geographie* 23. évf. VIII. 389.)

6. Az óceánok *vagyonhalmazó hatalmáról* a következő számú adatok adnak felvilágosítást.

A világkereskedelmi flotta 1911-ben 50,000 hajóból állott 28 millió regisztertonna tartalommal. Ebből 20,000 gőzhajó volt 20 millió tonnával 30,000 vitorlás és egyéb 8 millió tonnával. 1871-ben csak 13 millió a világforgalom tonnage-a, ebből csupán 3¹/₂ millió tonna jutott gőzhajóknak, 1910-ben 23 millió tonnára nőtt a világforgalom, annak ⁴/₅ gőzhajó.

A világkereskedelem értéke 1890-ben 74,243 millió márkát tett ki, 1911-ben pedig 157,237 millió márka, vagyis 25 év alatt kétszeresére nőtt. Ebből Európa forgalma 93,067 millió márka, Ázsiáé 17,015 márka, Afrikáé 5397 millió márka, Ausztrália 4097 millió márka. A fehér fajta tehát a világkereskedelem 87%-ában részesedik vasútjai, tengerei és óceánjának segítségével. Ez az ő planetárius szituációja.

Még inkább kitűnik a fehér fajtanak világalma óceánjainak segítségével az óceánok *forgalmi nagyságából*. A világ tengeri forgalma regisztertonnában 1200 millió, értéke 380 nagy kikötőforgalmat véve alapul 79 ezer millió márka. Ezen számokból a 94 óriási kikötővel rendelkező Atlanti-óceánra jut 880 millió regiszterforgalom (73%) 63 ezer millió márka értékben. Maga az Északi-tenger 180 millió regiszter forgalmával 23 ezer (30%) millió márka értéket képvisel. Érthető tehát a calaisi csatornáért tartó konok küzdelem. A fehér fajta körén kívül eső óceáni forgalom nagysága és értéke vajmi csekély. A (Csendes-óceán forgalmi nagysága 29 nagy kikötővel 253 millió tonna 10 ezer millió márka értékben, az Indus-óceán 15 világgikötőjében 77 millió tonna 6 ezer millió márka értékben kerül forgalomba.

E számok eléggé bizonyítják, hogy letűnt Horatius kora, ki a tengert szétválasztó elemnek (oceanus dissociabilis) nevezte, mivel ellenkezőleg összekötő erejére jött rá a fehér ember. (Gondoljunk az angol nyelv népszerűségére a holland, skandináv, sőt még finn országban is!) Bizonyítják ezenkívül a fehér emberfajta nagy teljesítőkéességét és földi uralmát. (*Krauáe: Statistische Geografie*. 1914. 123.) Másrészt e helyzeti és e térbeli elsőség megtartására igaza van Helferich német államtitkárnak, ki 1915 augusztus 20-ikán azt mondta:

« . . . nyugalomra és szabadságra van szüksége Európának, hogy megtartsa ezt az első helyét e világon és teljesítse hivatásai.»

7. Ami a tengernek *pszichológiai* hatásait illeti, tagadhalatlan tény, hogy jó emésztést csináló, sós tengeri levegője a bőséges halétkezés, a tengerre utaltság fizikai erőt, önmagába való bizakodást, kitartó akaraterőt, hideg megfontolást ad a szigetek, partok és kikötők lakóinak. Az is igaz, hogy a parti ember egyéniségére, eszejárására *mindig eltér a* belföld lakójától. Gondoljunk csak a dalmatára és bosnyák, szerb, az angol és skót vagy ír, a holland, friez és a bajor ember különbségeire. De az efféle titokzatos hatások cum grano salis veendők. A pszichológia nem oly formális tudomány, mint logika vagy mathezis. Hiszen lélek és test kölcsönös gerjedékenységéről és serkentéséről van itt szó, amihez a morfológiai adatok mint okok ép oly elégtelenek, mint Le Bon tömeglélektanánál a tömeg tudattalan, öröklött képzeleti és fajérzései. Hellpach és miss Ellen Churchill, Ratzel kedves tanítványainak geográfiai elragadtatása Fáy András daru-meséjét juttatják eszünkbe, melyben a fiatal daru a vezető daru helyére jött, de csakhamar eltikkadva elállott a költöző csapat vezetésétől. Geográfiai csemetéknél lehet efféle kiszólásokkal hatást elérni, hogy csillagos ég, Alpok és tenger, mint fizikai fenséges bálványok lelki ébresztők, nevelők, de tudományos elmét ily tetszetős kiszólások meg nem téveszthetnek. {*Schmidt* i. m. 39. 69. *Hellpach Willi* Geopsychische Erscheinungen!! 1911. *Ellen Churchill Semple* Influences of geographic environment 1913. 279.) több helyen.

2. A tengerpartok hatásai.

55 esztendeje, hogy a geográfiában az a nóta járja a partok hosszától, szerkezetétől és rovátkosságától függ a derékfölkék forgalmi értéke. A matematika mindjárt kéznél volt, hogy képleteket találjon e törvény kifejezésére. Ami a szerkezetet illeti, tisztára csak Suess felfogása, hogy a tömör csendes-óceáni és a nyílt atlanti jellegű partok a földkéreg *őá* alapvonásait teszik? (*Kende* Handb. der geographischen Wissenschaft 1914. 105.) Lehetséges. De nem szabad felejtenünk, hogy Buachet és Gatterert valamikor ép ezért leszólták, hogy a hegyeket a bőr ráncaihoz hasonlította, mivel tudvalevőleg a ráncokból nem lehet a húst meg a csont létrejöttét kimagyarázni. Gest ne fait rien . . . a geográfiára, hogy mily csapásiránya van a partoknak? Még kevésbé, mily arányba hozzák a partok hosszát a derékfölkék területével? Berghaus pl. hossz mértéket vetett össze terület mértékkel. így Európánál egy mértföldnyi hosszú part 37 négyzet mértföldnyi területnek jutott. Ázsiánál 105. Afrikánál 150 mértföldnek. Azaz mennél

kisebb a terület, annál nagyobb part jut neki e számítás szerint. Steinhäuser ezért a partok hosszát négyzetre emelte s a területek négyzeteivel hasonlította össze. Wagner oly gömb-szelettel hasonlította össze a derékföldek területét, melynek az illető derékfölddel egyenlő nagysága van s e képzeleti szelet alapjának kerületi hosszában látta a *part* és *derék föld* mértani viszonyát.

Mindezek matematikai játékok, melyeknek a gyakorlati geográfiában semmi hasznuk, akár a hegységek vagy óceánok köbtartalmának. Már csak azért sincs jelentőségük, mivel a partok területe a derékföldektől el nem választható. Ideiglenes szegélyek azok, nem vonalak. «Flächenhafte Gebilde mit amphibischen Charakter.» Mi a magas, mi az alacsony part? teljesen viszonylagos fogalom, amennyiben a seif rézsűjétől *függ*, hogy a hajó kisebb vagy nagyobb lejtőn törekszik-e a földség felé? A tengerpart a lakható és lakhatatlan térségek határküzöbe. Partjainak egybekapcsolása: a forgalom, ennek pedig minden fázisa: az útirány, a kiindulás és beérkezés helye, forgalmi helyzete: emberi. Az ember cselekvése, történeti fejlettsége s politikai *megfontolása* itt a döntő tényezők, nem pedig a konfiguráció. Ezért eminenter anthropogeografiai thema az óceán, tenger, tó stb.

Anthropogeografiai szempontból pedig a tengerpart mint *lakó, átkelő és kikötő* hely jön tekintetbe. Továbbá külső-belső hozzáférhetősége és háttere lehet a geográfiai érdeklődés tárgya. Többi fizikai tulajdonsága az ember cselekvésére nézve igen közömbös. Legfeljebb Hahn felosztása mint *hosszanti, haránlétkos, rö- és fellazapult* part, mint az ember mozgékony-ságának akadályozója vagy elősegítője jöhetne figyelembe.

Jó part 1. mely a tenger felől *hozzáférhető*, nem zátonyos, nem szirtes, nem siker vízű, sem torlódást okozó, széltében lapos vagy hullámverdeste kliff-part. Ne legyen bozótos, mangroves, ködös és szeles part. 2. Alkalmos legyen *települések* létrejöttére. 3. El ne különítse mocsár, hegy, erdő, buckasor, siványság az ország belsejétől. 4. Legyen *kapcsolatos* a bel-földdel folyó, csatorna, hegyszoros, országút vagy vasút segítségével. De főleg 5. legyen termékeny, gazdaságilag értékes, népes *háttere* és 6. a tenger mellékiségét kihasználni tudó *népe*. Lappok és finnek hiába foglalnak helyet Skandia rögpártján. Kontinentális nép maradt mindakettő mindvégig.

7. Különösen a partoknak a háttérhez való viszonya igen fontos a kulturális és forgalmi geográfiában, mióta Hassert szerint «a természeti *lekötöttség helyébe* az ember *céltudatos beavatkozása* a döntő». Mellékes ma minő a part szerkezete? Mert ha rentábilis kivitele van háttérének, a Tőke ott is csinálhat kikötőt, ahol rossz a part, de ahonnan leggyorsabb és legolcsóbb az árú szállítása. Mit érnek Grönlandnak vagy északnyugati Amerikának fjordos kikötői, mit a Ferenc József-föld

fjordjai a kietlen jégvilágban? Mit Norvégiának, Patagóniának, Újzeelandnak jó kikötői néptelen sziklavadon háttérükkel? Ezért csak a mérsékelt, szubtropikus és néhány forró övbeli partvidék jó, a többit talán a *történelmi front* megváltozása hozza majd valamikor divatba. Így a jópartúsághoz azok *időszerűsége* is számít. A Földközi tenger partjai a szuezi csatorna megnyitása előtt teljesen háttérbe szorultak az atlanti partok mögé. A déli kontinensek partvidékei ma csöndesek és kihaltak, mert az emberi élet az északi derékfölkök körül nyüzsgő. Igaz, hogy nagy részük rögpártú, de ez nem akadály az ember akaratának, mihelyt a világtörténelem sodrába kerülnek e partok. Ritter geográfiai praedestinációjának először *Peschel* Oszkár volt a cáfolója (*Abhandlungen* 371, 418, 457) később maga Németország, mely minden rossz partisága mellett, bekerülvén a történelem forgatagába, pénzével és eszével e rossz partokból, melyek előtt 10 km-re megállni kénytelenek a 10-12 m. sülyedésű hajók s egy óráig tart a behajózás a mesterségesen ásott csatornában, míg Rotterdam kikötőjébe juthatunk, – nemcsak jó kikötőket, hanem kitűnően védett helyeket csinált, melyeket meg sem mert közelíteni a tízszeresen nagyobb angol flotta 1914-1915-ben.

8. A történelmi aréna bevonásán kívül igen fontos, hogy *szemben álló* partja legyen valamely partvidéknek. Nélküle a legjobb part hasznavehetetlen. Erre Hahn figyelmeztetett. Anglia ennek a szembenállásnak köszöni forgalmát. Minthogy azonban a part forgalmassága mindig a *forgalmi eszközök* tökéletességével kapcsolatos, aminek igazságát megint Kohl s *Peschel* Oszkár mutatta ki máig fölül nem haladt Völkerkundejában, Hahn megállapítását ki kell egészíteni azzal, hogy hiábavaló volt Amerikának szembenálló partja mindaddig, amíg fel nem találták az óceáni iramlókat (Ocean-Renner), melyeken 6 nap alatt elérhetni Amerikát. Azok pedig újra elégtelenek a 20,000 kilométer széles Csendes-óceán beszáguldozására. A geográfiai tér hatalmát itt valami gyorsabb óceánjáróval kell újra letörni, hogy a panamai csatorna versenyre kelhessen Suezszel. Röviden: ismereteink haladásával lépést tart a Föld és óceánok meghódítása. A fölület formái magukban véve, értelem hozzájárulása nélkül hiábavalók. Ritter geográfiai praedestinációjának és a fiatal Ritter-iskola (Ratzel) geo-morfológiai fatalizmusának, mit a sokoldalú *Peschel* annyira ostromozott vala, nincsen tudományos alapja. Innen *Peschel* és *Ratzel* szembekerülése. A partok szembenállása ad magyarázatot az angolok középkori harcainak Franciaország ellen, a japánok letelepedése Korióban és Santungban, északi Afrika gyarmatosítása, Karthágó és Róma, Svéd- és Németország, arabok és Spanyolország közti harcokra, Oroszország vágyaira, hogy Kis-Ázsiát, Armeniát, Rumániát, Bulgáriát, a Duna völgyét egész hosszában, szóval a Fekete-tenger vízkörét kézrekerítse. Nem csupán terekért,

hanem szembenálló partokért folyik itt a harc. (*Schmidt: Natur und Mensch, 1914. 62.*)

I. A partok *hozzáférhetőségük* tekintetében *feltártak* vagy *zártak*. Az elsőknél víz és föld kölcsönösen egymásba fonódnak. Ratzel szavai szerint: Wo Land und Wasser gleichsam ineinander drängt. Például a dalmát típusú partoknál, fjordok, halomszigetek (skjären), szigetcsoportok lagúnák között, kereken öblözött olasz és spanyol partok, sűrűn berovátkolt (az Unió délkeleti partvidéke) vagy mélyen bevágódott szundoknál, bejáratoknál, parallel folyókkal tagolt partoknál. Igaz, hogy a parti csipkézet magában elégtelen, mert az Umo keleti parti tagoltságának a hollandok nem vették semmi hasznát és oda csupán az északnyugati átjárónak keresése kedvéért látogattak. Ennek az Amundsen által felderített átjárónak époly kevés hasznát látja a világ, mint Nordenskjöld keleti átjárójának északi Ázsia felett s a sarkivilág mély szundjainak, de mint parti minták említhetők. A keleti tenger sem mindenütt hozzáférhetlen vaspárt, mert a turzásokkal elrekesztett vagy folyókkal áttört parti beszakadások (Förden, Bodden) élénkítik a partot. A folyók a partoknak folytatói, mondhatni, a nagy vizek a tenger *folyosói* a szárazföldre, ha csatornákkal, a folyók ki-partolásával elősegítik a tengerrel való összeköttetésüket. így lettek Köln a Rhein, Berlin az Odera-csatorna révén belső kikötők, hasonlóképp Csikágó a kanadai tavak a Welland-csatorna és Lőrinc folyó összekapcsolásával. Pest is tengeri kikötő lehetne, lia gazdasági és katonai félénkségtől eltekintve, a Vaskaput mélyebbre ássák. Ide tartoznak a tengerre nyíló harántékos, diskordáns partok mellékei. Pl. Skóthon, déli Csina, Aszturia, Hátsó-India, Menan, Mekong, Iravaddi völgyei, a Rhone, Atrato völgye stb. Nyílt, lapos partokon a folyók gégéjével lehet nyitva tartani a rekesztő gátakat. Persze költséges építkezésekkel s kotrással. Pl. keleti Poroszországban. Észak-Amerikában C. Hatterastól–Yukatánig a lagúnás parton vagy szigetekre bomlott (iriez típus) parton bozótos, benőtt (mangrove), iszapos partokon (Carpentaria).

II. *Zárt* partok a konkordáns, bosszant redőzött, keskeny szegélyű partok, hol csak egyes helyeken markol bele a tenger, pl. S-Francisconál, Kiaucsou, Sydney, Cattaronál, a Riviéránál, amerikai Kordilleráknál, a Fonseca öbölnél, mely három köztársaságnak, ú. m. Salvador, Honduras és Nikaragua fő kikötője. Ilyen zárt part a Gironde-Adour folyók közötti Landes, keleti Texas, Madagaszkár, Florida. Afrikának 700 kilométeres buckasoros partvidéke a Bálna-öböl és Angra Pequena között vagy északnyugaton a d'Oronak nevezett mellékén, ahol a Zahara hatol be az óceánba. Igazi vaspárt, akár a Jüt-félsziget nyugati oldala. Elég ily zárt parton egyetlen bejáró is.

III. Tengernél végződő fenn földek széle a *rögpart* rendszeren rossz, fokozatos, kliffes partvonal, pl. Indiában (hegy-

láncc), Kran, Norvégia, déli Ausztrália, déli Afrika (fennföld). Jó a rögpárt, ha rése (Normandia), folyami torka, szigete (Zanzibar) van. Néha tömör fala elhúzódik 100 km-re is mint kaputalan sziklafal, pl. déli Afrikában, keleti Ausztráliában az 1600 m. korallriff mögött, Nyitott ellenben ugyané szerkezet mellett Skóthonban, Amerika északkeleti vidékén, Spanyolország rovátkolt (rias) mellékein. Tömör parti-falnál a belforgalom útjait terelik a rések felé, csatornákat ásnak vagy a természetet, pl. keleti Ausztráliában, tágítják. Sűrűn álló nyílások közül a célhoz leghamarább vezetőt teszik meg kikötőnek.

IV. *Feliszapult partok* azok, a hol a hegység s tenger közé keskeny lapos part ékelődik vagy kontinens és óceán között, mint a földség és schelf közmentes darabján, széles homokbuckás, ködös síkervízű szegély húzódik, melyet tenger felől hullámtorlás, zátony, szárazföld felől pedig mocsár, láp, kőhiánya zár el. A tenger visszahúzódasakor ez martnak (Strand) előtengernek látszik. Ilyen Hollandia, a friezek partvidéke. Valahányszor töltéssel visszaszorítják a tengert, azt mondják: «Trutz nur blank Hans!» – «Duzzogj, dacolj sápadt Jancsi!» – mert az eszes erős Ember kifog rajtad. Már a rómaiak idejében tudták, hogy Deus mare, Batavius litora fecit. A rossz partoktól sem fél. Ha másképp nem segíthet, hosszú csatornát ásat a seifen, pl. Maas, Rhein, Seine gégéjében. Kifogni azonban nem fog ki már a természet az ember eszén, ha érdeke úgy kívánja, hogy neki jó út kell tenger felől Rotterdamba, Rouenből Parisba stb. That is the question.

Mérhetetlen fontosságú a partok *geográfiai és távolsági helyzete*, a világpiachoz vagy a gazdaságilag és népileg zsúfolt területekhez. E tekintetben Anglia jelen *aktuális partjaihoz* képest a Fekete s Keleti tenger félreeső tengerek. Azért mindig 2-3 nappal előbb érnek az Anglia nyugati kikötőiből kifutó hajók rendeltetésük helyére, mint a német hajók. A nemetek gyorsítással igyekeznek szomszédjaik, az angolok, hollandok, belgák hajóival versenyre kelni, de Liverpool, Anvers hajói mégis előbb jutnak célhoz, mint Hamburg, Bréma hajói. A geográfiai tér hatását végképen talán soha sem sikerül kiküszöbölni (*Friedrich: Geografie des Welthandels* 1911. 171, 120) a földi küzdelemben.

Másrészt azonban a *történeti és geográfiai szituatio* szintén annyira jelentős, hogy rossz kikötőből is világgikötőt csinál, ha geográfiai helye ezt megköveteli. Pl. Kartagó soha sem volt jó kikötő, de két medence küszöbén akkor a punok tengeri hatalmának gyújtópontja lehetett. Anvers mint nyugatra tolt és Angliával, főleg Londonnal szemben álló kikötő fontos. Az angoloknak ez a pont is félelmetes, hátha még a Galaisi csatorna jobb partján egy lesz az úr, nem három, mint jelenlegi Anglia presztízs-e függ e csatorna sorsától. Ha a német győz, az angol világhatalom napjai meg lesznek számítva, Venezia, Piza.

Genova szintén azért lehettek híres tengerparti városok, mert a kisázsiai félszigetre ráfekvő rusnya török nem tudott közvetítő kereskedelmet csinálni Európa és India között. Ezért fontos Konstantinápoly, Smyrna, Beyruth, Alexandrette, nem parti alkotásoknál fogva, mi itt hatodrangú dolog (*Falkstein: Typen der Verkehrslagen*, 1913. 32.1.), hanem küszöbhelyzetüknél fogva három kontinens között. Ezt már Pomponius Mela vette észre (*Geografie des Erdkreises*, ford. Philipp. 1911. 23.) ezelőtt 1955 évvel.

3. Kikötők és révek.

A kikötők és révek annyira összeforrottak az ember geográfiai szereplésével, hogy tárgyalásuk e könyv második, az Emberről és hatásairól szóló kötetében volna inkább helye. Itt azonban mint geográfiai formák s az ember tetterejének *ébredési* kerülnek szóba.

Elég a tengerből fölmerülő zátony, sziget, mely a tenger tükreéből elkerít egy darabot, hogy megálló hely, kikötő, rév legyen belőle. A Tokiói-öböl például csupa szigetből áll.

Manapság, a tőke korszakában, igazán másodrendű kérdés a kikötők physiografiai alkotása. A kikötők a világforgalom és kereskedelem szolgálatában ott létesülnek s ott a legforgalmasabbak, ahol rájuk szükség van: nagy gazdasági hátterek előtt s világforgalmi pontokon. Nem a természetileg legjobban fölszereli hanem a helyzetileg legelőnyösebb helyen. Richthoffen idejében sok kikötő belé sem esett még a történelem mai fázisába, azért Richthofen csak négy fajtájukat ismeri: öbli, rekesztékes, szigeti és folyami kikötőket. Wagner, Krümmel már hat kategóriát állít, figyelembe véve a forgalmi jelentőségüket, nyílt és zárt kikötőket, rekesztékes, folyami, tengerjárásoknak kitett kikötőket és réveket. Shaler amerikai tudós geológiai alapon már nyolcat talált: delta, tölcseres fjord-kikötőket, kráter, lagúnás, korallok és homokturzások (Harre) építette s morenás kikötőket.

I. Anthropogeografiai szempontból megkülönböztethetünk: a) a *gazdaságiakat*, a miből a legtöbb van. Legnagyobbak s a legelterjedtebbek, mert a világárúk forgalmát közvetítik pl. London, New-York stb. Eckert a 10 millió tonnán felül valókat óriáskikötőknek nevezi. Ilyen 26 van. Egy az indiai óceánban (Colombo), 3 a Csendes-óceánban, 17 az Atlanti-óceánban, így London 34 millió tonnával, Liverpool 22 mill, t., Hamburg 23Va mill, t., Konstantinápoly 15 mill, t., Rotterdam 15 mill, t, Newyork-Cardiff 20 mill, t., New-Castle 18 millió tonna. A Csendes-óceánban Honkong 20 millió t., Szingapúr és Shanghai. 90 nagy kikötő, szerinte 3–10 millió tonnage-zsal szerepel. Az Atlanti-óceánban 65, Csendesben 18, Indiai óceánban 7 ilyen nagy kikötő van. Például Glasgow, Kopen-

hága, Barcelona, Havre, Odessza, Trieszt, Stockholm stb. Közepes kikötőknek 3-1 és kicsi kikötőknek 1 millión alul a tonnaforgalmuk, *b) Személy- és teherszállítók.* Régebben az óceáni hajózás gyermekkorában, kiugró fokok tövében, mert az ember nagyobb biztonságban érzi magát száraz úton, mint hajón; pl. Brindizi-ig, utóbbiak az öböl zugában, hogy mennél tovább tartson az olcsóbb tengeri út, például: Genua, Trieszt, Bremen, *c) Hadi kikötők* félszigetek végén, melyekről széles kilátás nyílik a tengerre, az öbli kikötők ellentétei, pl. Portsmouth és Southampton, Trieszt és Póla, Cherbourg, Malta, Périn, Keywest, *d) Szén-, élelem és vízállomások* a hajóutak váltóin. Sz. Ilona, Freetown vitorlášhajók pihenői és a kábel-függesztők pl. Norfolk stb. *e) Menedék-kikötők* viharok, ragályok alkalmával, *f) Halásztanyák* pl. Mayen, Medve-sziget, Island, Lofotok.

Nevezetesebbek az utóbb nevezetteknel *g) a mesterséges kikötők.* Azok ott keletkeznek, ahol a természet akadályai ellenére az embernek szüksége van rájuk. Például Vladivosztok arktikus kikötőjében még májusban és már októberben jégtörőkkel kell a hajók útját egyengetni, hasonlóan Nikolajevszk az Amur 7 hónapig befagyott deltáján, melyre a nagy folyam vízhálózata és vasutak miatt van szüksége Oroszországnak, A muníció-szállításáról hírhedtté vált Archangelszk a Dvina gégéjében. A nagy folyók tengeri beömlése előtt szintén állítanak úgynevezett *belás* kikötőket, pl. Galac a Duna szulinai ágának kedvéért, Constanza a Dunamedernek a Fekete-tengerhez legközelebb eső pontján (vasút), Dede-Agacs a thrákperti és Maritza-völgyi vasút kedvéért, Petrograd (Neva), Braila (Duna), Quebeck (Lőrincfolyó), Bréma (Wezer), még Anvers is (Scheide) emberi akaratból lett kikötők, ahol kotrással mélyítik a folyó beiszapuló gégéjét vagy zsilipekkel mérséklük (Antwerpen) a tengerjárás lefutó árját. Ide tartoznak Marseille, Shanghai, hol a telehordott delta egy külső ágába helyezték a kikötőt. Venezia mint menedékhely szintén mesterséges kikötő, de az alpi vasutak előtt már itt csomósodtak az alpi utak ma Triesztben Ily mesterséges kikötők fenntartása tömérdek pénzbe kerül, azért be nem szüntetik azokat, ha mindjárt másfelé vette is útját a forgalom, pl. Hongkongnál. A világ legnevezetesebb belső kikötőjét tervezte Wertheman, ki a 30,000 km. hosszú Amazon tövét a Csendes óceánnal s az Oryo-vasúttal akarta összekötni. Kossuth Ferenc azonkép a Karszt alatt építendő csatornával szerette volna a Kulpát az Adriai-tengerrel összehozni (!!)

Mesterséges kikötők az ú. n. *klíma- vagy szemeszter-kikötők* például Dél-Afrikában Captown és Falsebay, ahová a hajók a félévi uralkodó szelek ellen menekülnek. A monszun változó szelek számára épült Aden és Simonstown. Maga Aden, mint kráter-kikötők egyáltalán, Litletown Újzeelandon, a

»Santoirim-sziget stb.. valamint a mólós kikötők, p. o. Fiume, akár természetes a hullámverést feltartóztató akadály (zátony, földnyelv, fok), akár kőfal, – a mesterséges kikötők sorába tartoznak. *Csatornákkal* szintén lehet kikötőket élnékíteni, pl. Kiel II. Vilmos császár csatornája révén lendül, Berlin az Odera-csatorna közvetítésével lett Hamburg tributáriusa. A csinai nagy császár-csatorna a csinai földközi tengert (pecsili és korió-öblök) a Csendes-óceánnal összekapcsolván, Tiensinből és Sznisuból belkikötőket formált, Pelrogradot csatornák a Volgával, Newyorkot az eyrei csatorna a kanadai tavakkal kapcsolják össze, így lett a belső gabonavidék raktározója és szállítója kelet felé. Dover és Calais szintén mesterséges kiszállók.

h) Sőt *parttalan* tájakon is csinálnak kikötőket, ha kell. Medencéket kotornak, hullámtörőekkel kerítenek el darabokat a tengerből, vagy áthidalják a mocsarakat (Venezia), zátonyokat (Madrasz), hullámtorlódást (Kotomu), Lome, Svokoop révek és a guáno kikötőket, Portsaid, Bombay, Madrasz, Karadsi, Colombo-, Karthago mind ily mesterséges kikötők, vagy átszálló révek – az *Ember* akaratóból, nem természeti alkatuknál fogva. Különösen vasút és csatorna révén emelkednek a rosszpartú (Lübeck) vagy oly városok, melyek rövid folyók (Königsberg) vagy vízszegény (Danzig a Badaure mellett) folyók mellett máskülönben sokáig vesztegelnének; sőt egészen belföldi városok is, például Paris, mely mióta belső tengeri kikötő lett, több ízben elárasztatott. Továbbá Buhrott, Gent, Düsseldorf, Hankou belső kikötők.

i) *Politikai kikötőknek* kell neveznünk a vámtarifákkal protegált vagy szándékosan kotrott kikötőket, p. o. Liban az egyetlen, télen hosszabb időre be nem fagyó orosz kikötő. A Visztulát szándékosan nem szabályozták az oroszok, hogy Danzigot gyöngítsék. Vasúti kedvezményekkel elvonták a forgalmát a Visztulától és Memel, Biga, Liban felé terelték. 1888 a brestlitovszk-odessa-königsbergi vasúti vonalat és kelet-porosországi tengeri városokat azzal tették tönkre, hogy 30-33 % vámkülönbözeti tarifákkal a forgalmat Odessa és Memel felé terelték. Viszont Bremen. Hamburg, Emden városoknak a Bhein vidékéhez való csatornás-csatolásával és vasúti kedvezményekkel nyugoti Németország lendült fel, a többnyire lengyel lakosságú keleti Németország rovására. Az európai 1914-iki háborúnak tehát elég komoly, gazdasági háttéri, nemcsak nyelvi és vallási okai vannak. így történt Mejilonnes bolíviai kikötővel is. Mihelyt Csilihez csatoltatott, ez Corocoro és Oruza rézbányái kedvéért szándékosan elhanyagolta e jó kikötőt. Dünkirchent Havre rovására a Seine vidékéhez kapcsolták. Ezzel egyszerre föllendült a kicsi, valamikor híres város.

Az emberi *akarat* és *megfontold!*) ezek szerint nagy sze-

repet játszik kikötők létrejötténél vagy föllendítésénél. A Természet nem csinál sehol jó kikötőket, csak nagyjában nyújtja a jó kikötők lehetőségeit. A többi az Ember dolga. A helyet ő szabja meg. Például a franciákat Salvator herceg könyve figyelmeztette Bizerta jelentőségére, mint a Szicíliából jövő támadás figyelőjére. Ahol tengerjárás súrolja a kikötőket, zsilipekkel tartóztatják föl a tengervíz gyors kiszállását; ahol nincs közvetlen a part mellett a kiszállás, mélyítik a megálló helyet (Földközi-tenger kikötői). A beiszapolást kotrással, a hullámverést kőfalakkal (priers, molo), sarkantyúkkal gátolják. Tornyokkal és kivilágított harangozó bójákkal jelzik a bejáratokat. Föltöltik a canalikat, hogy elég hely legyen városnak, raktáraknak, vasútnak. A dalmát kikötők mind feltöltések. Még magas partokat is csinál az emberi leleményesség p. o. a Fundy bayban a tengerjárás hord la homokból dockokat épít a hajók javítására, speciális raktárakat a különböző áruk számára. A gyors ki- és beraktározásra külön hajókat alkalmaz. Szóval *életet* az Ember hoz a kikötőkbe. Nélküle csendes, elhagyott zúg a legjobb kikötő, hova legfeljebb halak járnának ívni és vickándozi.

Mindez *tőke* és emberi *munkaerő* nélkül lehetetlen. Az óceánok parti élete a tőke uralmával vette kezdetét. A földközi tengerek idejében kevés ember és gyatra közlekedési eszközök miatt még csak gyermekkorát élte az ember tengeri élete. Ma a Föld egy millió km. hosszú vasútjainak forgalmát belekapcsolják az óceánokat hasító, körülbelül 56.000 hajó teljesíi menyével, miáltal *világatfogó* lett az ember aktivitása az 510 millió km- csillag, víz és száraz területein egyaránt.

E szellemi és fizikai munkához képest kicsinyek a természeti akadályok. Nem szabad ugyan azokat se lebecsülni, inert sok esetben az Ember még mindig tehetetlenül áll a természeti erővel szemben. Nem szabályozhatja p. o. a tengerjárást, melytől igen sok kikötő behajózhatósága függ; nem a partok emelkedését, melyek rontják és sülyedését, melyek sokszorosítják és javítják a kikötőket. Nem változtat a folyó - rendszereken, hogy azok az óceáni hajózásnak jöjjenek segítségére. Például a Dunát le nem vezetheti az Adriai-tengerbe,

II. Másrészt nem természeti adottságok, hanem a hátterek, gazdasága és *nemzetek arravalósága* conditio sine qua nonja ma a kikötők értékének. Fő az ember tervezetése, megfontolása, tőkénének mozgósítása, hogy hová építsen kikötőt? Amely háttérnek termelő vidéke, gazdag, értelmes iparos népe van; hol jog-, személy- és áru biztonság uralkodik s a politikai vagy helyzeti érdek kívánja a vidék bekapcsolását a világforgalomba, - ott kikötő is keletkezik. Ezért beszélhetünk *versengő* és történelmileg *lesiklott* kikötőkről. Az elsőkhöz tartozik Marseille, Genova a Simplon, Gotthard, Splügen vasút miatt. Kalkutta forgalmasabb Bombaynél, sőt Karadsi is élénkebb ma az utóbbi-

nál. Hongkong értéke lecsúszott, mióta más népek is szabadon járhatnak az óceáni vizeken. Sőt világérdek, hogy az angolok óceáni monopóliuma letörjön. A Földközi-tengeren a földközi-tengermelléki népek, a Csendes-, az Indus-óceánon a színesek érvényesüljenek. Afrikában Dar es Salem, Tanga eléje vágott Zanzibárnak, Trieszt, Veneziának és Fiumének. Lesiklott a kisebb hajók számára berendezett vagy a világforgalom útjaitól félre esett kikötők száma, pl. Brügge, Gent, Bremen, Lübeck, Beirut, Amsterdam s a tengertől 4 km meghátrált Emden. Kiaucsau szintén 9 km esik távol a tengertől ugyancsak beiszapolás folytán. A Po iszapja betolta Spizzát, Aquileját, Ravennát, Venezia szintén alig lud védekezni ellene. A világforgalomból kiesett: Sydon, Tyrus, Korinthos, helyettük a nyugoti szigetkikötők Southampton, Portsmouth, New-York jöttek divatba.

Természetes, hogy természetalkotta *nagy medencéjű* védett partok vagy öblök, melyeknek szárazföldön folyami folytatásuk van, csakhamar, kevés emberi munka mellett is megélénkülnek. Így Lisboa, a gyönyörű Rio Janeiro, Melbourne, mely három nemzedék alatt milliós várossá lett. Azonkép New-York, melynek szigetét a hollandok 60 írandon vették meg az indiánoktól, hogy bőrraktárrá alakítsák át (1610), S.-Francisco, ámbár a pacific-vasút előtt csöndes kis telep volt. Krisztiana, Norvég főhelye a Szkakerag és Kattegat könyökének hegyében, mely fjordba, majd Glomm-folyóhoz vezet, a tenger és szárazföldi configuratio együttességének köszöni létrejöttét. Hasonlóképp az orosz területre bemarkoló finn öböl néhány kilométerrel közeledik a Volgához, így a Névéval és az északi kisebb tavak révén a Dunával és Dneperral kapcsolatos. így Nagy Péter kitűnő helyet választott, mikor a vízi és szárazföldi utak csomójába Petrogradot építette.

4. Tenger- és földszorosok.

Föld- és tengerszorosok a földségek vagy tengereinek legkeskenyebb hézagjai. Értékük ma a technika korában leszállott. A derékföldek elrendezkedésében két momentum szembetűnik: *a)* elhelyezkedésük az északi és szétterpeszkedésük a déli sark felé; *b)* a földtengely hosszában való elnyúlások, mint kettős derékföldek. A két Amerika az egyik kontinens-pár a tehuan-tepeki és Panama földszorosokkal: Európa és Afrika a másikkal a szuezi (eredetileg) földszorossal. Ázsia meg Ausztrália a közbeneső ausztro-maláji földközi sziget-tengerrel, mellyel a III. kor elején még összefüggött, a harmadik ikerföldség.

Mivel a derékföldek északról délre nyúlnak, a szélességi körök menetébe terelik a forgalmat. Ez óriás földeségi akadályok miatt a forgalomnak keskeny föld vagy tengerszorosokon kell

átvergődnie, ha nem akarja a derékföldeket megkerülni. A földszorosok *hidak*, a tengersizorosok *határ-árkok*. Mind a kettő a mozgékony ember átsegítői, ezért népsűrítők és települő helyek. A tengersizorosok, akár átfűrészelt föld-isthmusok (Calais), akár lemerült völgyek (Boszporus), beszakadások (Gibraltár), ideiglenes elöntések (két Beit, Sund, Behring) voltaképp forgalmi rések, minők a hegységek hágói. Anthropológiai értékük tehát nem a tengerek nagyságától, hanem azok *gazdaági értékétől* és geográfiai *helyzetétől* függ. A sarki tengerek kijáróinak soha semmiféle hasznát nem vesszük, míg jégpáncél burkolja a sarki tájakat. De a világkereskedelem útjába eső óceáni vagy tengeri kapcsolóknak: a panamai, gibraltári, szuezi, malakkai útszorosoknak oly gyakorlati hasznuk lesz, ha egyik-másik idejét múlja is, mint a Magellán, Babel, Mandeb, Torresz, Cook szorosoknak. A tengeri forgalom a jó kikötőt tartván szem előtt, a szorosnak nem mindig a legkeskenyebb helyén áll meg, de a szárazföldi kereskedelem akár Pestnél, a keskeny átkelőt keresi. Így a tengeri forgalom helyei: Punto Arena (Magellan), Wellington (Cook), Szingapúr (Malakka-úton), Kopenhága a Szundnál, míg a szárazföldi forgalom Helsingör és Helsingforson zsúfolódik. London a Calaisi csatornának a tengeri, Dover és Calais a vasúti forgalomnak szolgál. Hadiérdek, hogy erőddel megerősítsék a legkeskenyebb helyet, pl. Gibraltárt s a Dardanellákat az erődök sorozata védi. Elestük a belső tenger szabaddá tételét jelenti.

A vasutak, projekt-hajók és *gőzkompok* használata óta a föld- és tengersizorosok a világforgalomba kapcsolódnak. Berlinből Kopenhágába menet, Warnemund és Gjeds között járó gőzkomp viszi át a vonatot; Safnitz és Trelleborg közti komp Németországot Svédországgal köti össze. Florida és Habana között a korallszirtekre épített hidak és kompok láncolata közvetíti a forgalmat, csak hogy át ne kelljen szállni. Minálunk sajnos olcsó vonatokon átszállás nélkül még a legközelebbi városba se utazhatunk, a Michigan-tóból ellenben 400 km.-re viszik a hajót mindenestül a legközelebbi tóra. Ez a keleti maradiság legjobb geográfiai prognosztikonja. Függő vashidak szintén ugyanazt a szolgálatot teszik. Pl. Firth of Forthon vagy Newyorkban az East riveren át vezető vashidak. Mivel háborúban a hidakat légberöpitik, *tűnnélek* gondoskodnak a szakadatlan forgalomról. A Themze alatt kilenc tunnel köti össze London városrészeit. A hamburgi tunnel az Elba alatt magasabb, tisztább és világosabb, mint a mi rozoga sötét budai alagútnak nevezett sikátorunk. Tunnelösszeköttetést terveznek a Gibraltáron, Dover és Calais között, Szingapúrtól és Perin szigettől a szárazföldre, bizonyosággal annak, hogy a tenger és tengersizoros sem a föld színén, sem alatta nem akadály többé. Csak kezdő népek a rög rabszolgái (*Hassert: Verkehrsgeografie* 1913. 248-250. *Schmidt* i. m. 50. *Kohl* i. m. 372-383.). A tengersizorosokat kes-

kenységük miatt a körüllakók tulajdonuknak tekintik s mint átmenő utakat kezelik. Legkeskenyebb helyükön vámokat állítanak, ezekből városok keletkeznek s ha forgalmas az út, szembenálló telepek is keletkeznek a két parton.

Földszorosokon azért zsúfolódik a népség, mert vég-helyek; ha pedig az ország területe keskenyül ily szorosok miatt, pl. Anglia három helyén, védelmi szempontból végig erősítik meg a keskenységet s végükön ör- s kereskedelmi helyek, később városok keletkeznek, mint kirakodó és átkelő helyek. Ha vasút vagy csatorna van (Panama, Tehuantepek, Szeuz), mindkét végükön támadnak városok.

De *nagyobb közök* is földszorosok gyanánt tekinthetők. Például a síkság és tenger közti Narbonne-Toulouse köze, Danzig és Thorn köze, a keleti és északi tenger közmentes területe (Hamburg-Kiel), Hollandia és Venezia, Riga, Odessza, Petrograd és Asztrahan, Miava és Lajta közei stb. szintén a forgalmi összeköttetés politikai és kulturális átömlés szempontjából. Sőt *hegy rendszerek* is tehetnek földszoros szolgálatot, pl. a Pyrenneusok két őrzött vége, a Kaukázus azonkép (Baku-Novorüszk), Pamir; a nyugati Alpokban Turin-Grenoble köze, Magyarországon a politikai gondatlanságból, a Dunajec és Szola felső szakaszának bemarkolása, melyek mind a nemzet életébe vágó telluris helyek. Ázsiában a hátsóindiai gerincek sereglése Brahmaputra és Ganges között. Ide tartoznak végül a *kei tenger közötti kelkenyülékek*, pl. Santung-félsziget tövén Kiaucsu és Laucsau, a japánok vágya az Adaliai-öböl, Fekete-tenger, Földközi- és Perzsa-öböl, szinai-félsziget darabföldje Vörös és Földközi-tengerek között s a középamerikai Kordillerákon szorongó köz-társaságok a Csendes-óceán s az amerikai Földközi-tenger között, melyekkel a politikai geográfia foglalkozik. (Kohl i. in. 387-393.) Nyilvánvaló ezekből, hogy a szorosok anthropogeografiai értéke nem annyira fizikai körülményeiktől, mint helyüktől és időszerű használhatóságuktól függ.

5. Tavak és beltengerek.

Fizikailag a csoportos és nagy tavak nagy része jegesek kotrása vagy folyók zsákutcája. Például az északamerikai és észak európai tavak, Arai-, Kaspi- és Baikal-tó stb. Emberi szempontból legfeljebb mint *klímamérséklők* jönnek figyelembe, pl. Balaton, Fertő, amiért *bortermő* vidékek. Kisebbség, pl. a Fehértó, nádlás és halászat okából türelnek, máskülönben különösen pedig terméketlen tájakon sótartalmuk, erdőkben, mint az elmocsarasodás terjesztői s a forgalomban keveset érnek. Nagyterjedelmű mocsárok és tavak a föld és víz kiszámíthatatlan elegyülése miatt politikai határoknak jók, pl. Bokitno-mocsár választja el a nagy oroszokat a kis oroszoktól, Hindenburg

mazuriai és tannenbergi csatája óta stratégiai cselvetésnek is beváltak. Csak a mely tavaknak kifolyásuk van, pl. a Nyasszának, a Bangveló-tónak, a Nílus tavainak Afrikában vagy amelyek vasúttal kapcsolatosak, pl. Tanganyika, a három svéd tó, az öt kanadai tó, vagy csatornázottak, minők a porosz tóhát kis tavacskái – azoknak van nagyobb értékük, kivált ha termő vidékek forgalmi csomói. A megrekedt tavakat Perzsiában, Ausztráliában s Ázsiában *öntözésre* használják. Semmire sem jók a magasban fekvő tavak, tengerszemek, a puszták szikes s a sivatagok sós tavai.

Tájképi hatásuk ismeretes pl. felső Ausztria tavainál, az Alpok északi és déli szegélytavai. A genfi tavat a községek, villák egész koszorúja övezi. A vierwaldstätti tó, mint a svájci *köztársaság alapvető* négy megyéjének beszögellő tava történelmi nevezetességre emelkedett. *Művelődési* gócok voltak a mexikói, perui, örmény fennföldek tavai; talán a Balaton is a IX. századbéli szlovénségnek volt az egyesítője? A változó vízállású Csad-tavat néger-országok veszik körül, azonkép a keletafrikai tóvidéken sok a kisebb-nagyobb négertörzs és ország, melyek ügyes hajósok hírében állanak. Csina és Mandzsúriára nézve földközi tenger a peccsili és korioi öböl. Tudvalevőleg ez a vidék a japánok politikai vágya.

A nagyobb tavak, minők a Ladoga 18,230 km², Onega 9752 km² Wener 5568 km³, Peipusz 3513 km³, Arai 68,000 km³, Viktória 66,500 km³, Michigan 63,000 km³, Huron 60,300 km³, Baikal 34,200 km³, Tanganyika 35,000 km³ *közmentes* és *parti tengerekül* tekinthetők. Mint ilyenek klímajavítók és folyók fenntartói, de még kisebbeknél, pl. Berlin tavainál, Balatonnál 690 km³, Genfi-tó 578 km³, Boden 539 km³ is észrevehető a klíma mérséklése. Berlinnek pl. nincsenek oly szertelen telei, minőkben Bécs, Pest, Bukarest gazdag. Néha hétszámra 0 fokot mutat a Petrograd téli mérséklete, amikor nálunk országszerte 10–18 fokú hideg járja. Ezért *népgyűjtő* a hatásuk. Jellemző a kanadai tavak lakottságára, hogy kereskedelmi hajóparkja 1'5 millió tonnánál nagyobb az Unió Csendes-óceáni hadiflottájánál. Pedig ott a Fülöpszigeteket kell védeni a japánok áskálódásai ellenében.

Mint *települési helyek* szintén fontosak. Rendszeren 1. hoszszanti tengelyük végén keletkeznek városok az olcsóbb vízi szállítást szerető árúk kedvéért, míg a szárazföldi átrakodó helyek a legkeskenyebb harántékos vonal végén ülnek. 2. Községek, települések támadnak továbbá a tavak szögleteiben, 3. a tavi és szárazföldi forgalom váltó helyein, pl. Konstanz, 4. a tavakba nyúló félsziget fokán, pl. Tihany 5. A szögleteket mint kiszálló helyeket annyira szeretik a telepek, hogy némelyik tónak minden sarkában akad település. így a vierwaldstätti tónál Luzern, Altdorf, a luganói tónál Riva, Lugano, Porlezza, Gardánál Riva Desenzano, Maggiore tónak: Locarno, Sesto,

Calendo-csúcstelepei. A Como-tónál találjuk Koliko, Lecco, Como-községeket, Balatonnál Keszthelyt, Kenését, Siófokot. 6. Igen emelik a tavak forgalmát átfolyó vizek, mivel két vidék vagy ország közvetítői így a Limath. Beusz, Bhein, Adda, Ugíio, Ticino, Zala.

A *beltengerek* mint nagy óceáni öblök szerepelnek, folyamrendszerek gyűjtői s klímátényezőik, azért anthropogeografiai hatásuk jelentékeny. Nagy öböl voltaképp az Atlanti óceán amerikai bekanyarodása C. Boquetól Labradorig, egyúttal az óceáni forgalom összegyűjtője s futótere. Hasonlóképp az Indus-óceán sem más, mint a Csendes-óceán nagy beöblösödése, ha már félszigeteknek mondjuk déli Amerikát, Afrikát s lappangó félszigetnek Ausztráliát. Zsákutca a Kaspi-tenger, Aral-tó, mert csak egyirányú folyórendszere van (Volga, Amu és Szyr), de nem a Ladoga, Onega, Fehér-tó, melyeket a Szvir, Onega, Neva, Szuhona, Sekszna kötnek össze a Fehér-tengerrel, finn öböllel, Drinával s Volgával. A mi Balatonunkat a Zala pusztai mocsárnak predesztinálta, míg Galerius császár csatornát nem nyitott. Ez, mivel nem a Zala hosszirányának folytatása, forgalmilag semmi. A folyóktól hosszában átszelt alpi tavak ellenben vidékeket kapcsolók. Mocsáros jellegét nevéen (blato) kívül, minden történeti térkép bizonyítja. Az amerikai tavakat ellenben a Pigeon s Nelson-folyó a Vinipeghez s Hudson-öbölhöz, az Ontariót, Eriét a Lőrinc-folyó az Atlanti-óceánhoz köti. A Hudson-öböl a kanadai pajzs mélyében rögvidéke és hideg klímája miatt ketrec, jégkamara, pedig összefügg a Jeges-tengerrel és Atlanti-óceánnal is, míg a félreismert Fekete-tenger kulturális gócz, úgy klímája s gazdag partvidéke, mint folyórendszereket kapcsoló helyzete miatt. A Duna s Dneper, Don és Boszporus, Boszporus meg Bion s Kura-folyók vasutak segítségével Ázsia belsejébe vezető utakak szolgálnak. Bulgáriából és a feléje nyíló, Romániából, Etelközből, Krím, Kaukázus Armenia s Kis-Ázsiából ép oly önálló impérium marinum lehetne, minő volt Wallenstein és Gustav Adolf tervezett impérium balticumja. Kis-Azsia nagy vizei a Fekete-tenger felé nyílnak, sőt a Kizilirmak közel éri a Frát és Tigris forrásvidéket; így Mezopotámiába kalauzol, melyre Németország vágyakozik, de nem kisebb geográfiai jogosultsággal Busszia. Hiszen a tenger északi, keleti háttére az övé már, a déli s nyugati keret kellene kiegészítésül. Ezért a Dardanellák és Boszporus, Duna. Bion s Kura folyók kapcsolatos fontossága. Érthető a nagy érdek ellentét Oroszország, Németország és Törökország, de kivált a Balkán-félsziget keleti országai között, melyek csak Anadolival együtt tarthatják magukat, különben Busszia földszégi hatalmának esnek áldozatul. A bothni beltenger mása a Hudson-öbölnek. A skandinávi pajzs mélyedékes röge és rideg klímája miatt oly kerek geográfiai egység, mint a hudson, de a ketrec kulcsa germán népek zsebében van.

Igen sok függ megint a körülakó népek rátermettségétől.

Ázsia nomád, finn s lapp fennföldi vagy hegyi népei nem veszik hasznát, főleg a nagy beltengereknek, hol igen széjjelszórták a települések, de a svéd igenis felhasználta a Wener-Wetter kapcsolatát és Husszia állami ereje a forgalom mai eszközeivel ki fogja zsákmányolhatni az olcsóbb vízi szállítást folyók, tavak s beltengerek kapcsolatával. (*Kohl* i. m. 311, 318, 375.)

Fontos, hogy a beltengerek hossz- vagy harántékos tengelye a *forgalom útjába* essék. Pl. a Földközi-tenger tengelye Gibraltar-Szuezzel abba esik, de az amerikai Földközi-tengernél a harántékos Florida-csatorna s tehuantepeki földszoros (vasút). Windward-út és Panama, Mississippi-folyó s Yukatan-út csupán intrakontinentális és intraoceáni forgalmat közvetítenek. Az amerikai földközi tenger kontinentális és szigeti rekesztéke miatt hosszanti terjedelmével útjában van a világforgalomnak. Ezért soha sem lesz oly jelentős, mint az európai és ausztrál-ázsiai Földközi-tenger. Csak beltenger marad északi és déli Amerika között, melyet kettős vasúttal fognak összekapcsolni. Az Adria beltengere inkább esik a forgalom irányába, amennyiben Trieszt, Otranto és Szuez megtört vonalban ugyan, de mégis csak nyílt út marad. Ezért kellene Itáliának az Adria mindkét partja. Amint Keletáziának füzéres parti beltengerei szintén az ellentétes partok egyesítésére törekszenek, Japán pláne Korio meghódításával a csinei Földközi-tenger sík vidékeire, a mandzsu és északcsinei síkságra vágyakodik. Mindez a parti és beltengerek, folyók geográfiai helyzetéből kifolyólag.

6. A folyók anthropogeografiája.

A folyóvíz elevensége mindig vonzotta az embert, akinek geográfiai természetéhez tartozik a mozgékonyosság, hieven víznek nevezi a magyar népnyelv is a folyó vagy legalább a hullámzó vizet s döglött víznek a mozdulatlan állóvizet. Ezért a forgalomnak, népvándorlásoknak legtermészetesebb kalauzai, úttörői a folyók. Sőt a felszíni viszonyoktól független vasutak is a folyóvölgyeket szeretik követni, mert a folyóvíz mindig a legkényelmesebb, ha nem is a legkurtább utat találja vagy csinálja lefolyásához. A folyó sem vonal, mint régebben mondták, hanem a völgy kiegészítője, melytől el nem választható. Der Fluss tritt niemals allein für sich, sondern stets in Verbindung mit dem Tal entgegen (*Gravelius*: Flusskunde 1914. 22). Itt azonban csak eleven ereje érdekel, mert azzal kapcsolódik az Ember életébe.

Azért nem ok nélkül mondják, hogy amely nép vagy ország folyóinak gondját viseli az az eleven rezgelődés, gazdagodás útjára lépett. V szabályozott és *csatornákkal* kibővített folyók, kivált ha a folyókat vasúti hálózattal hozzák kapcsolatba, ma a civilizáció fokmérői. Nyugati Európa és Csina de Husszia

(92,000 km. hosszú hajós utjai vannak) és az Unió is, e tekintetben nemzetgazdasági mintakul szolgálhatnak. Ámbár Oroszország roppant területéhez (22 millió km²) képest csekélységek ezek a számok s a térért való küzdelemben az Unió, eltekintve Európát felülmúló vasúti hálózatától, bizony szintén távol van még 9 millió km- területének forgalmassá tételétől.

Ratzel a folyókat az óceánok és tengerek *kontinentalis folytatóinak* nevezi, melyek sokszor a tagoltság hiányát pótolják, pl. Hollandiában, Németországban, Braziliában. Vérédények módjára szeldelik keresztül-kasul a derékföldeket s a kereskedelmi népek gazdagítói.

Hogy az *ókori kultúrák* a szubtropikus tájak feliszapult lapályain, a Xil, Tigris, Eufrát, Ganges, Brahmputra, Hoangho mellékein támadtak, azt Kapp és Brunhes szintén a folyók érdeméül tudja be, sőt Schöne még a politikai államok alakulását is az esőzés eloszlásától teszi függővé. Szubtropikus tájakon csíráztak ki szerinte az *első államok*, mert a nyári száraz és téli esős évszak a munkafelosztással járt és az egyenletes melegség megkímélte az embert a szokatlan munkától- Ratzel még egy furcsa fogalmat is iktat be ennek megokolására, a geográfiai *renyhiséget* azt t. i., hogy a szerves világ megszokott lakóhelyét megszereti s hamar el is szaporodik azon. Szembetűnő e nagyon természetrajzos állításnak ellentétes volta az ember mozgékony természetével, melyre ugyancsak Ratzel anthropo-geográfiáját felépítette volt. Helybenmaradás nem az ember természete, különben egyik emberfajta sem mozdult volna ki szülőföldjéről s az ember el nem hatalmasodott volna az *egész föld* felületén. A víz sem köthette le tehát annyira, amint azt Kapp és Brunhes képzelik. Hiszen lefolyástalan területeken is, pl. Eranban, Arábiában is támadtak kultúrák. A Szahara, a belső ázsiai puszták és sivatagok sem teljesen üresek, sőt Meitzen szerint egy talpalatnyi föld sincs gazdátlanul azokban, annyira lefoglalták azt a hamito-szemita s mongol fajtájú törzsek.

Igaz ellenben azon tényadat, hogy a legtöbb *nagy folyót* az északi féltekén a *mérsékelt* övben az Atlanti- és Indus-oceán körében az óceánok mellékén, nem földközi tengerek körül találunk. A déli féltekén csak Amazon, Laplata, Kongó, Zambezi s Murray a nagy folyók. A három földközi tenger szegény nagy folyókban s a lefolyástalan vidékek az Atlanti- és Indus-oceán vízvidékei közé szorulva a puszták és sivatagok övében terjednek délnyugatról északkelet *felé*, Marokkótól a Gobi-sivatag széléig. A folyók e megosztakozási módja s az Atlanti-óceán vízkörének elsősége körülbelül egybevág a kultúrának a szubtropikus tájak és földközi tengerek mellékéről a mérsékelt klímájú tájakra, a kontinensek legterjedelmesebb vidékeire való vonulásával; ami azonban nem az óceánokról a földségbe vitt párák bőségére, hanem a népek

szaporodására vezethető vissza. Ha igaz u. i. Wojeikov és Hann tétele, hogy a folyók az óceánoktól kölcsönvett párák visszaillesztői: akkor értjük ugyan a keleti földcsépi csoportba ékelődő Indus- és Atlanti-óceánok révén az Atlanti-óceán legnagyobb vízkörét, de nem értjük sem a Csendes-óceán legkisebb vízkörének okát, sem az amerikai fennföldi kultúrák keletkezését, melyek épen Hann könyve szerint az Atlanti-óceán felől kapják páratartalmukat,

A természettudományi fatalizmus ezek után bármily tetszetős és megkapó, mindig megfontolandó, mikor Emberről és cselekedő teréről van szó. melyeket a külső világ okain kívül a szellemi világnak belső okai szintén befolyásolnak. (*Schöne*: Politische Geografie 1911. 108., *Hann*: Handb. der Klimatologie 1910., *Ratzel*: Anthro-Geografie 1882. I. kiadás. 188., *Meitzen*: Agrarwesen, S. Germanen 1895. 9.)

Egyedül a klímához és a folyók vízbőségéhez annyira nem lehet kötni kultúrát, mint a folyók hosszához. Leghosszabb a Nilus 5920 km., melynek azonban csak déltájton volt kultúra. Az egész alsó völgye nagy feltöltött delta, mely páratartalmát az India-óceán felől kapja, miként Ilabesz a kék Nil forrás-helye. Utána az Amazon a világ leghosszabbik folyama 5500 km. Az sohasem tudott kultúrát fejleszteni. Ezt felülmúlja a Mississippi, de csak Miszourival együtt, 6970 km. Ez sem volt külön műveltségnek indítója, míg a fehérek kezébe nem került. Európában a Volga a legnagyobbik folyam 3690 km. mégis a háromszorta kurtább, de csatornázott, kultivált, így emberi munka révén forgalmasabb Rhein vágott eléje kétszerte nagyobb forgalmával. Az Elba jelentéktelenebb a Dunánál, mégis 8 millió tonnával nagyobb, a forgalma (28 millió) a Duna forgalmánál, sőt ennek forgalmát is eltereli az Északi-tenger felé. A Tisza forgalma ezekhez képest nyomorúságos. 1912-ben 157,000 tonna, a Bega 139,172 tonna (1913-ban 170,354 tonna), a Ferenc-csatornái 202,620 tonna. Hallatlan a Délvidék e szántsándékos elhanyagolása. Vasutak dolgában szintén a legutolsó, pedig ez értékesebb ország-részünk Erdélynél. Az szolgáltatja jó részét a magyar gabona- és kuroricakivitelünknek, arra felé fordul Magyarország jelen geográfiai arca. Ha a Dunát egész hosszában szabályoztuk volna, nem 4.952,604 tonna árú és 2.377,715 személyforgalma volna (ennyi személyforgalma van Temesvárnak is), hanem kétszeresét bírná felmutatni. (Dr. *Lajos Irén*: Dél-magyarország hydrografiája 1915. 19. 47.)

Ratzel tanítványai: Brunhes, Churchil-Simple, Schöne az epigonok szokása szerint túllicitálnak mesterükön, azért leg-helyesebb magának a Mesternek felfogását közölni a folyók anthropogeográfiai jelentőségéről, kizárva a politikai geográfia ingerenciáját, mert azt külön kötetben tárgyalom.

Ratzel könyvének mindkét kiadásában, sokban Kohlt követte, következőkre reflektál:

1. A folyók, mint a hidroszférának folytatói megkönnyítették a fehér Embernek *behatolását* a derékfölkék belsejébe. «Wo das Meer nicht hindringt, verflüssigen die Flüsse die Erdweste» mondja Ratzel. Ázsiának belső fennföldi, másik földségét nem lehetett volna soha folyók nélkül megközelíteni. Az oroszok előnyomulása folyóvölgyekből történik és geográfiai terjeszkedésük csak addig jogosultamig a folyók forrásáig ér. Azontúl semmi köze a szlávoknak Ázsia mongol fennföldjéhez. Amerika belsejének föltárása azért ment oly gyorsan, mert folyók révén történt. Az Amazon nagy medencéjét 50 évvel fölfedeztetése után majdnem egészen ismerték. Észak-Amerikának nyugati fele 200 évig váratott magára, míg keleti Amerika forgalmához kapcsoltatott, Afrika és Ausztrália felfedeztetése ellenben csak a múlt század 70-es éveiben történt. Annyira rosszak e két derékföld fokozatos parti karimái, s annyira útban állott a bozótos vagy erdős sivatag és buckás partmellék. Ausztráliát máig sem ismerjük eléggé, mert nincs belsejét feltáró folyama, ahol folyói vannak, az már mind letérképezett gyarmat,

2. *Életfakasztó* szerepük az ókori kultúrák s a jelen gyarmatok geográfiájából ismeretes. Hindosztán nélkül nincs hindu kultúra, de nélküle keveset érne Előindia mint gyarmat. Hátsó-India sajátos hindu-csinai műveltsége a hindu tenger felől és a hosszanti Menam, Mekong, Iravaddi, Szalven folyamok forrásai mellől Gsinából került. Az angolok, franciák Csinába való előcsatolása máig folyók mellékén történik. Szigeteken pl. Sziget-Indián azért nem keletkezhettek bennszülött vezető állam, mely lerázná a hollandok kizsákmányoló uralmát, mert egyetlen nagy folyót sem tudnak e szigetek fölmutatni, amely a nemzeti, politikai tömörülésnek gyűjtő medencéjéül szolgálhatna. Ez volt oka a hellének züllöttségének is, kik sohasem birtak nemzeti egységet elérni. Néha folyóhoz kötött a tartomány, megye, stb. létrejötte. Például Salzburg a Salzach vízközére, a szászok földje a két Küküllő vidékére, Turócmegye a hasonló nevű folyó mellékére szorítkozik. Az osztrák-magyar monarchia területének 83% a Dunához tartozik, ezért dunai állam. A lengyelégnek a Visztula vízkörében van gyökere. De hogy ne hozakodjunk elő politikai példákkal, a nép ösztönszerűleg kiszemeli az elterjedésének kedvező folyókat s külön névvel jelöli meg. Ismeretes, hogy a Rienz és Dráva felső szakasza mint Puster-tal szerepel; a Pongau, Pinzgau, Engadin, Veltlin, Wallisi kanton völgy és hegység elnevezése. Bodrogköz gyűjtőfogalom. Hiszen Bodrog folyó nincsen, csupán mások összefolyásából, keletkezik. A Száva-Drávaköz nemcsak területi, hanem ethnografiai egység, akár a Krassó felső szakaszához kötött krassován nép létrejötte. A Szepességnek a Poprád, a horvát nyelvszigetnek a Muraköz a közepe. Moldva, Morva folyók külön népegyedségek nevelője, mint a Karszt a karszti népekre nézve. Az Iza és a Mara folyók Máramaros megyének a bölcsője, mely csak

később nőtt ki a Kárpátokig. Assam voltakép a Brahmaputra és Ganga deltájának összeérő vidéke, inkább hidrográfiai, mint politikai elnevezés. Amint Német-Alföld a Rhein, Scheide és Maas deltáinak egyesítője. Ezt a torkolati vidéket az 1648. weszfáli béke Németországnak ítélte oda, ahova geografiailag való, de a bécsi kongresszus diplomatái és a szent szövetség népfosztogatói hatalmi irigységből elszakították azt a németektől és egy politikai karrikatúrát teremtettek vallási alapon flammandokból és vallonokból, melynek még gazdaság-geográfiai dicsérői is akadtak a gyámsági szellemtől lenyűgözött geográfusok körében, míg végre az 1914. háború megtanította Európát arra, hogy a germán flammandok földművelők maradhatnak vallonok nélkül is, az iparos és kereskedő vallonok pedig nem halnak éhen, ha Franciaországhoz tartoznak, mert földjük annak a kiegészítője.

3. Nemcsak a turisták, a vasutak is követik a *folyók irányát*, dem Wasser zu folgen ist ein natürlicher Trieb (Ratzel 1. 227.), sőt a *kultúra* és emberek folyó mentén haladnak. A hittérítők folyók, patakok mentén merészkednek idegen népek közé. Erdélyt a magyarság Maros és Sebes-Kőrös, Szamos mentén foglalta el. Keleti Turkisztánt folyóinak iránya miatt nem bírta megtartani Csina s emiatt a Tarym medencéje szintén bizonytalan. A stratégia különösen az átkelő helyekért, mint fontos utak kapcsolataért harcol; a *politika* szintén folyók útját követi. így a felvidék magyarosodását elsősorban a folyómelléki városok csinálják, csak azután a vasutakon kívül eső patak völgyek. Kézay szerint a magyarok az Alduna felől érkeztek Magyarországra, mi valószínűbb a Bulgáriába sokszor betörő magyarok részéről, mint hogy a Pruth völgyén s Dnyeszteren fel a Szán forrásainál keressék az átkelést, A Lajta vizét egészen forrásáig foglalták le a magyarok, nyilván a Morva-folyót is, mert a Morva balpartjának a Morva-határhegység nélkül való elbirtoklása érthetetlen. Sőt hódító népek a folyóknak mindig egész vízkörét kerítik hatalmukba, mire Dix figyelmeztetett, így Szibéria és Turkesztán vízköre orosz, Előindia határszéli tartományainak vízkörei angolok, a belázsiai fennföld kapui csinaiak kezén vannak. A török Mezopotámiában s felfelé a Dunán Magyarországra fészkelte be magát. Több ízben ostromolta Bécset, hogy kaput törjön a Duna felső szakaszába. Igen előhaladott népek nem eresztik ki kezükből a folyókat. A Maas folyón pl. Belgium, La France és Hollandia osztozik, a Rheinen Svájc, Németország, Hollandia, a Dunán öt nép: német, magyar, szerb, bolgár, román. Természetellenes, hogy Hollandia parancsol a Rhein deltáján s Románia mint dunai ország Russziával kacérkodik, de természetes, hogy Russzia a Duna Szulina ágával meg nem elégedhetik s hogy a német és osztrák birodalom a szudeti tartományokon keresztül az Elba és Duna völgyekbeli országainak politikai szövetkezésé-

vei igyekeztek középeurópai helyzetüket megvédelmezni. Az is, hogy ha visszaállítanák valamikor Lengyelországot, annak a Visztula forrásáig a nyugati Beszkidekig kellene terjednie s hogy a porosz királyság át nem engedheti Russziának minden időre a Visztula középszakasának jobb partját. (*Sieger: Rundschau 1913-1914. 36. és 289-248., 337-361., Dix u. o. 36. k. 52-54.*)

4. A folyók, miként a tengerek, *kapcsolnak*, de el is *választanak* területeket. Kezdő népekre a nagy vizek feltartóztató akadályok. Lovas nép pl. sohasem választja a nagysodró keskeny átkelőket, hanem szigetekkel elkülönített folyamágakon kél át. Bármit állítanak a történelemben tudatlan fizikai geográfusok, hogy Pest átkelő helyének köszöni eredetét, az igazság az, hogy avarok, magyarok a magyar rév és Óbuda vidéken keresték az átkelést a Dunán túlra. A Duna magasabbik jobb partja mindig *határ* volt, úgy nálunk, mint Romániában s a Bzura máig határfolyója Galiciának és Oroszországnak, mert mocsarak, helyenkint magas partok s kavicsos területek kísérik. Pózna és Visztula Német- és Oroszországnak határai. Az ú. n. *hídfőknél*, pl. görzi hídfőért vívott 20 napos harcoknál a magas partokon való átkelésről van szó. Hogy Eider, Pripet folyók mocsarai jutottak határoló szerephez, ismeretes. Nagy Károly császár birodalma határául az Eider, Duna, Garigliano folyókat rendelte. Az oroszok folyótól-folyóig haladva haladtak Szibériába. Azonkép a burok déli Afrikában, a spanyolok déli Amerikában. A román köztársaságok folyóvölgyek körül rendezkednek s a hol bizonytalan a folyóbeli határolás s örökös perpatvar dúl közöttük. Paraguay és Uruguay folyókra támaszkodó köztársaságok, csupán Argentinja és Brazília féltékenységének köszönik megmaradásukat. Brazília tulajdonkép az Amazon vízköre, Venezuela az Orinokoé, Peru a felső Amazoné. Columbia a Magdaléna folyóé, Mexikó déli határa Rio del Norte folyó.

5. A folyók *irányító* hatásához tartozik, hogy Franciaország a Maas révén az Északi tengerre vetette szemét, mely a német folyók párvonalossága miatt a németeket illeti. Ugyanez ok vezette Németországot a Keleti-tenger egész földségi körének, meghódítására, amelyet most Hindenburg marsall vett kezébe. A Duna irányította az Árpádok politikáját Szerbia, Bulgária meghódítására. Nagy Lajost Románia, Moldva, Mátyást Bosznia elfoglalásra. Bizonyára a Fekete-tenger s a Duna oka a mai török barátságának. Mindennek fiziológiai (!!) okát Ratzel abban találja, hogy a folyók növelik az ember mozgékonyágát. Ezért rokonszenvez velők. A *városok* szinte kapkodnak utánuk. Így a Themze s Rhein városai. Utóbbinál «sind die Städte förmlich übergebaut (Koblenz, Bonn) und verbinden beide Ufer». A Dunáról, sajnos, Újvidék és Budapest kivételével, ezt nem mondhatjuk. Még Románia is túltesz rajtunk. Nagy területeket kapcsolnak

kivált folyók hajlatainál (Pest, Orleans, Kazán, Cincinati, Regensburg), a hídvárosok és tarkós városok (Scheitel-Städte) Upato a Kongo, Timbuktu a Niger, Bazel és Mainz a Rhein tarkós városai.

6. A városok *tömörülését* folyók mentén a víz eleven erején kívül két *külön vidék* kapcsolása is okozhatja. Városok keletkeznek: *a)* a folyók fordulójánál, ezek könyökvárosok pl. Vác, ahol folyó a kétirányú medre utak keresztezését hozza létre. Ilyen Orleans (Loire), Regensburg, Bazel, Mainz, Pétervárad, Bagdad, (Tigris), *b)* Mellékfolyók gégéje harmadik irányt mutat, pl. Lyon, egész déli Franciaország városa, mert Saon kelet felé is utal. St.-Louis, Mississipi és Miszuri felé, Komárom a Vág és öreg Duna tövében, Koblenz. Ehrenbreitstein (erőd), *c)* A folyó megbővülése miatt néhol kisebb városból nagy lesz, pl. Mannheim Nekár gégéje mellett, mely a Rhein révén rotterdami hajókat is lát és olcsóbban adja el a román búzát, mint Budapest a kontinens legdrágább városa. Nowgorod mellékfolyóját a Volga duzzasztja, *d)* Jó, kikötőhelyek a torkolati városok, mert, a tenger kapui, *e)* Átrakodók: Bremen, Liverpool, Trieszt, *j)* Átkelők: Pozsony, Hamburg, Köln, Kiew, Berlin, Hannover, Pest, Magdeburg, Odessza, Frankfurt, többnyire hídvárosok. (*Kohl* 403, 489–93.)

7. Mint ingyenes vagy legalább *olcsó szállítók* mindig magukhoz csábították az embereket, különösen ha sivatagok, fennföldek, hegyek közé van völgyük beágyazva, mint pl. Palesztina, vagy az Indus. Burgundiát a francia rög, Alpok, Jura közé foglalt Rhône völgye alkotta. A Pó alföldjét az Apenninek és Alpok környezik, Nílust, Tigrist, Eufrátot, sivatag és fennföld. Néha kulturális sivatagot és mívelt földet különítenek el egymástól. A Rhein s Duna például a római birodalmat a barbár népektől. Másrészt *néphatárolók*, pl. az Isonzó a taliánok és szlovének határolója, a Severn a kelták határfolyója. Szán a lengyeleké, Leithe (határt jelent a neve) Ausztria és Magyarországot választja el, a Száva bosnyákokat és szerbeket stb. A nagy oroszok a Volga és Kama mellékein laknak tömören, a gyöngébb finnek, cseremiszek elszórtan.

8. Védelmi és *menedékhely* *ékül* is szolgálnak a folyók. (*Strabo*: Erdbeschreibung 1858. I. 15.) Már Thukidides említette, hogy alig lehet az egyiptomiakat nyirkos árkaikban (vizes lövészárkok voltak ezek!) megközelíteni, oly ügyesen használták fel a Nílus deltamocsarait. Töltésekkel és elárasztásokkal védekeztek a hollandok a szabadságharcban, a flandriak az Yzer-csatorna védelmének. Az avarok töltésárkokkal szakasztott oly hurkokat (becsüket) és folyami szigeteket csináltak, minőkkel az indiánok a Miami és Ohio folyók mellett (mound builders) s néger menekült törzsek a Zambezi deltájában védekeztek. (*Bastian*: Völkergedanke!) s melyeket a mi geográfiai tudatlanságunk római sáncoknak mondott. (*Ratzel*: Anthropo-

Geogr. II. kiadás 230, 1. kiadás 291.) Folyami szigetek mint menedékhelyeknél a lápszigeteket kell honi példakul említenünk a tatárok, törökök, kurucok és labancok idejében, meg a demonstrációs 60-as években mint zsványtanyákat. Továbbá (Csepelt, mely a középkorban Örsziget volt. Petres-sziget nevében szintén benne van a megfigyelés rendeltetése. Deltaszigeteken éltek a batávok a Rhein és Vénetek a Po torkolati ágain. Ott edződtek hydriotákká. (Kohl 514.)

9. Ugyancsak Hatzel hozta szóba Kohl nyomán a folyók hármas szakaszra való *felosztásának* fizikailag talán helyes, de az emberi geográfia szempontjából hasznavehetetlen voltát. A folyók fölfedeztetése, valamint a hegyeknél, alulról fölfelé történt. így a folyónak csak hegybéli felső és alsó sík szakasza jöhet figyelembe. Orsováig a Duna hegyi szakaszának egészen más a geográfiai képe, mint alsó szakaszán. Más nép is lakja. Azonképen a német folyóknál említhető a fel- és alnémet nyelvjárás szerinti különválás, valamint a Nílus, Tigris és Enfrát sík és hegyi szakaszának ethnografiai különbsége.

10. A folyók *fizikai szerkezete* annyiban jó figyelembe, összeköthető-e az az Ember érdekeivel? így csupán a folyó hegyi és síksági szakasza, a tutajozás kezdete és vége, a *hajózhatóságának* határa s az áthidalható pontok érdekesekek. Főleg a folyó hajlatai, könyökei, kivált ha a szög szára hosszú és a szöglete nagy, pl. Duna könyöke Vácznál, Rheine Bázelnél. A folyó *elagazása* akkor fontos, ha állandó s megtartja eltérő irányát. Ilyen a Tisza, Vág, Garam, Hernád, Maros hajlata s ilyen volt a 60-as évekig még hajózható csallóközi Dunaág, melyet kár volt elhanyagolni. De már az a kérdés, hogy a visegrádi szorosból kirohanó Duna 190,000 év előtt messzire a Gellért-hegytől folyt s terraszokat épített, azután a soroksári ágában folytatta útját, – nem geográfiai aktualitás. A pleisztocénkorbeli Dunának semmi köze a modern Pesthez. Annyi ez. mintha Petőfi magyar voltát magyarázandók, azt kutatnók, hogy szerb öreg dédapja bunyevác vagy sokác volt-e s a tót anyja papírt vagy gyolcsot árult-e? Ezeknek semmi köze Petőfi géniuszához.

Figyelembe jöhet továbbá Kohl útmutatása szerint a folyó, mint egyszerű vízszál, mint folyórendszerek egyesítője, például a cseh Elba, a Kárpátok s Alpoknak Dunája, a vízvázasztók alacsonysága, a folyamrendszerek kapcsolata. Ezeket Hassert, Ratzel stb. szintén értékesítették, ámbár elhallgatták Kohl nevét. Talán azért, mert utóbbi mély alázattal hódol palám publice Isten bölcsességének, ami napjainkban tudományos szépséghiba (Kohl i. m. 387, 400, 418-423, 437, 463, 487.).

Végül az utat mutató folyómedrek szétsugározása (Erdély), összefutása (Csehország) és szembenfolyása (Suchova Mcsega) fontos. De a hydrologiának, mint külön tudománynak tárgyalása a geográfia keretében naiv laikus tempo. Más

a geográfia, más a hydrologia feladata. Azéri Penck Potamologiaja mérnököknek való. (*Gravelius*: Flusskunde 1914. 125-170.) 10. A *folyórévek* és *átkelő*k állandósága azt mutatja, hogy a folyók medrüket még sem változtatják annyira, mint a fizikai földleírás állítja. Magyarországon a rómaiak idejében semmit sem tudtak diluviális terraszokról, parti dűnékről és hátakról – mégis az akkori átkelők máig is azok. Így Belgrád-Zimony (Singidunum), Bácsmonostor (Bononia), Mitrovica-Banova (Sirmium-Rittium), Palánk (Lederala) és Gravistye (Taurinum-Rittium), Bázias (Viminatum), Cserna (Dierna), Duna-Bogdány (Cirpimantio), Sz.-Endre (Ulcisio Castra), Ú-Buda a két Aquincum, (Trans és Gis-aquincum) között, Esztergom (Salva), Győr (Arabona). Gönyő (ad Status), Petronell (Garnuntum), Bécs (Vindobona), Kalocsa (Sultunium), Kömlöd. A Dráván Mursa vagyis Alsó-Eszék, Donatiana-Gerkend, Flutiburgium: Dálya, Goruseum-Vukovár. A geológiai térképekről leolvasott tiszai, temesi s egyéb révek és átkelők, Dunamaradvány, Bata stb. a képzelet szüleményei.

A SZÁRAZFÖLD FELÜLETI FORMÁI.

1. Derékföldek és félszigetek.

Legfontosabb anthropogeografiai tény a föld felületén, hogy a globus $\frac{7}{10}$ víz és $\frac{3}{10}$ föld. Az ember vizén csak utazhatik, de állandóan csak a földön lakhatik s mindig a földre tér vissza. A derékföldek (continens) helyzetétől s konfigurációjától függ az emberfajta közeledése vagy távolodása egymástól. *Derékföldek* alatt anthropogeografiai értelemben egymástól különvált nagy szárazföldeket értünk, melyek nagyságuknál fogva nagy embertömegeknek lakást és megélhetést nyújthatnak. A szigetektől óceáni határoltságukban és nagy tömegükben különböznek. Ratzel önállóságuk alatt azt érti, hogy mindegyikük külön fizikai egyediségi blokk, ámbar egymással épügy összefüggnek, miként az óceánok.

Elrendezésüknél a *közelség* vagy *távolság* fontos. Szomszédos derékföldeket föld-, vagy tengerszorosok különítenek el, például a két Amerikát, Ázsiát és Európát, amelynek kontinentális függőjét Afrikát csak a 60-as végekben vágják le róla.

A távoleső Ausztrália ellenben rég elvált a keleti földeségi csoporttól, habár annak katlanokkal és árkokkal megszakított selfje Ázsia széléig követhető, azért legkésőbbben a XVIII. század másik felében fedeztetett föl véglegesen.

A *félszigetek* felemás formák, anthropogeografiai hatásuk lehát a víz és száraz között megoszlik. A *szigetek* vagy a derékföldnek a selfen ülő darabjai vagy az óceán közepén

kimeredő tengerbeli hátaak tetői, vagy végül vulkánok, feltolások. Tulajdonképp ezek az igazi szigetek, mert teljesen vannak a derékföldről messzire elnyúló mély óceánokkal elszigetelve, s nagyobb embertömegek befogadására elégtelenek. Az ember csak nyugvópontoknak, kábel-akasztóknak vagy katonai célokra használhatja azokat, Morfológiai okoskodás, hogy a földségekhez közel eső nagy szigeteket, Madagaszkárt, Új-Guineát, Ceylont, Grönlandot, Japán és a Britt szigeteket óceáni szigeteknek nevezzük, mivel emberi szempontból megközelíthetőségük miatt a derékföldről sorozhatók, akár partitengereket fognak körül, például a Dán szigetek, Korzika, Szardínia, akár széjjelmorzsolt földségi darabok, például Oceania és az amerikai sarki szigetek; vagy a partok elszakított részei, például Evboja, a dalmát és triez szigetek. Az ember bioszférájához tartoznak ezek is.

I. Ami a *derékföldről* emberre gyakorolt hatását illeti, legelsőnek rendszeresen azt mondják: *nagy derékföldről* nagy *emberfajta* hoztak létre. Mindezt csak azért, hogy a teremtést] kelljen az evolúció kedvéért tagadni. Mert logikailag helyes ugyan okoskodásuk, de a mi logikus, nem mindig igaz. Ezért éppoly haszontalanság majmok között az ember őseit keresni, mint hiábavaló a történetírók fáradozása az őshazák keresésében. A geográfus a jelennel foglalkozik, s így egyszerűen tudomásul kell vennie és regisztrálnia a geográfiai tényadatokat geográfiai elterjedésükben, anélkül, hogy keletkezésüket fürkészné. Igaz ugyan, hogy a nagy sárga fajta, nagy kontinensen keletkezett, a kicsi ausztrál fajta kicsiny földségen; az is igaz, hogy a jenki nép rohamos növekedésének oka a bevándorláson kívül az Unió terjedelmessége, s hogy a rabszolgavadászatok a nagy Afrikában megöthözlhették a szapora fekete néger fajtát, – de a kicsi Európa mégsem magyarázza meg a 452 milliónyi lakóját. Hát a szigetlakó pápuák hol keletkeztek? Ritter logikája, azonban tévedt, midőn nagyszabásúnak mondott mindent Ázsiában, 871 millió lakója van csupán Ázsiának, de ennek európai szabású fele a kicsi Európában keletkezett. (*Stratz: Naturgeschichte der Menschen, 1914. 224. IV.*)

Történelmi és nyelvtudományokban járatlan anthropologusok vesszőparipája az legújabbban, hogy minden derékföld maga teremtette emberfajtaját; főleg a polygenisták hajtogatják e tetszetős témát, A nyelvtudomány azonban rasszok beköltözéséről beszél, a hol meg költözést emlegetnek, ott autochtoniáról, antropológiai bölcsőkről szó sem lehet. Müller Frigyes és Ratzel Afrikában négy emberfajta említene: (*Ratzel: Völkerkunde, 1885. I. 20.*), melyek geográfiai elrendezése megfelel beköltözésük sorrendjének. Legrégibb volna e szerint a legdélebben lakó hottentotta fajta, ki elől a törpe afrikai ősfaj erdőbe menekült. Fölöttük találjuk a káfirok

gyűjtőneve alá foglalt barna fajokat majdnem az egyenlítőig. Ezeket újabban bantu nyelvű népeknek nevezik, de nyelv és fajta nem azonos fogalmak. Azután jönnek a négerek, kiknek mondái északkelet felől való beköltözésről szólnak. Majd a bedsa, nuba, berber, galla nevű hamita népek, kikhez az egyiptomiakat is lehet kultúrtörténelmileg számítani; végül a szemiták Afrika csücskén és szélein. Hasonlóan költöztek be Ázsiából Amerikába az innuitok (eszkimó). Még ma is esküdt ellenségek indiánok és eszкимók. Hiszen vadász- és halászerületeikről szorították ki az indiánusokat. Európában az árják előtt mongolos szabású finn vagy ugor népek lakhattak. Az sem lehetetlen, hogy kazi népfaj, mely a Kaukázusba szorult, a mongol fajta előtt élt Európa földjén. (*Drieámaná*: Rasse und Millieu 1909-104., *Hertz*: Rasse und Kultur 1915. 93, 124).

2. A derékföldek északi *tömörülése* az északi sark körében s a déli féltekén való széthajlásuk kapcsolatosak a mai napig érvényes felfogással, hogy a Jeges-tenger körül egy emberfajta él, vagy legalább egyféle nép lakik, míg a déli Jeges óceán felé 4-5 emberfajta tekint a földségek végéről a végtelen vízsvatagba. Déli Amerika csücskén a peserék, Afrikában a szannép és hottentotta fajta. Ausztráliában az ausztrálok és a XIX. végén kihalt tasmánok.

3. Hasonló népgyűjtők a *földközi tengerek*. Az amerikai földközi tenger körül volt a Maja nép, a toltekek, aztétek, karaibok. Az ausztrál-maláji tenger szélén pápuák, malájok, csínaiak, hinduk, az európai Földközi-tenger három félszigetét, árják lepték el. Marokkótól a Nilusig hamiták, innen vagy Egyiptomon túl, ha szemitáknak tartjuk a Nilus oázisának lakóit: a szemiták, arabok, szírek stb., meg a törökök. Viszont e sokféle nép egyvelegétől jó messzire merőben különböző emberfajta helyezkedett el. Európában mongoleredetű finnek, Afrikában négerek, Ázsiában belső ázsiaiak. Ha nem is lehet törvénynek mondani ezt (*Ratzel*: Anthro-Geogr. 1. kiadás 94. lap) az elrendezést, de népek és fajták eltolódásának igen, mi beköltözésük időrendjére nézve enged némi következteléseket. (*Ratzel*: Asien V. k. II. k. tábla.)

4. Zsúfolódás tapasztalható továbbá a *tenger és földszorosok* körül is, ami természetes, mert azok a földségek lúdjinak tekinthetők.

5. *Forgalmi* tekintetben a földségek elrendezése *kedvezőtlen*. Az északi féltekén zsúfolódik a termékeny síkföld. az északi derékföldek a legszélesebbek, főleg a mérsékelt övben, mi a fehér fajtának használt, a déli derékföldek ellenben az északiaknak csupán függelékes végföldjei, keskenyedő fennföldes térségekkel, hogy alig jut hely a mérsékelt klímájú tájaknak. Kurta tengelye miatt Afrika 30½ fokkal nyúlik délre, meddig az északi féltekére is felhatol, Ausztrália ugyanez okból lenyúlik 40 ½ fokig, így még odáig sem, ahol Magyarország

földrajzi szélessége kezdődik. Dél-Amerika pedig az 50Va foknál ér véget, melyen túl Európában még Anglia, európai Oroszország zöme, Skandinávia és Németország északi fele efglálnak helyet. Az északi derékföldeknek alig jut hely a forró és meleg subtropikus övben. Ázsia törzsöke le sem ér az egyenlítőig, míg a déli végföldek nagy része a forró s a subtropikus övben terjednek. Gazdasági, kulturális és forgalmi értékük eszerint igen kimért.

A közlekedő utaknak sem kedveznek a derékföldek. Európa–Ázsiát széltében összefüggő magassági öv szeli, Amerika és Európa–Afrika ikerföldségek pedig délköri kiterjedésükkel valamennyi tengeráramlásnak és hajójáratnak állnak útjában. A folyók világlejtősödése az Atlanti- és Indiai-óceán felé fordul, amiért Földünk legnagyobb óceánja a Csendes-óceán legforgalmatlanabb s a világkereskedelem nagy része az Atlanti-óceán északi medencéjében fut össze. Afrikát és Déli-Amerikát meg kell kerülnie annak, ki az Atlanti-óceánból a Csendes- és Indiai-óceánba akar jutni s át kellett törni a páros kontinensek kapcsolatát Panamán és Szeuzen keresztül. Afrika és Ausztrália nyugoti fele párkányozott fennföld. Világtörténelmi oldaluk északra és keletre néz, Ausztrália délre! Déli-Amerika nyugatra és délre óceáni sivatagra tekint, mely legfeljebb mint óriási leküzdendő háttér (glacis) katonai szempontból jó, minő a jeges tenger bázisa az orosz birodalom és Északamerikára nézve. Máskülönbén a két jeges tenger soha emberi jelentőségre nem emelkedhetik, láthatatlansága s a propagatiót megakasztó klímája miatt.

II. A *félszigetek* szintén *megakasztják* az ember mozgékonyágát, mert nagyokat kell kerülni miattuk. Ezért elvágják tövüket, például a kiéli csatornával a Jüt félszigetet, a korinthusi csatornával Peloponezoszt. Csak arra jók, ha folytathatódik rajtuk az emberi forgalom, település vagy ha végük kiinduló hely lehet egy szemközi part elérésének. Például a Valona-öböl melletti Glossza-félsziget a Brindizibe való juthatásnak. hol a 90 km otrantói tengeri kapu elzárásával elrekeszhetjük az egész Adriát Teljesen hasznavehetetlenek. ha egy hegyerinc (Pyreneusok) vagy mocsár (Skandinávia, Eszt-föld) a határuk.

2. Az *elkötéó* módjától függ fizikai jellegük és emberi használhatóságuk. A ióldség és félsziget kapcsolója lehet a) *áikáág*, pl. Gudserat-, Új-Skóthon- s Peloponezosznál, a miért szigeti elkülönözöttségük van. mi gazdasági, történelmi életükben is nyilvánul, b) *áivatag* pl. szinai félsziget az El Tih sivatag végén, c) *hegyóég*, pl. Előindiában a Himalája, itáliánál az Apennin, d) *tavak* sorozata, a finn félszigetnél Ladoga, Onyega s Fehér-tenger, e) *folyó* pl. az Eider, Pó, Duna, mint a jüt, dán. Balkán-félsziget, Tveed és Solvay firth, mint Skótország elkülönítője, ámbár ez utóbbiak gyöngé határok.

3. Igen nagy terjedelmű félszigetek, például Elő-India, Arábia éles elkööttségük mellett külön kultúrának és népek lehetnek történelmi terei. Így India a hindu, Arábia a szemita kultúrának teremtője. Korio és Hátsó-India, mint a belső ázsiai hegyrendszerek folytatói, csak látszólagos félszigetek, mert plasztikai tömegük vízi határolásukhoz képest nagyobb hatással van az emberre. Azért Koriot (Korea) 218,650 km² területével, 13 millió lakosával, Előindiát 21 millió km² és 315 millió lakosával, Hátsó-Indiát 2.2 millió km² és 40 millió lakossal vagy Arábiát 27 millió km² terjedelmével, igaz csak 3 milliós népével pusztán félszigeteknek nyilvánítani természetileg és kartografiaiilag helyes, de anthro-geografiaiilag kép-telen és tudománytalan elnevezés. Hiszen mind a három külön kultúrának, népeknek, országoknak foglalata s azokat egyszerű felületi formákká leszállítani annyi, mint a malájok (45 millió) lakta 2 millió 430 ezer km² területű Sziget-Indiát olyan szigetcsoporthoz tekinteni, mint a joni vagy dán szigeteket és Európát mint Ázsia legnagyobb félszigetét (Supán). Az ilyen tudományosnak kürtölt geográfiai beállításokkal rontjuk meg az ifjúság geográfiai érzékét, ki mutatis-mutando azt hiszi, hogy az elefánt akkora mint a pulyka, mert mind a kettő egy ugyanazon lapon van lerajzolva. India három felületi formája a Himalaja, a síkság a dékani fennföld mindmegannyi külön nagy geográfiai egyediség, külön népekkel és országokkal. Maga Hindustan olyan kotoszíriai (κοίλος = odvas) üreges-féle fogalom fizikailag, de mint *Aryavarta*, azaz a hinduság világa. Igazán külön világot jelent. Ugyanezt lehet mondani Arabiáról, ha elkööttségeül a Vörös-tenger törésvonalait s a Tigrisz-Eufrát rónáját vesszük. Mezopotámia, Szíria, Palesztina, Phönikia, Jemen, a hjimariták kulturvidéke Oman, Nedzs a központi hegyvidék s körülsegrelő sivatagjai mindmegannyi külön népek történelmi s geográfiai egyediségei. Az egész nagy félsziget pedig a szemitaságnak színhelye, mely mint assyr, zsidó, fönikiai, arab kultúra egy felrobbant bomba széjjelszórt szilánkjaihoz hasonlóan bevilágított Marokkótól Turkesztánig, a Csendes-óceán széléről belső Afrikáig. Ha ijy kulturális hatásokat simpliciter felszigetieknek mondunk, akkor a délafrikai háromszög sem egváb félszigetnél. (Friedrich: Weltverkeht 1911-16.)

Ily természettudományi szárazsággal azonban nem szabad geográfiai kérdéseket tárgyalnunk. A csillagászoknak való az a Holdnál, Marsznál stb.

4. Már félmillió km.-nél *kisebb* félszigeteken észrevehető azoknak kapcsoló, gyűjtő és eltávolító anthropogeografiai hatása.

Így *Spanyolország* részben mint Európának legkiszökőbb darabja és Afrika szomszédja összegyűjtött mindenféle népet: ibereket, keltákat, arabokat, négereket, berbereket, gótokat, latinokat, helléneket, részben Pyrenei határhegysége miatt

annyira különváltan él ma, hogy még az európai háború sem hozta ki elszigeteltségéből. Szomszédját. Franciaországot. Desjardin Európa végtagjának veszi. Ezért sodort ide a népvándorlás különféle népeket, kik a Pyreneusokon megtorlódtak. Keltákat, rómaiakat, helléneket, ligúrokat, vaszkokat, frankokat és olaszokat. *Lappangó* félszigetnek, sőt tekintettel éles elhatárolását, anthro-po-geografikus szigetnek lehetne mondani a La Françe-ot. Két tenger, egy óceáni partvidék és népválasztó hegyek a Jura és Alpok, Vogézek és Argonni erdő keretében, könnyen összeköthető síkságokkal kerek egész, mely mintha predesztinálva volna egységes nemzet létrehozására. Hamar vette észre okos népe e geográfiai előnyeit és legelőbb teremtett Európában politikai nemzetet. E sziget-szerűsége mellett mégis kapocs román és germán szomszédjai között, a miért continentális *lappangó* félsziget-számba vehető, ha már a hegybástyával és három tengerrel körülvett Spanyolországot földszéki szigetnek mondjuk. Legalább az európai népek közösségében.

Lappangó félsziget *Anglia* is. Elkötöttsége látszólagos, mert a földség 200 m. előtött párkányzatán ül. menedékhelye es végső állomása volt mint végföld az angeleknak. szászoknak, normannoknak, dánoknak, britteknek és keltáknak. írek, skótok, gálek, bretonok és gallok a keltaság mindmegannyi néphulláma, kikből az angol nemzet kifejeződött! Innen e tengerésznép merészsége, az étellel való birkózás komolysága, mit szászoktól, angelektől örökölt az angol; a feudális *góg* és kíméletlenség, mi a britteknek hagyatéka s a kapzsiság, nyughatatlanság, mi a normannok öröke. Síkságai vonzották ezeket, amint a Gangesz, Eu írat, Ebro és Guadalkvivir vagy Póriak rónasága vonzotta a különféle beköltözőiteket. Másrészt határt vontak körülötte a parti tengerek, ami önértékét dagasztotta, biztóságot adott rezolút lelkének.

A szemközti *Bretagne* geológiailag és népileg külön táj. Michelet szerint ősdarabja Franciaországnak, melynek breton (3½ millió) népe született ellenzék (resistant element de la France). Hasonló az *Anglia* felé mutató *Cotentin-félsziget*, az angol királyságot megalkotó normandi Vilmos hazája. Normann parti szigeteivel együtt köt is, távolít is. Victor Hugó e szigetek egyikén (Jersey) ette a számkivetés kenyereit. *Itáliát* az *Apennin* köti a kontinenshez, amint az *Iáztrandáa-hegység* Törökország megmaradt politikai félszigetét csinálja. Északi Itáliát a gallok földjét a rómaiak kapcsolták az apennini félszigethez. Ez tulajdonkép Európa törzsökének szegélye, melynek klímájánál, germán (longobárd) s kelta lakóinál fogva kevés köze az olaszok igazi elkötött félszigetéhez, I. Napoleon presquijéhez, mely *Pomponius Mela* szerint is (i. m. 86.) mint Itália Varus és Tergeste között kezdődik. Ez a majdnem-sziget a tulajdonképi Olaszország, sokféle törzsével, nyelvjárásával, narancs-

kertjeivel, piniás ligeteivel és nyomorgó proletariátusával. Dante szapora népét a folyton változó apró-cseprő fejedelmek, városok stb. s az olasz latifundiumok Lombardiába és az Alpokig kergették, de a Pónak rónája az egész közép- és újkoron át csupán küszöbe volt és csatahelye lett a tulajdonképi igazi félszigetnek. E rónán dőltek el Itália birtokáért vívott csaták, mert a stratégia kerüli a keskeny félszigeteket. Itália megélhetésterülete azonban mégsem a kontinens, hanem a Földközi-tenger, melynek urává predesztinálta geográfiai helyzete, lia azt fel tudná fogni jobbik eszével. «Die Herrschaft über das Mittelmeer muss Italiens beständiger Gedanke, das Ziel aller italienischen Minister, die Grundlage italienischer Politik sein» mondta Bismarck róla. így felel meg geográfiai rendeltetésének. Kapcsolhat, közvetíthet, mint «Európa pallója» (Harms) a kontinens, a Kelet és Afrika között, másrészt külön életet élhet a Földközi-tenger két medencéjének határán. De kontinentális vágyaival fel kell hagynia a Balkánon és az Alpok között, hol alpi társai nem óhajtják megváltásukat (irridenta). A juli és dináriai völgyek szláv és német népeihez pedig abszolúte semmi köze a nagyravágyó Itáliának.

A *Balkán* még Itáliánál is kontinentálisabb félsziget, amiért a Dunán innen való Románia nem is szereti a balkáni komaságot s fővárosát keleti Parisnak szereti emlegetni. Az európai törzsök legkeletibb román államának nevezi magát, melyhez a szláv Balkánnak semmi köze. A Duna-Száva vonal e félsziget geográfiai határa ugyan, de tulajdonkép déli fele: a régi Hellasz szigetvilága félszigeteivel s Theszaliával együtt, igazi, félszigeti jellegű, kékegű és tengeri klímájú terület, mely Európát Kis-Azsiához, Egyiptomhoz köti. A keskeny Boszporus s Szuez miatta aktuális témája a világkereskedelemnek és keleti kérdésnek. Vájjon az áthoshegyi 900 barát leimádkozza-e a Balkán-félszigetnek kontinentális «orosszá» tételét? – az a jövő titka. Akkor is Peloponezus oly igazi félsziget marad, mint a Krim. (*Dehn: Weltwirtschaftliche Neubildungen. 1904. 177*) A népek délfelé húzódó ösztöne a Balkán-félszigetre zúdította (kapcsolat) a népvándorlás fiatal népeit. De miként Itáliában/itt nem termő rónákat, hanem kincseket, cifra ruhákat kerestek az avarok, bolgárok, magyarok, szlávok. El is hagyták a két félszigetet (elkívánkozás), kivéve a szlávokat, kik a λ II. századtól fogva tartották megszállva a Duna mindkét partját s a félsziget földési részéből szláv országokat csináltak, meghagyván a görögöknek a félszigeti részeit. A török 400 éves uralma a Balkán és Kis-Ázsia félszigeti kapcsolatára építette hódító politikáját. Központi geográfiai bázis nélkül (mert a Marmara-tenger nem tekinthető geográfiai bázisnak) és erős homogén vezető nép hiányában a hódító nem bírt a perifériákkal. Apránként tépdesték a résen álló népek a szent zöld zászlóját, minthogy tengerektől elválasztott szomszédos félszige-

tekre és parancsszóra ma már nem lehet birodalmakat állítani. Az pedig kérdés, hogy Mezopotámia Anadolíának vagy Arábiának elkötoje-e? Annál inkább, mert az arab szemita világ közömbös a mongol törökség iránt, el nem felejtette a bagdadi kalifátust s a török szultánok egyházi (öségét, a stambuli kalifátust bitorlásnak tekinti. A kalifátus ügye tehát a félszigetek elkötésén múlik.

2. Szigetek és hatásuk.

Penek kétféle szigetet ismer: *a)* a kontinentális blokhöz tartozó és *b)* óceáni szigeteket. Emberi szempontból az első fontosabbak, akár le- vagy felmerült szigetek, mert a lakott derékföld széleiehez tartoznak, pl. Ausztrália parti szigetei. Ila azzal összeköthetők vagy széltől és hullámcsapástól elfordított oldalukon kikötés lehetséges: forgalmilag és mint az emberi cselekvés megtoldott területei nevezeteseK. Különbén csak akadályai az ember terjeszkedésének s a hajózásnál, nem hogy fokoznák azt.

Nagyságuknál fontosabb *klimatikus* és geográfiai *helyzetük*, esetleg érc (Scilly), ivóvíz és szénkészletük. II. Vilmos császár Helgoland megvásárlásával elejét vette a német part blokádjának angolok részéről. Szingapúrnak világhelyzete az, hogy az Indiai-óceán és keietázsiai forgalom váltóhelyen fekszik. De mihelyt Malakka-félsziget Kru nevű földszorosát átmetszik, elmetszik vele Szingapúr ütőerét is. A Key West-szigetek Floridától nyugatra azért nevezeteseK, hogy vasúti hidat verhetnek rajtuk az északi Amerikát déli Amerikával összekötő intrakontinentális vasút számára. Onnan gőzkomp vihetne át a vonatot Havannáig a Cuba szigetére, a honnan hidak és gőzkompok kapcsolatával a nagy és kis Antillákon át déli Amerikával lehetne közlekedni. Hogy a befagyott Behring-szoroson a szigetek segítették át az ázsiai mongoloid népeket Amerikába, oly ismeretes, mint hogy lovasnép, mint a magyar, a dunai szigetek segítségével kelt át a Dunán, nem a Duna fordulóján, hol legnagyobb a folyam sodra. A folyami kisebb szigetek, talán bizonytalanságuk miatt, lakai lanok.

Hogy biogeográfiai szempontból micsodák a szigetek? az anthropogeográfiaira közömbös. Az a körülmény, hogy minél rövidebb ideig tartott a derékfölddel való összeköttetésük, mit különösen Wagner hangoztatott és minél régebben történt az elszakadás, annál kevesebb állat- és növényfaj rajtok, legfeljebb Ausztrália és Új-Zeeland régi állatfajainak magyarázatára s a szigetek elválásának időrendiségére fontos, például a kis és nagy Szunda-szigetek útvesztőjén. De ma, midőn az ember akaratóból a 64,000 km² területi Ceylon három ízben váltott vegetációs ruhát, átesett tropikus erdőség, kávé- és teaültetvényes gazdálkodáson; amidőn az erdészet Európában majd-

nem kiszorította a lombfaerdőket, bogy a hamar növő és kelendő fenyőszálakat nyerhessen, efféle genetikus szempontok hatodrangúak. Ratzel állítása sem igaz, hogy a néger fajta azért magasabb rendű, mert Afrika nagyterületű szigetén vasat kovácsolt, a kisebb földségi szigeten élő ausztráliai pedig vas hiányában elmaradt lény. Először az ausztrálnak vasra nem volt szüksége, mert bumerággal vadászott. Amerika sem ismerte az európaiak betörése előtt sem a vasat, sem a lovat, sem a tulkot. Ma meg óriási vasipara és állattenyésztése van, valamint nagyterjedelműek a mi kukoricásaink, burgonyaföldjeink és dohánykertjeink, pedig mind amerikai szállítmány. Azután a néger kölcsön kapta a vasat az egyiptomiaktól. Talentum pedig nincsen geográfiai határok közé szorítva. (*Wirth: Rasse und Volk 1914, 107.*)

Ép az a nagy hibája a fatalista geográfusoknak, hogy ily ócskavas érveléssel filius ante patrem-féle okoskodásukkal nem az emberben keresik a ható okot például burgonyának, a vasnak a nemzetekre kiható értékének felismerésében, hanem a burgonyát, vasat mondják oknak, mely az embert *kényszerítette* értékének becslésére, ami nem igaz. A brazíliai gyémánt ma is értéktelen indián tálalója előtt s az emberi geográfia szintolyan a természeti kényszerűséget imádó monista geográfusok szemében. íme a korreláció törvénye kicsiben!

Ilyen szempontból ítélendő meg a szigetek anthropogeografiai hatása is.

Ma Delosban pl. nem lehetne bankot alapítani. A modern Arisztideszek nem találnák ott azt biztonságban. A görög nép ma már szigeteinek alig veszi hasznát. Jók voltak annak idejében, a kompasz ismerete előtt, midőn a hellén ember országának minden pontjáról tengert látott, a partról szigeteket, a sík tengeren pedig fokokat, melyek szerint eligazodhatott. De az a homéroszi kor régen elmúlt. A Világóra mutatója odébb billent. Ulyszesz Ithaka szigetén ma földművesek, nem hajósok többé az emberek. Az is igaz, hogy a monszum szél nyáron Arábiából Afrika felé fuj, télen ellenkező irányban, azért érthető volt az arabok elterjedése Afrikában, sőt a középkor elején a kis Szundákon. Ugyanez oknál fogva elvetődtek hinduk Afrikába, Hátsó-Indiába, a Nikobárok Andamanok szigeteire s a malájok a XVIII. század folyamán elérhették Madagaszkárt s Ujzeelandot. Az is valószínű, hogy a fönicieket az etézia szelek vetették görög szigetekre s Egyiptom felől egy rekompensatív parti áramlat Szidon felé hajtotta dereglyéiket – de mindez a régen történt, a történeti, nem az emberi geográfiába való téma, mert ma sem arab dereglyékkal, sem maláji kirakodókkal, sem hindu és csinai dsonkákkal nem találkozunk többé a világ-lengereken. Más népek, más hajókkal járnak ma rajtok. Azután ez a hajózás eredetét, nem a szigetek hatásait magyarázza.

A szigetek mint kicsi geográfiai individualitások már bázis

és kiselejtezés (selection) hiánya miatt sem tehetnek kulturális csodákat. Egész szerepük:

a) *Osztönzés az átkelésre*, lehetőleg szigetről-szigetre tapogatózva a legközelebbi nagy partokig. így haladtak a malájok, hellének, punok, dalmátok, normannok, északnyugati indiánok s karaibok az Antillákon.

b) *Védelmi* szempont menekülő vagy kiszorult törzsek számára. Pl. a kurgizek a Lobnor-tónak szigetére menekültek. Az andamanok és nikobárok ősnépe s ainók Japánban menekült népek. Ily lassú hátrálás kényszerítette a keltákat lépésről-lépésre nyugat lelé a walesi és skót hegyekbe, Man, Anglesia szigeteire, majd Írországra. Hogy menekült nép? bizonyítja az, hogy tengerek közepén e kelták sohasem lettek hajósnép.

c) *Élelemszerzés* szintén ok lehetett felkeresésükre. A herring a Lofotok és a Skandinávia szirtszigetekre, a kabeljau Ujskócia zátonyaira, a bálna a sarki tenger szigeteire csalogatta és csalogatja máig az embereket.

d) Sohasem szabad felejteni a *történeti milieu t*, a kort, melyben szigetek szerepelnek. Az pedig az illető kornak geográfiai színterének helyzetétől s az akkori világ *benépesedése* mértékétől függ. Malta szigetének például a hellének és föniciek idejében semmi jelentősége nem volt. Ma mint a két földközi tenger átjárójának őrzője jelentős. Cyprusz és Rhodusz a szuezi utat védik *ma*. Régebben tyrannuszok és pasák önkénykedésének voltak színhelyei. A normann szigetek, midőn Anglia még kontinentális politikát űzött, jők voltak Franciaország fenyegetésére. Ma anachronizmusok. Az ultima Thule sokáig motoszkált a középkori krónikások fejében, a hellén bölcseket még Platót is az Atlantisz keresése nyugtalanította. (*Strabo* I. 158.) Ma még az sem csinál a börczén baisset, lia a Krakatoa-sziget széjjel robban vagy új sziget tolul ki az óceán fenekéről (Szantorin). A középkor elején a szkaldok és bárdok idejében Izland, Gotland majd Írországra játszottak nagy szerepet, utóbbi mint a hiteztetés ágense. Az alnémet nép mondjuk ((virágzása» idején pedig a friez partok, azóta elöntött és szétszakadozott part szigetei. A agy norrena és friez irodalom volt akkor a keleti tenger körében. Ma mindennek nyoma sincs. Izland és a Friez-szigetek *ethnografiai* és nyelvi kuriózumok és régiségek konzerváló *múzeumai* ugyan, de nincs tovább.

e) Ideiglenes történeti szereplés szintén kelleténél jobban benépesítheti a történelem sodrában lévő szigetek egynémelyikét. így népi *konglomerátumok* keletkeznek rajta, például Korzikán spanyol és francia hatás alatt. Szicilián pún, arab, román, hellén, római és germán hatás alatt. Ada-Kalén török s szerb hatás folytán.

f) Sőt *ideiglenes kultúrák* is alakulhatnak, pl. a berberek kultúrája a Riff- és Kanári-szigeteken, a karaibi indiánoké a nagy és kis Antillákon, de ezek csak addig maradnak, míg

kulturális bázisukat a közeli partokat t. i. ki nem húzzák lábuk alól. Amint a spanyolok a nagy Antillákat s az arabok a berek országait elfoglalták, vége lett egyszersmind e szigeti kultúráknak is. (*Kohl* i. m. 259.)

g) Jelentősebb a szigetek *közvetítő* szerepe, pl. a Key és Aru-szigetek, Molukkok és kis Szundák a pápuák, csinaiak és malájok találkozóhelyei. A Madagaszkár a malájok és négerék. Ceylon európaiak szingalézek közvetítői és vásárhelyei. Malta és Szicília Európát Afrikával, Cyprusz és Kréta Ázsiával kapcsolják össze.

h) Tény továbbá, hogy a szigetek tengeri elkülönöttségük miatt nemcsak fenntartók, konzerválok, hanem a lakosság tömörülése miatt új *nepegyedségek teremtői*, melyek a legközelebbi parti népek jellegétől merőben eltérnek. «Insel schliesst nicht nur ab. auch zusammen» mondotta Ratzel. A japánok, teszem, a csinai kultúrának szigeti folytatói. Mégis a csilláitól teljesen más nép úgy külsejében, mint történeti energiájában. Európa japánjai az angolok szintén annyira elűtnek az európai germánoktól, sőt még amerikai fajtársaiktól is, hogy az angolszász nemzetnek homogenitásáról szó sem lehet. A közönséges rablótól és tolvajtól, minő Drake volt, a gseftelő Bacontól a vérengző Rodes Cecil és gaz Warren Hastingsól a lángelmű Shakespeareig. a derék Monis Tamásig, a becsületes Washingtonig ez az angolos emberzagyvalék a derék és undok karakterek egész képtárával kompromittálta az európai keresztény emberiséget. Hiába erőlködött Bleibtreu (Deutschland und England 1902. 4. kiadás) a germánság érdekében tiszlára mosni őket. A presztízis örültjeinek oly külön szigeti erkölskódexük van, mint félszigetekbeli másuknak: az olaszoknak a szent önzés alamuszi kitalálóinak. Par nobile fratrum! Ily kétlakiság tapasztalható Formoza-sziget népének karakterében, általában kevert népeknél, az erkölcsi és fizikai mesztiszeknél, kik az egész világon el vannak terjedve, mint a keveredő s ugyanazon geográfiai téren szorongó népek és fajták hibrid-alakjai. (Jutott belőlük hazánknak is, mely szinte pszeudo-sziget Európa közepén.)

i) A szigeti *elkülönülésnek* klasszikus példája a lagunasziget *Venezia*. Már a rómaiak korában létezett s a politikailag kompromittált felsőbb embereknek volt menedékhelye, kiket tucat kortársaik meg nem értettek. A népvándorlás barbárai közeledésére egyre nőtt a számuk. Innen a veneziai társadalom arisztokratikus alkotmányformája, mely annyira vitte okosságával és népének szorgalmával, hogy *veneziai nemzet* (persze pénzes!) keletkezett a középkor folyamán. Még külön velencei tudomány is volt, régészet, nyelvjárás «bontón» művészet tekintetében. Nyelvsziget volt valamikor a Rháti-Alpok tömege a hasonló nevű mongoloid (iber-etruszk) nép idejében a németek alpi terjeszkedése előtt. Ma az elrontott nyelvjárás és a hegyek,

folyók nevei hirdetői egykori létezésének. (*Kirchhoff*: Nation and Nationalität, 1905.)

k) Nemzeti *erőkifejtés* tekintetében csak a *partokhoz* közeleső szigetek jók, ha áthidalhatók s kikötőkül szolgálnak, akkor a partoktól kapnak erőt, különben hajózási akadályok. Államot szigetrajak sem teremthetnek, példa reá Óceánia, Szundanézia. Hellasz szigetei, melyeket a közeli partok igazgattak.

3. A derékföldek anthropogeografiai értéke.

Brunhes a geográfiai teret (Fespac), távolságot (distance) s a magassági különbséget (difference de niveau) tartja fontosnak az emberi geográfiában s nagy kegyesen felveszi a pszichológiai tényezőket is (*Brunheó* i. m. 780, 804). Tér és távolság azonban egy, a magassági különbség pedig nem játszhatik oly nagy szerepet az anthropogeografiában, mert az emberiség zöme 0-600 méter magasságban él. Az *erők* geográfiai értékesítőportósítása és elodázása hasonlíthatatlanul fontosabb ennél, főleg az a geográfiai *világeseemény*, mely az európai embert tette a globus urává s mely európaizálásnak (nem találok erre magyar szót) neveznek. Ennél *nagyobb jelentőségű eóemény* még nem történt az emberiség 7000 éves kultúrájában és történeti életében. Mellette eltörpülnek a világbirodalmak, országok kiskörű eseményei, az osztályok és eszmeáramlatok aprólékos harcai, mert ez az *egész földünkre* kiható esemény.

Ennek látószögében kell a derékföldek szerepét megértenünk, különben kevés haszna van geográfiai tudásunknak.

Derékföld	Közepes magasság	Terület km ²	Lakosság milliókban	Egy km ² -re jut	100.000 lakónál nagyobb város
Európa	300 m	10 mill.	452 mill.	45·2	219
Ázsia	950 "	44·4 "	871 "	19·5	114
Afrika	650 "	29·8 "	136 "	4·5	9
Észak-Amerika	700 "	24·1 "	178 "	4·6	70
Dél-Amerika	580 "	17·8 "	52 "	2·9	70
Ausztrália és Oceania	350 "	8·9 "	7·7 "	0·8	8
Sarkvidék	— "	12·6 "	16 ezer		358
Ó-világ	562 "	93 "	1466 mill.		
Új-világ	640 "	42 "	190 "		
A Föld	700 m	146 mill.	1656 mill.		11übner Stat. Tafeln. 1914.

Vajjon mit mondanak e számok, hogy a Föld *közepes* kiemelkedése 700 m., akkora, mint Észak-Amerika kiemelkedése? Ennél többet mond az, hogy a Föld kiemelkedésbeli ma-

ximuma 8 km., legmélyebb behorpadása 9 km-nél nagyobb. A közbeeső skálákkal nem tudunk mit kezdjünk? Mikor a tagozatban Ausztrália közepes magassága nem sokkal több a tagolt, inkább síksági Európánál. (*Strabo* i. m. I. 145.) Afrikáé kétszer akkora, mégis 19-szer több ember lakja Ausztráliánál. Mennél kisebb a terület, annál pontosabb a közepes magassági száma, de nagy földségeknel, pl. Ázsiánál összekuszálódik a nagy kiemelkedettség a síkságok terjedelmességével. Többel ér annál az a geográfiai tényadat, hogy Ázsia fennföldje 29 millió km, a síkságok 15 milliót, a lefolyástalan területek 127 millió km- foglalnak el területéből. Ez világosabb geográfiai képet ad Ázsia felületéről, mint az *átlagáscámítáások*, melyek Ratzel szerint geográfiai játékok. Mégis tanítványai szörnyen nagyra vannak velők,,pl. Krebs a keleti Alpok település geográfiájában, nyilván 0 Szentsége a Föld fizikai ereinek bámulata miatt!!

De az mond valamit, bogy a Föld 1656 millió lakosaiból a derékföldeknek az északi féltekén való összetömörülése folytán 1500 millió ember az északi féltekén él, még pedig túlnyomólag a mérsékelt és szubtropikus övekben, hol az ösztönzés, de a fajták kiválogatása is a legnagyobb. Azonnal sejtethető belőle, hogy a Föld gazdasági, statisztikai és értelmi erői, szóval a bioszféra súlypontja az északi féltekére nehezedik. Mintha, képletileg szólva, e súly alatt dült volna oldalt Földünk 23¹ 2 fok alatt pályasíkjára?

Másszóval semmi kilátás, hogy a déli félteke a földségek és értékes embertömegek elhelyezkedése miatt valamikor az északi féli eke *fölé* kerüljön akár hatalomban, akár kultúrában. A déli derékföldek ezentúl is az északi ökümenének csupán függelékei maradnak. Érthetőbb beállítás ez, mint kiemelkedésük közepes magassága.

Lakottságukra és hasznavehetőségükre, mondjuk *földjük energiájára* nagyobb fényt vet közepes kiemelkedésüknél, emberi életet lüktető *városaik* száma.

Városok a derékföldeken 1912.

Derékföld és területe km ²		Városok egy mill. felül való lakossal	Félmill. felül	100,000 felül	Összesen	Világkeresk. millió márká
Európa	10 millió	7	30	182	219	101·878
Ázsia	44 „	5	18	91	114	19·439
Afrika	32 „	—	1	9	10	6·733
Amerika	40 „	4	10	70	84	34·023
Ausztrália	8·9 „	—	2	6	8	4·468
		16	61	358	435	165·543

Ha pedig a hatalmi energiák földünkön való megoszlását nézzük, a következő perspektívákra jutunk.

Kjellen 1915 számításai szerint a Föld tíz nagy hatalma sorában első Nagybritannia 33 millió km² területekkel és 438 millió lakossal, Russzia 22 km² és 179 millió lakossal, Csina 11 millió km² és 360 millió lakossal, Unió 97 millió km² és 108 millió lakossal, Franciaország 8.5 millió km² és 88 millió lakossal, Törökország 4.2 millió km² és 37 millió lakossal, Németbirodalom 3.2 millió km² és 81 millió lakossal, Itália 19 millió km² és 37 millió lakossal, Japán 670,000 km² és 73 millió lakossal és az osztrák-magyar monarchia 675,000 km² és 52 millió lakossal.

Ezek-közül világhatalmak: Britannia, Russzia, Csina, az északamerikai Unió, Francia- és Németország vagyis 4 európai és 3 idegen földrészbeli. E számítás szerint, az osztrák-magyar monarchiát kihagyva, 689 millió km² terület európai nagyhatalmaké vagyis a 147 millió km² nagyságú Föld területének majdnem fele. A Föld 1634 millió lakosságának pedig nagyobbik fele 876 millió az európai kultúra hatását érzi. Ha pedig a két Amerika 26 államát, melyek különben is az európai fajtának plántál és művelődésének folytatói, Európa geogr. hatáskörébe vesszük, még 164 millióval kell megtoldanunk a lakosok és 182 millió km² a területek számát. Így az európaizálás kiterjed ez időszerint 1040 millió emberre és 86.7 millió km² területre. Azaz a Föld területének $\frac{3}{4}$ és lakóinak $\frac{5}{8}$ -nak Európa az ura. Wagner szerint Amerika felfedeztetése óta Európa 115 millió km²-re és 1180 millió emberre terjesztette ki kultúráját, így többre, mint az én számításaim szerint. (*Wagner: Lehrb. der Geografie 1913. 9. kiadás 801.*) Afrika, Ausztrália, Amerika egészen a fehér emberé, Ázsiából csak 19 millió km² független. Jogosan mondhatjuk ezek után, hogy az európaizálás a legnagyobb esemény és tény a földkerekségén.

«Die Europaisierung der Erde ist die grossartigste und gewaltigste wirtschaftliche und kulturelle Erscheinung, die bisher über den Erdball beflutet». (*Eckert: Grundriss der Handels-Geografie 1915.*)

Lehet azt ugyan Európa geográfiai előnyös helyzetével magyaráznunk a földégi féltékének közepén, a földrész tagoltságával, belső és külső hozzáférhetőségével; inkább síksági, mint hegyes felületi jellegével, melynél fogva nagy embertömegeket bír befogadni; azzal is, hogy majd egészen a mérsékelt öv alatt terjed, nyugati partvidékeit pedig meleg tengeri áramlás enyhíti télen-nyáron; az óceán párás levegője mélyen behatol a földség belsejébe. Azt is lehet kedvezményei közé számítani, hogy télen a Szahara fűti, nyáron ázsiai szomszédja hoz friss levegőt, – de mindezen fizikai kedvezmények föl-találhatók kisebb-nagyobb mértékben más földségeknel is. Például a síkságok periférikus elrendezését Ázsiában, ahol másfélszer

több a síkság, mint Európa maga. A fennföldraknek a déli szegélveken (Érán, Kisázsia, Arábia, Dekán, Gsinai hegyvidék) való sorakozása, miért azok le nem hűhetnek annyira, mint a skandináviai vagy finn fennföld vagy Labrador. A tengerek behatolását északról és délről, szintén megtaláljuk a terjedelmes síkságokkal megáldott két Amerikában s Ausztráliában. Utóbbi pláne fennföldszerúsége mellett 400 m. alacsony s déli szélesség 10-40° közti helyzetében az óceán kiegyenlítésének örvend. Még inkább Afrika magasabb, de az északi és déli féltekén a 35 fokot túl nem lépő terjeszkedésével. A többi kontinens sem állja útját tehát nagy nemzetek és emberfajták boldogulásának, sőt egyik-másik tekintetben még kedvezőbb a geográfiai helyzetük, lia csak fizikai feltételekhez volna a kultúra láncolva. így Ausztráliát valóságos szigettenger csatolja Ázsiához. Amerika két oldalról örvend szigeti megtámadhatatlan biztonságának, miben Angliának Európában csak kicsiben van része. Amerikának szintén két medencéjű földközi tengere és földségi kapcsolata van (Szuez. Tehuantepek) déli párjával. Az Atlanti-óceán hatása ugyancsak messzire érzik benne minden kontinentális tömege mellett nyugati párkányán; nincsen sivatagok közé szorítva, mint Európa, melyet a Szahara választ el Afrikától s a Jeges-tenger dermesztő tája a jéghegyek birodalmától.

Geográfiai Ritterianus spekulációkkal azonban nem lehet a földségek és a bioszféra jelenségeit egyoldalúlag kimagyarázni, legkevésbé az emberi *fajták* és *nemzetek* kulturális értékét. Ezt az igazságot Kohl és Peschel, még Hibot és Le Bon előtt hangoztatták.

«So gross die Gewalt des Bodens der Klimas, der Natur, so sehr behaupten noch immer der ursprüngliche *Charakter* und die *Erziehung* des Volkes ihre eigene Beeilte» (Kohl 537). Ez az a valami, mit *fajerőnek* neveznek, mellyel egyik emberfajta, nemzet a másik fölé kerekedik, s mely a felületi konfigurációtól független, s néha századokon keresztül lappangó, míg kitörésre juthat, a magyaroknál pl. 1914 a bójok és avarok keverékéből született bajoroknál (boj-avar) ugyan e háborúban. Európa telluris elsőségét népeinek fajereje hozta létre, nem földjének fizikai kedvezményei. Kettő kívántatik e fajtabeli szupremációhoz: *a)* a helyzet a s geográfiai konjunktúrák fölismerése; *b)* s az egyének természeti és társadalmi kiválogatása, mely a jobbnak, az életrevalóbbnak biztosítja prosperálását akár tudatos erkölcsi neveléssel s okos politika segítségével, akár fizikai ellenállással, háborúval, ha kell, mely az élhetlent elsöpri az útból s a minden tekintetben erősebbeket tolja a történeti arénára. Egyéniség, talentum, értelmesség, munkakedv és munkabíráóság s a nemzedékek tudatos szoktatása ehhez, szóval tervszerűen *történelmi nevelés* szükségesek a fajerő kialakítására. Erős nemzet túlteszi magát hazája rossz geográfiai alkotásán vagy helyzetén, sőt Driesmans szerint a geográfiailag

kedvezőtlen helyeken mutatja meg életrealitását (sie tragen ihr Millieu in sich). Például a német gyöngén termő földjével elsőrangú agrikulturnál ország lett, mely annyi búzát terem, mint Magyarország. Hossz partjainak ellenére kereskedelmi, ipari és tengeri hatalmat teremtett, melyek birtokában szembe szállott szomszédjaival, kik közmentes, kedvezőtlen geográfiai helyzetében akarták megfojtani. A tengeralatti naszádok alkalmazására tisztára rossz partjai és tengerei tanították. A németek tehát, Kirchhoff szavai szerint, a föld tanulékony, a geográfiai intelmeket megértő nemzetek közé tartoznak. Amint a magyarság is még szorultabb geográfiai helyzetében fölérté eszével, hogy férfiu derekassága mellett emberies gondolkodásával biztosít magának tiszteletet, presztízst benn az országban saját nemzetiségi körében és künn az európai emberiség harcterein, hogy teljesejék Zrínyi Miklós jeligéje: Ne bánts a magyart! ...

Az európai emberfajta nemcsak statisztikai számával,* hanem kiválóbb fizikai, szellemi erejével és erkölcsi világfelfogásával hódította meg a földsegeket és óceánokat és a többi emberfajtaikat.

Íme néhány adat az európaiak fajtabeli energiájának bizonyítására:

A Föld világkereskedelmi értékesítése 1912-ben 65 ezer millió márka, ma 1915-ben bizonyára 170,000 millió márka. E rengeteg munkaerő produktivitasban Európa 70%-al viszi az elsőseget, Amerika 21%, a kettő együtt vagyis a fehér ember hatalmi ereje 91% a Földön. A színesek 65½ milliárdra osztoznak, a mongolokra 19, a négerekre Ausztráliával együtt 11 milliárdra jutna, de mivel Ausztráliában 6 millió fehér lakik s alig 50,000-re tehető az őslakosság, ezt is Európához kell számítani.

Így az európai Ember világereje 106 ezer 346 millió márkát tud évenként teremteni. A színesek együtvéve 60 milliárdot,

Kerp a világgazdaság *vidékeit* alapul véve, 1910-ben csupán 140,000 millió márkára teszi az emberiség *energianagyságát*.

Ebben az atlanti európai világgazdaság 935 milliárddal, azaz 66% a világvérték $\frac{2}{3}$ -val szerepel, az indiai gazdasági táj 10 milliárddal vagy 7%. A keletázsiai 62 majdnem 5%-al, az ausztrál-óceáni 37 majdnem 3%-al, az északamerikai 19.7 (14%), a délamériai 74 (5%) milliárd forgalommal vesznek részt. A kisterületű 10 millió km² Európa tehát oly fizikai és szellemi energiát fejt ki, mely a többi 136 millió km² más fajtaú derékföld energiájánál kétszerte nagyobb. Íme az európai-zálás számokra váltott energiája. Ha pedig Ausztráliát vagy

* 235 millió germán, 174 millió román, 161 millió szláv, 8 millió görög, 4 mill, kelta, 6 mill, litván. Nem árják: 3 mill, alhán, 14 mill, magyar és magyarul tudó, 3 mill. finn. Összesen 606 mill., közöttük 128 mill, angolszász, 85 mill, német, 10 mill, hollandi, 12 mill, skandináv = 235 mill, germán. Ezekon kívül 60 millió nem európai szemita.

legalább a két Amerikát szintén az európai ember geográfiai színtérének vesszük, még 27 milliárddal, illetve 30 milliárddal és 800 millióval kell megtoldani a *fehér ember világenergiáját*, Vierkant szerint (Stetigkeit i. m. Kulturwandel 1908. 12.) akkulturációját, azaz 134 ezer 300 millió márkára kell becsülni kifejtett munkaerejét, míg a többi világrészre és emberfajára csupán 15 ezer 700 millió márka esik. (*Kerp*: Wirtschaftsgeografie 1914. 121. 1.)

Mindamellet még sem szabad lebecsülni az ázsiai emberi energiákat. Tulajdonkép Közép- és Nyugat-Európában zsúfolódik a legtöbb ember, átlag 100 lakos km²-ként. E 3'8 millió külterületen 300 millió ember él. Európai Russzia 5 millió km² nagyságú síkságain 130 millió lakos.

De keleti Ázsiában és Indiában 300, helyenként 1000 ember jut egy km²-re. Ha ez a 300 millió hindu, ki 4'8 millió területen nyomorog s az 58 millió km² területen lakó keletázsiai mongolok és pedig a 3'8 millió km²-nyi Csina 360 millió lakója.* a 938 ezer km²-en élő 6 millió mandzsu, a 218,000 km² területű Korió 13 millió népe és 453 ezer km² zsúfolódó 53 millió japánok, összesen 472 millió mongol a 40 millió malájjal összefogódkodva a fehérekre támadnak, hamar fölbillen a fehérek telluris gazdasági fölénye Ázsiában.** «Alle siedlungsgeografische und wirtschaftliche Expansion der europäischen ölker in der Vergangenheit war ein Kinderspiel gegen die Erscheinung, dass im XX. Jahrhundert eine kompakte Menschenmenge von 472 Millionen in die internationale Yerkehrswirtschaft eintritt, (*Hildebrand*: Erschütterung der Industrieherrschaft 1910. 13.)

Az európaizálás legközelebbi következménye, hogy a színesek elsajátítják a fehérek iparát és gazdálkodásmódját s maguk lesznek tőkepénzesek hazájukban s a fehér ember versenytársai a világpiacokon. Afrika az ő 6000 millió márka forgalmával távol van még a kulturális elváltozástól, de az eszes mongolok, kik eddig agrárius gazdálkodást űztek, kénytelenek az ipari munkára és pénzgazdálkodásra áttérni, mivel az egész világon földmívelő államokban él legsilányabban a földnépe, amellet szapora. Ez hajtja a japánokat a tengerre, a taliánokat és magyarokat Amerikába s ez okozza a csinaiak szétáradását a Csendes-óceáni partokra. (*Rechio*: L'homme et la Terre VI. 9, 33, 76, 335.) Az iparos államok mind felhagytak az intenzív földmíveléssel. gyarmataikból vagy külső világrészekből táplálkoznak és látják el gyáraikat nyersanyaggal. De mivel az

* Csina lakosságát 330-400 millióra becsülik. *Dr. Cz. G.*

** Wirth szerint népileg van 355 millió csinai, 70 millió indocsinai, 13 vagy 5 millió mongol és tibeti törzs, 13 millió koriói, 53 millió japán, 40 millió altái, összesen 582-587 sárga fajtájú. Ez az a sárga veszedelem. Az 58 millió dravida és 40 millió maláji-polinéz külön csoport. (*Wirth*: Rasse und Volk. 215. 329.)

iparüzem fejlődése nem áll arányban az iparcikkek szükségletével, az élelmicikkeknek azonban mindig lesz jó, sőt nagyobbodó ára: előrelátható, hogy Európa csak úgy tarthatja meg vezető szerepét, ha Afrikában és nyugati Ázsiában foglal vagyis meg nem marad geográfiai keretében. Azon államoknak van tehát jövőjük, melyek önmagukat tudják ellátni élelemmel és nyersanyagokkal, önmaguknak elégségesek, autarkiák Kjellen szavai szerint. (Grossmächte 1915. 9, 161., *Dehn: Weltpolitische Neubildungen* 1905. 181.)

Az pedig csak ott lehetséges, hol ipari és élelemtermelés egyensúlyban van, pl. az osztrák-magyar Monarchiában, Franciaországban, Németországban, szóval Közép-Európában és Oroszországban, de főleg az északamerikai Unióban, mely Russziával együtt a legkerekebb és legnagyobb gazdasági egység. Ezen két gazdasági Góliát ellenében nincs más mentség, mint az, hogy középső Európa államai valamelyes formában szintén gazdasági egységbe álljanak, a Földközi-tengert s ezzel az Atlanti- és Indus-oceán összeköttetését maguknak biztosítják, így szembenézhetnek majd a keletkező félben levő harmadik mongol és hindu gazdasági óriással keleti és déli Ázsiában, kinek népeit az entente máris európai harcterekre hozta. A küzdelemben Európa akkor lesz győztes, ha Russzia európainak marad Ázsiában is és ha Afrikát teljesen Európa gazdasági és kulturális körébe láncoljuk. Akkor az Atlanti- és Indus-oceáni népek köre szembeszállhat a Csendes-óceán parti és földszégi népeivel és Európa domináló állása meg nem rendülhet. (*Zimmermann: Weltpolitisches* 1901. 323.)

4. Síkságok és sivatagok.

Száz méteren alul terjedő alföldeket, alsíkokat (Tiefländer), legalább 300 m magasságig kiszélesülő *síkságokat* és felsíkokat szokás megkülönböztetni. Egyik sem igazi vízszintes róna, mert már Földünk görbülete miatt is valamelyes lejtősödése van bármilyen egyenes rónának (rovina-egyenesség). Azonkívül a legtöbbnek van bokra, dülője, vápája, mely megzavarja a felszín egyenletességét. A legtöbb halmos, hepe-hupás. gidres-gödrös, akár hegylapon terjed, akár folyót szeg be ártér gyanánt.

Anthropogeográfiai szempontból mindig a megélhetés, munkára való serkentés, az életrevalóbbnak természetes kiválgathatása (selectio), meg a területnek lakhatósága jönnek tekintetbe. Mert az ember már kényelmi szempontból is a könnyen járható, meleg, biztonságos és nagy légnomással bíró telluris helyeket szereti. Csak szükségből kapaszkodik fel fennföldre és hegyes tájakra. Ez az oka az ókori folyómenti kultúráknak.

Ámbár meglepő, hogy többnyire silány helyeken csináltak kultúrát a tehetséges népek. A rómaiak hét halom között, hollandok sülyedő partokon, hamiták a Ail pocsolyás deltájában, a zsidók egy kontinentális sülyedékben, mely kezük alatt lett kultúrterületé. (Reclus I., II. 444.) Talán fordítva van? Derék népek csináltak jó földeket.

1. Biztonságosak a *körsíkok*, pl. Thesszália, Cseh- és Magyarország, azért voltak mindig a népvándorlás kedvelt céljai. Terjedelmes síkságokat növénytakarójuk teszi lakhatókká s nagy tévedése Gradmannak, hogy csak löszvidékek alkalmasak településre, erdők soha. Az Amazon erdeiben ma is számos nomád törzs él, a Kongó erdeiben bukkant Stanley a sárga törpe Akka népre s az oroszokból, Hettner szerint, az erdők csináltak nemzetet. (Hettner: Russland 1905. 49.) *Erdőkbe* menekültek a mongolok elől s erdei kirohanásaikkal szorítottak vissza fajuk esküdt ellenségeit, a mongolokat. Erdők tisztásain tanyáztak a germán törzsek is, sőt kimenni a szabadba annyi, mint kimenni az erdőből, mert a középkor eleje erdők irtásával kezdődött. Csupán a *puszták* neveltek költözőkötő nomád népeket, mert azok növénytakarója évszakok szerint változik És ha az oláh télen a síkságra tereli nyáját, nyáron a hegyekbe hajtja, ugyanezt cselekszi, mit a török Kis-Ázsiában, a turkomán belső Ázsiában. Csak parlagpusztákon találjuk a végtelen egyformaságot, határtalanságot és a vízhiányt. Az amerikai pusztákon ellenben ma uradalmi gazdálkodás folyik. Erdőirtásokból rónasági tanyás gazdálkodás lett *Német-* és Oroszországban. A magyar Alföldre Petőfi ma rá sem ismerne. Tanyák, kertek és akácligetek váltakoznak rajta, vegyesl búza- és kukoricatáblákkal.

A pusztai dinnye, tök és uborka helyett ma szőlőt, paprikát, cukorrépát, dohányt termelnek. Aki meg éppen délibábos pusztát akar látni, azt csak aratás után az őszi felszántásig szikes földéken s a torontáli alsíkon láthatja meg. Ázsia területén szintén gyérül a pusztá a régi vízvezetékek felújítása óta s ha Oroszország még 200 évig bírja e pusztá területeket, miként Amerikában történt, hírmondója sem lesz nomádnak és üres ázsiai pusztáknak. Mert nomád nép és pusztá nem valók már a modern világba. Amint az indián és ausztráliai csatangolok pusztulnak, úgy kihal az a 25 millió belső ázsiai, afrikai és arab nomád is. A kultúra szó a földnek állandó megműveléséből (colo = földet művelek), így *állandó* munkálkodás *kényszeréből* származik, a nomád a nomas = legelőtől. Két külön történeti világ ez, melyek meg nem értik egymást többé. Nomád kultúrákat fenntartani a XX. században, annyi mint faggyú-méccsel világítani és echós szekerekkel vásárookra járni.

2. Ma a nagy nemzeteknek a nagy *terheltséggel* bíró síksági nemzeteknek áll a világ, minők a németek, oroszok, csinaiak, jenkik, angolok, kiket síksági hazájuk s a tengerek határtalansága tanítottak meg a tér leküzdésére s élelmességre (Raum-

beherrschiung). Az a végtelen tér szorította elméjüket gyors közlekedő eszközök föltalálására. Valóban a nomád ló és teve nélkül semmi. Ereje éppen abban gyökerezik, hogy gyorsan eltűnik a látóhatár szélén. A juh s kecske békés pásztorokat nevel ugyan (szemiták), de a ló, teve, rén, betyár nomádokat, kik szükségképen a dolgos földművelők fosztogatásából élnek (mongolok), mert természetileg gyarló felszerelésű róna-hazájukban még a legszükségesebb ennivalót sem lelik meg. A mongol kószáló törzsek Csinában, a turáni turkománok Perzsiában s a beduin arabok az oázokban raboltak és rabszolgákat hurcoltak, hogy a tátongó ásitó síkságokat (km²-ként egy lélek) benépesítsék. Hogy lehet azonban a betyárromantikának pártjára kelni? felfoghatatlan, de ha az oroszok mint síkságon nevelt nép embereket hurcoltak Szibériába és 5000 falut fölégettek, az geografiailag nagyon érthető.

3. A síksági nép merészebb, óvatosabb, de nem oly kiertartó, mint a hegyvidéki nép, a miről az oroszok fejesztett hátrálásánál 1915 aug. meggyőződhetünk. Nagytérbeliségénél fogva azonban mind hódító. (Kohl 534.) Úrnak született a nomád, ki lenézi a földhöz ragadt földművest. Azért despoták és uralomra temett politikusok a síksági népek, ha van vezetőjük. Kjellen (i. m. 163.) az oroszokat, hunnokat, avarokat hozza fel példakul. Az oroszok szinte rohamlépésben hódították meg az ázsiai pusztákat, csak úgy, mint előttük a mongolok, tatárok. Erős, könyörtelen kézzel fojtogatják ma a síkságok finnugor, török népeit sa síkság egyforma köntösébe akarják bujztatni egész Orosz-Azsiát és keleti Európát. A magyarok szintén síksági nép, de az politikai zsenialitással megáldott individualitás. Bátor, eszes, de emberséges, soha kegyetlenkedésre nem vetemedő nép. Csak addig ellenség neki az ellenfele, míg le nem veri; de azután kezét nyújt neki. megosztja vele falatját, hazáját és jogait. Arany szerint: «Emberem az ember, ki él emberséggel». Az pedig európai keresztény, nem ázsiai mongol vonás, mely rikitóan megkülönbözteti őt az orosztól, ki ellenkezőleg a nomádok nagy erényével a föltétlen engedelmességgel megáldott nép ugyan, de önmaga eszével élni nem tudó, nem merő, s hozzá ázsiailag lusta, apathikus, kegyetlen és tolvaj (sirokája natura = síksági természet). «Vakard meg a muszkát, kibújik a mongol, vakard meg a spanyolt s meglátod a mórt.»

A *mozlim* vallás sem világvallás, csak a hódító síksági nomádok speciális vallása. Azt maga a Korán bizonyítja, hogy jó dolgot cselekszik, ki az izlamot fegyverrel kezében, – a keresztény kapacitációval és jó cselekedetökkel – terjeszti, meg annak a turkománnak vallomása, hogy két dolgot nem szível: «fának az árnyékát és urat maga felett». Pusztai nép mind neme-sebbernek, különbnek érzi magát s lenézi türelmesen munkás megalkuvó földműves népet, melyet jobbágyá teszen. Természeténél

fogva született feudalista, úr s ha Bleibtreu a normannokkal keveri angolokat nevezi brutális oligarcháknak, geográfiai igazságot mond. Mert tengeri és síksági rablók, akár normannok bérérek, akár angolok egy húron pendülnek a kontinentális fosztogatókkal. Ezért gyűlölték meg a törököt is Európában. Soha sem emelkedett az a haza és emberi szolidaritás fogalmához. Az izlam és uraskodás volt életének főcélja. Azért nevezte a balkáni háborút valamennyi balkán nép a törpe és kisbirtokosok harcának a török renyhe fatalizmusza és konok feudalizmusza ellenében. (*Mehedinti* professzor szóbeli közlése Bukarestben 192.)

Ha igaz volna tehát, hogy a magyarban török, turáni vér kering, folytonos nemzetiségi lázongásokat kellett volna levernie, mi nem történt 1000 éven keresztül, míg a török megújuló keresztény mézszárlásokkal tartotta fenn pasa uralmát a Boszporuszon innen és túlon. (*Reclus* i. m. V. 387.) Mivelhogy ma *nem* anthropologiai, hanem *nemzeti karakter* alapja a népek *egyenlőségének*. (*Lenhoáák dr.* Az anthropológiáról 1915. 79.)

A pusztán való örökös bullázmás, járás-kelés – home going — legelőről-legelőre való csatangolás, rablókalandok rendezése, vérbosszú, intrikák, törzsi veszekedések a rablott zsákmány és legelők miatt – a mindennapi élet állandó egyforma témái. Európában pedig a hazának geográfiai kikerekítése, a törzseknek nemzetté tömörülése s az emberiség közös földi munkájában való részesedés a népek munkaprogrammja,

4. *Egyfészeséget* csupán síkság nevelhet. Hegy- és dombvidék soha. Oroszországban ugyanígy, mint a sík tengerpartokon a ruha. élelem, házépítés, unalom mind egyforma. Lapos sipka, hosszú kaftán, vörös arcbőr, csizma, szuhar és ciberej, orosz nyelv és vallás Ázsia- és Európaszerte az orosz birodalom szignatúrája. Az idegesen kapkodó, sápadt, türelmetlenül pislogó vézna jenki-típus az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig az átlós vasutak sebességével és mentén terjed. A jenkiségnek nincs dialektusa, a nagy orosz üldözi a kis és fehér orosz nyelvjárásokat. Tudósai és tudós szemléi csak a nagy orosz nyelvet tartják a legrégebb, legkifejezőbb szláv nyelvnek, a szláv kereszténységet igazi kereszténységnek, míg a közel szomszédságban a változatosan formált Németországban minden vidéknek más a nyelvjárása, ruhája, házépítése. 1858-ban 110-féle népviselet volt (Batzel) ott, a középkorban ezernél több. Magyarországon sem lehet szó igazi nyelvjárásokról, mert csak a kiejtésben, nem a szótövekben van eltérés. Az orosz nép, mondja Batzel, a világ legegyszerűbb népe, akár az unalomig sík hazája, fa és árnyéktalan kurta pázsitjával, pocsolyáival, üres tómedencéivel, északon kékes-színű homokos, délen fekete televény földjével és szürke sivatag-homokjával, közbül-közbül túlevelű fenyvesek rengetegjeivel!

5. Nagy *vérkeverődés* is folyik különösen a *zárt* síkságokon, minő Tibet, Erdély, Cseh- és Magyarország; továbbá nagy *síksági*

kapukon, pl. az Urai-hegység és Fekete-tenger között, hol kimerieket a szittyák tolták, ezeket a szarmaták, utóbbiakat az avarok, kiket a kunok szutyongattak, ezeket meg a mongol tállarok taszigáltak, mögöttük a törökök fészkelődtek, hol mint úzok, besenyők finneket és magyarokat hajtottak maguk előtt. Ily néptolongás volt Ázsia másik népkapuja előli a Tiensan és Altai-hegység között. A magyar Alföldről, mint a népek összekotyvasztójáról valamikor Beksics irogatott sokat s a földnek tulajdonított titokzatos erő a hírlapi geográfus. Nem más az, mint a síkföld akadálytalan járhatósága, mely növeli az ember mozgékonyosságát s az egyféle klíma meg életmód. Ezért terjed hamar a síkságon minden gondolat, szokás, jelszó, adoma, s mindezekből egyféle típus és nyelv kerekedik uralomra, kivált ha társadalmi milieu, iskolák, vasutak és hírlapok is jönnek segítségére. (Kirchhoff 85.)

A térnek leküzdő erejét azonban nem szabad kizárólag a síkság *terjedelmességének* betudni. Ez a gyöngébb elméjük megtévesztésére szánt olcsó fatalizmusz volna. A tér magában semmi, sőt teher, akadály, amint ezt Oroszország is tapasztalhatta az 1914. évi háborúban, hogy a nagy távolságok miatt sem élelmet, lőszert, sem csapatokat nem tudott kellő időben szállítani. Nagy terével leverhette ugyan 1812-ben 1. Napóleont. ámbár akkor is inkább a feneketlen sár és nagy hideg lette bűikre (une cinquième élément, qui était la bou), nem pedig a síkság tévessége. Ma azonban az automobilon, vas- és légutak idejében leküzdhetjük a távolságot. Hindenburg megmutatta 1915 augusztus hónapban, hogy két hét alatt 20 orosz erődnek jutott birtokába.

A forgalmassá tett síkság: hatalom, pl. Franciaországban, de a járhatatlan róna teher, pl. Középpázsia Samo és Gobi sivatagja. Föl kellett fedezni előbb a vasutat s a vízi technikát (Hollandia ezzel vette föl a harcot a tengerrel), csak ezután lehetett a róna gazdasági és hatalmi tényező, minek 100 éve sincs. Oroszország Nagy Frigyes idejében szegény ország vala a folyók szabályozása, gőzhajó és vasút lendítettek rajta. Északamerika indiánjainak fogalma sem volt a térbeliségről. Nyakra-főre oda ajándékozták földjeiket a fehéreknek, azt gondolván, hogy rónáik végtelenek. Az Unió egyedül e róna terek vasúti behálózásával s gazdasági értékesítésével lett ura földjének. Az indiánok soha el nem hagyták kontinensüket. Pedig azon síkságok nagy térbeli felfoghatóságot teremthettek volna náluk, ha csak a rónákon múlták s nem az ember eszén és szintézisének a rónavidék hatása. Sohasem szabad felejtenünk, hogy az emberiség *fiatal jelenség* a földön. Annak meghódítása lépést tartott az ember *statistikai* szaporodásával. Mit csinálhatott volna Nagy Péter cár 10-15 millió lakosságával a 130 millió lakossal bíró Euvópában? Gazdasági egységet? Utak, hajók és gőzgépek hiányában? Ez ép oly anachronizmus, mint a mikor Mátyás királynak

szemérc vetik, miért nem lett német császár 4 millió alattvalóinak élén? A negyvenes években alig 2 millió élt az Alföldön, ma 6½ millió. Lehetett volna e kívánni, hogy a törökök kitakarodása után a másfél millió lakosságú Magyarország azonnal vezesse le a Kálfolyót, a Sárrétet, Ecsedi lápot, becskerei és edelési tavakat? Vasút nélkül Alföldünk máig feneketlen sár- és portenger s Pes! szerény, poros alföldi vásárhely volna. Féltség eljárás tehát, a jelen állapotokból a múltra következtetni, ezt vélvén, hogy akkor is minden úgy volt, mint ma. A történelmi alapnak elvesztése sokszor általánosításokra és korai következtetésekre ragadja a természettudósokat, kik a geográfiában emberi dolgokkal bíbelődnek.

6. Ennek a történelmi bázisnak a kirúgása a geográfiából azt hiteti el velünk, hogy síksági népek mindig erősek, mert gazdagok és műveltek, jól élnek és haladnak, városokat és vasutakat építenek. Ez *geográfiai illúziói* A jólét fordított, viszonyban áll a *fajtság* erejével. Mennél nagyobb a civilizáció, és a mesterkéltségek kultúra, annál jobban gyöngül a nemzet fizikai ereje (« . . . a béke vészesebb» Vörösmarty). A városok, miként oázisok csak vidéki beköltözéssel szaporodnak, nemcsak Csinában és Hindosztánban, hanem Európában is. Paris és Pest elsatnyult volna a vidék vérbeli kisegítése nélkül. A középhegységek híjjával levő Franciaország egészben véve síksági államnak tekinthető, mely a hegyeket csupán határokul használja s Alpok és Jura nélkül végkép elernyedne két-gyermek szisztémájával, akár a síksági Anglia vagy az Ausztria Alpok s Magyarország a Kárpátok nélkül. A hegyek a fizikai erő alma materjei. A jólét mindenütt erkölcsi, fizikai és elméleti ellazulásra vezet. Ha kevesebbet foglalkoznánk a Föld fizikai geográfiájával és többet a *népzajok* biológiai geográfiájával, ha például a perifériák és a központ *erőbeli* vészeseését keresnők a *népzaj munkában*, nagy meglepetésekre ébredne Franciaország, mely azt hiszi, hogy a Szeine, Loire s Garonne rónai népzaj életének alapjai, a Dél s a perifériák (Reclus V. 411.) kívül semmik, Spanyolország szintén, mely a központi mezétán, a fennföldi rónaságon keresi a spanyol lelket. Csehország azonképp, hol a csehekké vedlett németek és a megmaradt németek e kicsiny ország nagy gazdasági és értelmi munkájának igazi mozgatói. A síkságnak erős kitartó nemzedéket kell nevelni, erősebbet, mint a perifériák, hogy teljesítő ereje meg ne fogyatkozzék. De ez már *fajtság*, a népzaj és tudatos *politikai* nevelés, nem szorosán a geográfia tárgya. (*Driesmans*: Rasse und Millieu 1909. 184-194.)

7. A szabad levegőn való folytonos tartózkodás, a pusztai klímával való küzködés, a legelőért, itatóhelyekért folytatott örökös harcok, *katonai erényeket*, harciasságot neveltek a nomád népekben. Ázsia síkságai teli vannak romokkal, betömött kutakkal s csatornákkal, miket a törzsek gyűlölködése

csinált. A Tarym medence fenekén néhai tengert keresett Richthofen. A kiszikkadást azonban nem a tenger elmúlása, hanem Stein Aurél szerint a *kobcr/ó népek* háborúi okozták. Csatornák felújításával újra lakható lenne a Tarym medencéje. Amint Mezopotámia sem lett volna virágzó folyamköz a szummerakkadi népek szorgalmas öntözése nélkül. A hamito-szemita népek folytatták a munkát, de a mai arabok nomád renyheség mindent elpusztított. Most németek, oroszok és angolok veszekednek az örökségen s valamelyikük fel is virágoztatja.

8 A pusztának emberre gyakorolt hatása továbbá a pásztorokdó nomádok renyheségével ellentétben a harcos nomád népek *fegyelmességében*, testi-lelki *frugalitásában* nyilvánlik. Választott főnök intézi a harcos törzs dolgait, kinek feltétlenül engedelmeskedik mindenki. Az engedelmség pedig az *állami* alakulás, társadalmi megférhetőség, tehát civilizáció alapja. Nomád ember nem bujálkodó, nem italos, zabáló, pl. a kirgiz, bedava, de városlakó arab, török e tekintetben is elfajzott a pusztai erősebb nomádtól. E kettős jó tulajdonságnál fogva fizikailag és politikailag *erősebbek* a pusztai népek a letelepedett népeknél és így nem lehetetlen Latham nézete, hogy e nyugtalan népek, kik az ó-világot átszelő sivatag és puszták övében laknak, voltak tulajdonképp megindítói a politikai államalakulásoknak Ázsiában és Európában, mert az államok csakugyan ez öv két oldalán sorakoznak. A rablásnak, békés területekre elkalandozásoknak tehát ideálisabb céljai *ia* lehettek a kapzsiság pusztá kielégítésénél. Arabok, normannok, törökök, magyarok, mandzsuk, csinaiak, germánok valamikor szintén mind harcos nomád, tehát erősebb fajtájú, történelmet csináló és államalkotó népek voltak. Hogy a legyőzött nép műveltebb kultúráját elsajátították, a mandzsuk pl. a csinai műveltséget, a hellének a pelazgokét, a latinok az etruszk népét, a magyarok az ó-szláv kultúrát stb. ez csak életrevalóságukra, *politikai rátermettségükre* vall, a mit békés foglalkozással, a nemzeti fejlődés csöndes menetében elérni nem lehetett volna. Die Zivilisation beruht ihrem Wesen nach auf der Differenzierung der *Männer*. A civilizáció kiválogatott férfiakon múlik. A pusztá s erdő pedig *hajdan* ilyen férfiakat termelt, Katonai kaszttal és foglalással kezdődött minden nemzeti alakulás, bármit mondanak a pacifisták és futuristák. V birtokközösség és osztályok képződése későbbi idők folyománya. (Reclus i. m. II. 5., V. 499–505., Müller-Lyer: Phasen der Kultur II. 145, 225.)

9. A *sivatagok* szintoly természeti *kiselejteztést* csinálnak az emberek között, mint az erdők, hegyek, puszták s a hideg. Csak az marad meg, ki megbírkózzhatik a természeti milleivel. A germán s orosz az erdők nyirkosságával, a turáni és mongol puszták szegénységével és klíma-szélsőségeivel; az arab, ausztrál hottentotta, Tibu, Tuarecs a sivatag forróságával. De aztán az edzett generációt teremt! A szemiták való-

ságos testi megújulásnak tartották a pusztákba, sivatagba való visszavonulást (Mohamed, Ker. sz. János) és Mózes igazi kiselejtezést gyakorolt, midőn népét 40 esztendeig a sivatagban készítette elő a honfoglalásra. A hideg ép úgy rendszeres munkára kényszerítette a skandináv és germán népeket, amint a koplalás, forróság az arab népet mértékletességre, óvatosságra szoktatták. A természeti kiselejtezést (selectio) és az erősebbik férfitípusnak a kiszemelése (Zuchtwahl) vagy az okosabbik és energikusabb törzshöz való csatlakozás (a hét magyar törzs!) külső kényszerét tehát a lakóhely s plaztika hozza magával. A beléje való törődés vagy ellenkezőleg különködés a törzs dolga. Ha tehát történelmileg *ténykedő* és maguk erejéből történelmet csinálni *nem* tudó népek vannak a földön, az rajtuk vagy legalább is negatív faji sajátágaikon múlik. Nincs természetes primitív népek csak történelmileg lecsúszott vagy elmaradt népek élnek e földön. Egyik előbb, másik később jelenik meg a történelem arénáján, s hosszabb-rövidebb kísérletezés után letűnik róla. (*Wirth: Gang der Weltgeschichte* 354.) Az arabok a VII. században híres történelmi népekké nőttek, 700 év múlva megint visszaestek a nomadizmus egyhangúságába. Az európai törökök a XIV. században kezdtek történelmet csinálni és a XX. században valószínűleg befejezik európai szereplésüket. Csak rajtuk múlik, hogy az izlamot és sivatagi s pusztai kultúrájukat kiegyeztessék az európai kultúra követelményeivel s a középeurópai népek közösségébe lépjenek. (*Driesmans: i. in. 151–153., 193., 207.*) *b)* Másrészt *elkülönítő* szerepük van a sivatagoknak. A zsidóság palesztinai megmaradásának oka hazájuk, e beszakadt föld-sivatagokkal és nagy népválasztó-hegyekkel való elszigeteltsége. Szahara és Szudán, hajdan a római impérium határai voltak. A Thor-sivatag a mongol és hindu tartományok elkülönítője, a szavannák fűvellői a bantu népek, a jégsivatagok az eszkimók elválasztói. Olykor a sivatagok tönkrejutott népek utolsó menedékhelyei pl. kalahári legyőzött Szan-népek, a Szahara, Lybiai sivatag berber törzseknek menedékhelyei, a délamerikai plateauok római a Csiliből kikergetett Tehuelcek s patagon törzsek utolsó állomásai. (Reclus *L'homme et Terre* I. 5³/₄-68. II. 100–103. *Mensch aller Zeiten.* II.)

5. Hegységek és fennföldek.

Hegy a magasban összegyűrt síkság. Amint az összegyűrt papiroscsomó kisebb helyet foglal el az asztalon, a minő valóban, így a hegyek talapzata, dobogója (Sockel), melyen a hegy fölépült, sokkal kisebb a hegy felületénél. Heim kiszámította, hogy ha kivásálnák a Jura ráncait, a hegység 5 km-rel szélesednék. Ez áll minden hegyre, összevetve a magas-

ban lévő nagyobb felületét a síkság területével, amely hegy híjjában a glóbuson terjedne. Magasságban való fejlődése fokozza a klíma hatását. Bizonyos határig több eső esik a hegyen, mint a síkságon. A hegy eltéríti a szeleket, van esővert és verőfényes, melegebb oldala. Fölfelé egyre kisebbedik a levegő melegsége, azért merőleges irányban a klímaövek egész skáláját mutatják a hegyek p. o. az Atna, míg a síkságok széltében való kiterjedése miatt egy klíma járja. E fizikai körülményekből következik:

1. Hogy a hegyvidéknek kiselejtező, edző hatása van az emberre. Egy lépést nem tehet egy hegylakó kapaszkodás vagy leereszkedés nélkül. Első esetben a gravitációval küzködik, utóbbiban a lejtővel, melynek a gravitáció jön segítségére. Fölmenetkor lábainak cipelnie kell a testet, lemenetkor azt egyensúlyban kell tartaniok, ami az inak és izmok megfeszülésével, következőleg erősítésével jár. Azért hegyi ember nem ismeri a kief-et a nyugalmasan maga előtt bámuló tétlen pihenést: mozgékonyabb, élénkebb, impulzívebb az alföldinél. Szemlélete is gazdagabb, mert érzékei élesebbek. Mindent kell látnia és hallania még a messzeségben is, hogy meglepetés ne érje. Járás közben folyton kell a változó talaj és lejtőhöz igazítania lábizmai működését. Szinte komikus, mikor alföldi ember legelőször lép hegylejtőre. Nem tudja, hová és miként tegye le lábát? Szóval edzettebb, következőleg kii ártóbb az alföldi lakosnál.

Alföldi ember hamarabb hül meg, mint a változó szelekek, napfényvel, köddel, esővel, hóval egyre bajoskodó felvidéki ember. Szóval a fizikai erőnek telluris helyei a hegyvidékek. Alföldön ritkaság számba megy megöszült paraszt, 70–80 éves munkabíró aggastyán, ami felvidéken gyakori jelenség. Tüdővész és ragadós betegségek főleg alföldön pusztítanak. A Magyarországon tüdővészből évenként elhalt 60,000 ember zöme síkságlakó. A talajvíz folyton változó ingadozása miatt egymást váltják föl hideglelés, gyomorhajók, különböző hamar öló bajok: orbánc, kanyaró, difteria stb. mi hegyek között ritkaság, ha más miatt nem, a friss forrásvíz és tiszta levegő, az egészségesebb és kevesebb táplálkozás miatt. Bossz víz mellett még forró nyáron is kolbásszal, disznóhússal táplálkozni oktalanság. Az oláh, tót beéri a tejjel, túróval mamaligával, kenyérrrel s burgonyával. Hurkaestélyek, hét-számra terjedő disznótorok, tanyai etetések, ház előtt való üldögélés s kártyacséplés ismeretlenek a felvidéki köznépnél.

2. Az izmok, idegek naponkinti edzése több életkedvet, vállalkozási szellemet, vidámságot és erkölcsösséget hoz. Egészséges ember sem világfájdalmas pesszimistává, sem fejlődő néma busongóvá. sem tétlen merengővé nem lesz. Belsőbb a családiasság, vallásosság (Heine, Goethe, Burns Tompa) a hegyek között. Fehér holló a Byron-féle szilaj hang.

Csokonai és az orosz költők érzékisége, az olaszok szószártyársága.

3. Anthropogeografiai hatása a hegyvidéknek továbbá az emberek nagyobb közlékenysége, szüntelen sürge rezgelődése s a *természeti népnek* szeretete. Alföldi ember vállát vonogatja, ha felvidéki eldicsekszik előtte, hogy jó forrásvíz vagy természeti ritkaság kedvéért kirándulást tett. Még a tanyára sem megy gyalog a síklakó. Szegedről Szatymázra vasút viszi a kirándulókat, Míg Németországban, Ausztriában szinte állandó témája az előlapoknak a Sonntagsjäger (kocavadász), Bergfex (hegymászó) és Sommerfrischler humoros alakja.

A természeti szép kultuszának van még más következménye is. A *nemzeti Lélek* kialakulás módja. Igaz, hogy a természeti milieu nem magyaráz meg mindent, mert a hollandok színérzékét, Ossian vagy Burns színes jelzőit sehogyan lehet kapcsolatba hozni a ködös skót vagy vizes hollandországgal, de Goethenek, Byron, Homérosznak gazdag jelzőkészlete mégis csak valamelyes visszatükrözője a hellen derűnek, melegségnek, a minek rajongója vala mind a három. Arany alföldi képei esztétikailag szépek-e, arról lehet vitatkozni. Petőfi szilaj kiszólása, «amit neki a görbe felföld!» jellemzi a róna egyhangúságába szeretkezett író, Talán még «a szabadság, szerelem, e kettő kell nekem» ismert jelgójét is csak atföldi ember mondhatta. Hasonlítsuk azonban össze Vörösmarty, Kisfaludy színgazdag jelzőinek sokaságát Petőfi szegényes jelzőkészletével s azonnal nyilvánvaló leszen a róna, a hegy, dombvidék anthropogeografiai különös hatása.

4. Magasban nő a hegység *tagoltóága*, de kisebbedik a felszíne. Egyre kisebb és kevesebb a termő és lakható föld, ezért jobban szorúlnak össze az emberek kis helyen és nő a települések távolsága egymástól. Innen a családias érzés, a szülőföld szeretete. Hegyvidéki lakosból nem lesz internacionalista, mire a tengerjáró (angol) és nagysíkság lakó (orosz) népek hajlanak. Hegyi népet bajos kiforgatni hazájából, mert ez neki mindene, akár külön hegyen épített családi háza. My house my castle, az én házam: a váram, kivált hegyi népre illik. Heimweh-nek nincs is szava más nyelvekben. Az a különös csengés, ellenállhatatlan vágyó bánkódás szülőföldje után, mely halálba kergeti a svájci, tiroli embert, Mindkét ország *fellegvára* az Alpoknak, egyik a központiaknak, Tirol a keleti Alpoknak. Mindkettőnek népe hazájának védelmében, féltett függetlenségének megőrzésével tette híressé nevét. Hogy egyes kitűnő helyzetű hegyekért minő makacs harcok folyhatnak, megmutatta a galíciai háború, most meg Krn-ért vívott két hetes tusa «Die Ebenen sind zur Eroberung, die Berge zur Verteidigung geeigneter». (Kohl: 534.)

5. A hegyek anthropogeografiai tagoltságánál sem a vízválasztók, sem a csúcsok magassága, sem az orometria nem

jöhetnek figyelembe, csupán a hegyek *járhatósága és lakhatósága*, Galicia és Magyarország között össze-vissza bujkál a vízválasztó vonal így a magyar Alpoknál is. A megmászható csúcsok csupán a turistákat érdeklik, de vándor vagy köznép nem vet ügyet reájok. Az orometnával pedig semmi dolga az anthropogeografusnak. Tisztára akadémikus kérdés, hány köbméter a kőszegi hegység vagy a Bakony? Mit csináljon ezekkel a gyakorlati geográfia? (Ratzel A. G. II. kiadás.) így vagyunk a hegyek geológiai kialakulásának, sőt szerkezetének mivoltával? Nagyon mindegy annak a vasútnak, ágyúnak, trainnek, hogy milyen korú homokkövön, mily szerkezetű trachyton, kristályos kősegen megyén keresztül? A fő, hogy menjen, még pedig mennél könnyebben! Hindenburg győzelmei óta már a németek sem hajszolják annyira a genetikus geográfiát. Gyakorlati geográfian jár az eszük. A katonai geográfia kötelező tanítására gondolnak, mely fontosabb annál, hogy milyen meleg volt a Föld 650 millió év előtt? (Sieberg: Der Erdball 1914. 227.)

6. Az még azt hirdeti, hogy fontosabb kérdés, *tömegesen tömör-e* a hegység, minők Pyräeusok, a dinárai s az amerikai Sziklás-hegység, fárasztó-e, minő a Jura, az északi Kárpátok, keleti Alpok parallelredőkből álló vonulata vagy *által törött*, hágókkal, résekkel, két oldalt megfelelő folyó völgyekkel tagolt-e? Így a tagozatlan Vogezekek és a Pyranei-hegység magas szirtfalával, egyetlen központi átjárójával a népek nagy feltartozó akadálya, akár nálunk a Bihar, pedig kétoldalt megvannak a szembeálló völgyei. Azonkép a 15 geográfiai fokon át húzódó skandináv tömeghegység, a norvég és svéd nép elkülönítő je. Az Alleghany-hegyeknek egyetlen nagy bemélyedésük és jó hágójuk van, melyet ma három vasút használ fel. A Jura csupa párvonalos láncokból áll, melyek között nagy nehezen találunk a vizek kibúvóhelyet. Jók ellenben nyugati határunkon a kis Kárpátok és Alpok földarabolt tönkjei, melyek között 3 vasút 4 országút s egy víziút vezet Ausztriába, vagy a Walesi-hegység, 100 méterig lekoptatott vízválasztóival, a nyugati és közép Alpok, hol sok járható hágó kapcsolja össze a hegység két főlejtőjét. Igen nehéz akadály a Himalája, nemcsak rengeteg gerincmagassága, hanem az Indusz és Brahmaputra folyóknak a Himalája ivével való párvonalos folyása miatt is. Az északmagyarországi kettős hegyvonulat sem kedvező, mert fővizei parallele folynak, inig fordulóhoz érnek s kevés az átjáró az elválasztó gerinceken. Kedvezőbb az északkeleti Kárpátok folyóktól tagolt külső és belső vonulata. Azért itt törtek be az oroszok Magyarországba, nem Jablunka felől. Már a Kárpátok külső és belső *völgyeinek* menete nem mondható előnyösnek. Más irányba csapnak a galíciai, másba a magyar folyók, völgyek, de kitűnő berendezésű Cseh- és Morvaország szemben álló völgyrendszere az

alacsonyra lekopott cseh-morva gránit hát két oldalán. Amiért (Csehország nem bír Bécstől elszakadni.

7. A *hegyek erdőtakarója* szintén fontos. Egy éve folyik a harc a Vogézek s Argon erdőségeért. Ilyen gát a Schwarzwald és ilyen *volt* a keleti Kárpátok gerince, míg összefüggő erdőség borította. Nem is montes-eknek, hanem egyszerűen silvai-eknek nevezték a krónikaírók az erdőkkel megrakott hátsághegyeket. Mihelyt feltartóztatják az előrelátó jutást azonnal gyöngítik az ember energiáját. (Ratzel: A. G. I. kiadás 188.;

8. Igen fontos anthropogeografiai körülmény továbbá, hogy a hegységnek melyik *oldala* a hosszabbik? Az Ércheységnek Szászország felé néző lejtője hosszabbik a cseh lejtőjénél. Elő is segítette a németység behatolását Csehországba. A nyugati Alpok pómelléki lejtője hosszabb a francia oldalánál. Vitás is volt mindig (Piémont, Savoye) e terület Itália s Franciaország között s máig kapu Itáliába. Ugyancsak hosszabb az Alpok és Kárpátok északi külső hegyöve. Ezért volt százados harc egyrészt a német császár és Itália között, melyben mindig a német császár volt a támadó fél, mivel az könnyebben juthatott le a Pó síkjára, mint az olasz fel az Alpok telhavasai közé. Másrészt ezért tarthatta meg Magyarország a Kárpátok flysch-övéből csak a legutolsó, legszélsőbb hegyrácot, míg a lengyelek és ruthének lassú elbirtoklással, akár a déli Kárpátok hegyalján felhúzódó oláhok mindinkább beljebb tolták Magyarország határövét, A mongolok Himalájának északi hosszabbik oldalán törtek be Hindosztánba. Magán a Himaláján csak a vallás a budhizmusz tudott átvergődni, mint gondolat, a belső ázsiai fennföldekre. Gedanken sind zollfrei.

9. A *hegyelvek, hegyaljak* és fokozatok mindenütt a leg-sűrűbben lakott hegyi tájak. így Német s Franciaországban nálunk is. Azok anthropogeografiai jelentősége nem kerülie Ratzel és legmegértőbb amerikai tanítványa Churchil Semple (i. m. 527., 565.) szemét se. Anthropogeografiai szempontból e lakott és gazdaságilag előbbre való tájak mindig fontosabbak a magas hegyek al- és felhavasai tájainál, hol gyéren, vagy a klíma zordonsága és a televény hiánya miatt egyáltalában nincs emberi kultúra P. o. a Berchtesgadeni Alpokban, Totes Gebirgen, vagy a mocsarakkal, lápokkal telt bokros helyek a Szudetákon, karsztvidékeken. Mégis fizikai geográfiai érdekességük miatt e meddő vidékeknek több helyt juttatnak a tanításban, mint a hegyelvek fokozatok és hegyaljak (Vorland) ismertetésének. Pedig Galícia, Felső- és Alsó-Ausztria. A hegyelve, Turóc, Liptó, Görnör, Árva, Szepes, Sáros megyék kivételével északi Magyarország egészen hegyaljavidékek. Bihar, Arad. Szilágy, Temes, Zemplén s az északkeleti trachytos megyék, azaz Erdély perifériája szintén ez az anthropogeografiai *fokozatos* típus, külön gazdasági és kulturális jellegzetesség-

gel, mely fontosabb annál, mint az, hogy van bihari, rozsnyói, oláh, horvát és tót karszt, mely gazdasági és anthropogeografiai tekintetében alig jöhet figyelembe. A múlt századbeli geográfiai tanítás egyik muzeális ócskasága ez a beállítás.

Hasonlóképpen áll a dolog az ú. n. *magassági zónákkal*, mint lakóhelyekkel. Magyarországon a kalkuláló geográfia szerint a népesség 67% vagyis 14.039,673 ember 0-200 méter *magassági zónában* lakik, azaz $\frac{7}{10}$ része a népnek, 5.250,290 vagyis 21 % a 200-300 m. magas pásztaban és csak másfélmillió (1.582,060) él 500-1000 m. magas övben (7%). 1000 méteren felül csupán 14,516 ember vagyis 0.1 %. Geografice először az nem igaz, másodsor anthropo-geografiai tekintetben nem mond semmit, csak statisztikai átlagot, mire nincs szüksége a geográfiának, mert azt nem átlag, hanem a pozitív szám érdekli. Harmadsor ezt az átlagot sem szabad Magyarországra húzni, mert a Beszkideken bizonyosan kevesebb ember lakik 100-1000 m. magasban, mint például a déli Kárpátokban. Végül: Das Gesetz der Differenzierung, magyarul a helyi geográfiai változatosság, muss uns von der *Gleichmacherei* (egy kaptafára való húzás) und Skematismus (tudakos rubrikacsinálás) bewahren (*Ratzel*: i. m. II. kiadás 261.). A geográfiában a *hol* kérdése, a statisztikában pedig az egy kalap alá fogott különféle geográfiai terek, például Dunántúl (mi ez?) *átlagözama* az izgató téma. De minden hegyvidéken, geográfiai helyzete szerint, mások a települési pásztás övek. A geográfus célja épen e különleges, nem átlagos állapotokat vizsgálni. Ezért a népsűrűségi számítások a statisztikai hivatalokba, nem a geográfiába valók. (*Ratzel*: A. G. I. 65.)

10. Hegyek *lakottságánál* három vidék jöhet figyelembe *a)* a hegy töve a földművelés, gyári ipar színhelye, *b)* a párkányvidék p. o. szlovének és tótok a szántók kímélése okából a hegyek párkányain laknak, *c)* magas vidék a pásztorkodás, erdei gazdálkodás nomád vidéke. Ezeken a magas gerinceken terjedt el a pásztorkodó oláhság a Balkánról egészen a Becsva völgyéig s ugyanily pásztorkodással foglalt majdnem 343,000 korr terület a ruthénség keleti Magyarországon. Bukovinában, Moldvában Wolhyniában, Ekaterinburg s Kuban mellékéig. (*Rudiniczky* Ukrajna 1915/6.) A kis oroszok Denicker szerint nem oroszosított lengyelek vagy lengyeles, sem nagy oroszok, hanem a dinárii anthropológiai jelleghez tartozó nép, minő a dalmata, albán vagy ős-cronagorc. Hogy ennyire szétáradtak a Balkánon természetes, mert a bolgárok, albánok s románok szintén igen elterjedt népek, ami a Balkánfélsziget hegyhátaiból és gorcokkal összekötött katlanokból álló felülete magyaráz meg. Gerincről-gerincre terelve juhaikat jöttek be az oláhok talán Apuliából az otrantói szoroson át, a dinárii redőzetre s innen a Balkán és Kárpátok gerinceinek útmutatása mellett a Visztula és Tisza forrásáig. (*Niederle* Lubo-

mir: Les Slaves 1904. *Reclua*: Nouvelle Geographie. 1876. 1. 188, 197.)

11. A szabad *mozgás* és akarat-elhatározás annyira emberi vonások, hogy lehetetlen miattok az embert természetrajzi övekbe beskatulyázni, mint a helyhez kötött állat- és növényvilágot Der Mensch ist ein seinem *eigenen* Organismus folgender Organismus, mondja Ratzel. A Föld az övé. Ha jónak látja a 2000–5000 m. magas fennföldeken is csinál kultúrát. Példa rá Amerika és Tibet fennföldi kultúrái. Akár kapzsóság, akár megfontolás, de tanyát ütött az arany kedvéért Kolkindikében, Coolgairdenen a félreeső Ausztráliában, fel az amerikai ezüstbányák hideg és gyémánt kedvéért a délaírikai meleg fennföldein. Nem is említve a 2000 méteres klimatikus alpi helyeket. (Davos, Nilgyri, Kazsmir.) (*Biuheá* i. m. 259.)

Megfontolás vezette mindig az embereket *költözködésük* útjain is. így a csinaiak inkább hosszabb utat választottak a mongol és turkesztáni fennföldeken át, csak hogy ne kelljen a Künlün és Himaláját megmászniuk, hogy Indiába jussanak. Az uraltai és török népek mind kerültek az Uralt, mikor hazát vagy kereskedelmi összeköttetéseket kerestek. Frappáns cáfolata a felületi formák kényszerének a podoliai őshát, melyen a folyók irányát keresztezik a forgalmi és országutak. A fehér ember előnyomulása Amerika meridionális hegységein át a Csendes-óceáni partokig ép oly tervszerű akarat elhatározás, aminő volt a magyarok és egyéb költözködő népek elhatározása, hogy az erdélyi fennföldön és a Kárpátok bércívezetén keresztül mentek nyugati Európába s a Földközi-tengerre. Magyarország emiatt valóságos országútja lett a költözködő népeknek. Kelták, oláhok, avarok, hunok, gótok, dákok választották ezt a tourt, lehet, mert könnyebbnek találták, mint a katlanokkal és hegyekkel váltakozó Balkán-félszigeten való átvergődést. Az oroszok, nemcsak azért forszírozták a kárpáti erdei utakon és szorosokon való átkelést, hogy a Duna völgyébe Pestre, de hogy Belgrádba, a Balkán-félsziget kulcsába juthassanak. Onnan az alföldi és balkáni vasutakon csakhamar találtak volna összeköttetést Odessza, Pest, Belgrád, Szaloniki és Konstantinápoly felé. Nem kellett volna a Dardanellákat ostromolniuk. Egy orosz Balkán-félszigettel csakhamar orosz tengert csinálhattak volna az Adriai és Égei-tengerekből, nem törődve olasszal, franciával s az apró-cseprő görög, román, albán népek ellenkezésével.

12. Összehoznak, kapcsolnak s népeket fogadnak be a hegyek, de egyúttal *elválasztanak*, országokat, kultúrákat, népeket. Amint a Kárpátokat átlépjük s Galícia, Szilázia fenyves, nyirkos, egyhangú tájaira jutunk, azonnal nyilvánvaló, hogy ez más világ. Bármint próbálta XIV. Lajos megszüntetni a Pyräneusokat, mint politikai határokat, megmaradtak azok szárazföldi határokként, mint a tenger. Himalája mongolokat

és alakokat, brahmanizmuszt és, budhizmuszt különít el. A Kaukázus azonkép a síksági Ázsiát a fennföldi Ázsiától keríti el. A far West egészen más világ, mint a Mississippitknője, ez megint más, mint az Alleghany martja. A Taurusz az ázsiaiság és európaiság párkánya hegysége. A középkorban hadi kémlelő utakat (Rennsteige) csináltak a száguldozok számára, kik a legközelebbi várban jelezték az ellenség közeledtét. 147 van ilyen Ausztriában, Németországban és Svájcban. Nálunk a déli Kárpátokon és a galgóczi hegyek hátain futott végig ily hadiút, mit laikusok pásztorútnak mondtak jeléül annak, hogy fogalmuk sem volt, mi az a történeti geográfia? (*Reclus* i. m. H. 483. v. 311., 313)

13. A hegyek azonkívül mindig *lakottak* voltak. Mesebeszéd, hogy csak a legújabb időkben népesültek be. Hannibálnak ép úgy kellett vesződnie az alpi lakosokkal, kiknek kalauzolása nélkül különben egy lépést sem tehetett volna, mint a nomád magyaroknak a Kárpátokban. Nem ment az oly könnyen mint Anonymus a síksági kún krónikus elképzelte. A rómaiak szintén mindenütt találtak hegylakókat, az Alpokban ameddig csak előhaladhattak. (*Schwarz*: Die Erschliessung der Gebirge 1888. 129-130., 153. *Hanno*: Länderkunde von Europa 1914. 180.) Az meg pláne naiv állítás, hogy a földközi tenger melléki kultúrák idejében közép és északi Európa barbár volt. Az eke története az ellenkezőt bizonyítja. (*Braungart*: Urheimat der Landwirtschaft und der Indogermanen 1912. 29, 42.) Elavult felfogás Hunfalvy Pál s a nyelvészkedő ethnografusok állítása, hogy a Kárpátok teljesen néptelenek valának a IX. században. Hogy védővárak, gyöpük, megfigyelőhegyek és rejtkehek voltak rajtuk, melyekbe veszedelem idején az erdőben és a hegyelvén lakó nép barmát, élelmét és kincseit elrejtette, azt a szláv régészet kétségtelenül bebizonyította. Csak azt nem, hogy a szlávok voltak-e azok a népek, vagy pedig keleti germánok? De az a geográfusnak mellékes Ou'importe? (*Hampel József*: Alterthümer des Mittelalters. 1905. I. 46.)

14. Ez azt is bizonyítja, hogy nem mind *menekült* nép volt a hegyek lakója, miként Ratzel iskolája véli. Az *ia* volt, de több vala az autochton *szabadság* szerető nép. Mert a hegyek a szabadság, a független élet bölcsői. «In den Bergen wohnt die Freiheit.» A síkságok a jobbágyság és deszpotizmusz tanyái, így például a Rhátiak, kiket Etruriából származtattak, újabb kutatások szerint ős indo-germán nyelvű törzs vala az Alpokban, aminők a Basztárnok a II. században a keleti Kárpátok hosszában, később a geták stb. Nemcsak geológiát, történelmet, s ethnografiát is, kell tudnia a geográfusnak, hogy tisztultabb fogalmakhoz jusson. Hogy a Vaszkoknak a Kaukázusban és Afrikában is vannak nyelvrokoni, ez amellet bizonyít, hogy a hellének és rómaiak előtt a Földközi-tenger és Dél-Európa

széltében egy később szétugrasztott nem árja népcsalád élt. Wirth szerint Kaziak, kiktől a Kafkaz nevet kapta. (*Wirth: Kaukasische Zusammenhänge* 1905. és i. m. 78.) A dinári népek, vagyis a thrakok, illyrek (albánok), dalmátok ősei szintén őslakói voltak a Balkán-félsziget hegyeinek. Kétségtelenül menekült népek azonban a drúzok a Libanonban, maroniták a Hauran trachyt-hegységben, gheezek Abesszíniában, kelták Walesben, Man-szigeten, Skót- és Írországban, lappok és szkridetinek a Kjöllén-hegység vadonjaiban, berberek az Atlasz-hegységben, a gótok Aszturia és Galícia hegyeiben stb. mert a hegyek között jobban tarthatták meg faji és nyelvi sajátosságaikat.

A Kaukázusban 110 szedett-vedett törzs él, Kárpátokban öt, Alpokban négy stb. Krassó forrásai körül a Krassóván bulgárok, a szlávón hegyekben szerbek, Bukovinában magyarok.

15. Hegyek segítik elő leginkább a politikai *szétदारaboltoágot*, síkságok politikai egységet. Nem véletlen, hogy Németország legerősebb országai: Svájc (alemann) a bajor s porosz királyságok fennföldön vagy síkságon támadtak, míg kisebb hercegségek a középhegyek meglazult vidékein. Hellasz vallásban nyelvben egy volt, nemzeti államot még sem alkotott soha a szigetekre való bomlott lakóhelye miatt. Közép-Amerika hét köztársasága s az Unió egysége szintén a feldarabolt és egységes rónaföld hatását tüntetik elénk. Semmi sem bizonyítja jobban a hegyvidék és róna különböztető hatását, mint a *nyelvjárások térképe*. Magyar nyelvjárás voltaképp nincs, mert aki könyvből tanul meg magyarul, az megért valamennyi nyelvjárást, de német, vagy olasz irodalmi nyelvvel semmiféle német vagy olasz tájszólást nem lehet megérteni. A hegyvidéki tónak ellenben 6, a ruthénnek 8 nyelvjárása van nálunk. Csehország hegyi négyszögében megmaradt a németek testébe ékelt szláv félszigetnek. Hasonló eset forog fenn Japánban a hegyekbe kergetett ainoknál, a Pyræneusokba elbujt maragatoknál (mórok). Arra is van eset, hogy az erősebbik hegyi nép *lecáap* a gyöngébb elernyedtt síksági népre p. o. kurdok az örményekre, mandsuk csinaiakra, mongoltörzsek a hindukra.

14. *Gazdaságilag* a hegyek: a) *klímaelkülönítők*. Az Alpok klímaválasztók a Földközi-tenger és az Atlanti-óceán meg Ázsia hatása alatt álló Északi- és Közép-Európa között. Az ókorban Déli-Európa vitte a vezérszerepet, ma Közép- és Északi-Európa. Ott a tenger, a felület feldaraboltsága, a meleg klíma, változatos növényzet és gazdálkodás, sok honos kultúrnövény, itt az egyforma felület, évszakok szerint változó klíma és munka, egyféle tömeg-gazdálkodás behozott kultúrnövényekkel és állatokkal a signatura loci. Más világ, más emberek, kik jelenleg egymással harcban állanak. Ott a poézis, művészet, könnyű élet, itt az értelem, kemény szaka-

ilatlan munka, vállalkozó és lesújtó erő a népek alapkaraktere. Magyarország az utóbbi geográfiai vidékhez csatlakozott, ámbar Nagy Lajos és Mátyás korában az előbbihez húzott. Politikai érettségére vala e fordulat, mert a földközi tenger-melléki déli kulturális öv történeti ideje lejárt s az Atlanti-óceán új korának van a virradata. (V. ö. 88. l.)

b) Másfelől a hegyek tagoltságuk, különböző klímájuk és földjeik miatt *sokféle gazdálkodásmódot* követelnek, ezért *többféle népi kultúrának* a melengetői. Az Alpok északi oldalán például a rétgazdálkodás, baromtenyésztés, erdei haszon járja, de az más jellegű, mint a még északabbra tolt Kárpátok gazdálkodás-módja, hol nincs felhavasi világ, nincs terjedelmes havasi legelő, silányabb a háziállat, kevesebbet érő a nép munka- és értelmireje. (Svájci ember és oláh, ruthén!) Itt még a Balkán-félszigetről átragadt juhászat éli világát, ott a tehenészet, mi a brinza és emmentháli sajt, vaj és disznózsír termelésben jut kifejezésre. A középmagassági hegyeken a szántógazdálkodás, az ő dirib-darab pasztáival tipikus. Ez lényegében burkolt terrasz-művelés, csakhogy elszántás és eső kiegyengették a terraszokat. Síkságon lehetséges latifundiális gazdálkodás, hegyvidéken soha. (Churchill Simple i. m. 573., 597.)

c) Ahol turfás, nyirkos, lápos hegytetők vagy sziklás területek miatt a hegyek kihasználása lehetetlen, ott bizony nincs település. *Fehér /oltok* terpeszkednek sűrűn lakott környezetben. Ilyen a karsztvidék, Cseherdő mocsáros, a Szudéták erdőtlen, kietlen vidékei. Ezért szegény hegyi tájakon kicsi a szaporodás és nagy a kivándorlás. A rövid hűvös nyár s a hosszú, majdnem 8 hónapos kemény tél *házi iparra, házalódra* szorítják a szegény embert. A graubündeniek, tirolik, tótok, székelyek, mócok házalása és háziipara ismeretes. Liptóban és a cseh Érchegységben csipkét kötnek, Zólyomban agyag-árúkat, üveget hoznak forgalomba, az olejkárok gyógyító füvet szednek a Kárpátokban; Kalotaszegen, Palóccországban és Túróban gyönyörű varrottast készítenek. Schwarzwaldban és a Jurában órákat csinálnak. Az ú. n. vizikúrák Lucsivnán, Gleichenbergben, szintén a geográfiai szegénység szülöttjei, melyekből községek élnek. A turisták és idegenek forgalmából pénz. Tirol, Svájc, Tátravidék. Régen a *zsivány-élet* járta a Kárpátokban. Ma csak a délszaki vidékek Kisázsia, Kurdisztán, Arábia, no meg a citromok, Madonnák és brigantik hírhető népe: a taliánok mesterkednek ezen a téren a Szicíliában és az Abruzzokban.

* * *

Fennföldek a hegyi tájak és rónák tulajdonságainak egyeditől. Mindig hűvösebbek környezetüknél, élesebb rajtuk a klimatikus szélsőség, korlátozottabb a termelés, erősebb tehát a természeti kiselejtezés népi jelentősége. Hegységi előnyük a

fizikai megerőltetéssel járó munkamegosztás öröklött erényük, síksági előnyük a terjedelmesség. Amaz megbirkózik az évszakok változásával járó folytonos munkával, emez lehetővé teszi a nagyban űzött baromtenyesztést, földművelő és ültetvényes gazdálkodást. Magasabb fekvése miatt a fennföld növényzete változatosabb, levegője szárazabb, egészségesebb, tisztább, égboltozata derültebb. A klíma szertelensége ellen való védekezésben edződik lakóinak szellemi és testi munkaereje, de nem mindig katonai bátorsága (Tibet, amerikai kultúrák), ámbár minden fennföld egyegy fellegvár, magasba emelt síkság: megközelíthetetlen sziget.

a) Földjük minőségén és geográfiai helyzetükön múlik a fennföldek használhatósága. Száraz és hideg fennföldek ép oly fölöslegesek (Labrador), mint a jégtakaróval borított délsarki fennföld vagy Grönland. Magas Tibet ellenben hideg, száraz, de csendes levegőjével, pusztai növényzetével és állatvilágával (jak) mintha kiesett volna Ázsiából. Önmaga módja szerint él ugyan, de élhet. Egészen más az ázsiai népek országútja: a Pamir. Más Dagesztán, az avarok menedékhelye, más Montenegro, Albánia. Az amerikai fennföldek délköri sorakozása az óceán és rengeteg erdővel borított síkságok között, érlelője az Andok köztársaságainak, mert mentesek a sárga és egyéb forróövi láztól, külön növény (kukorica, burgonya) és állatvilággal (láma, vikunya) rendelkeznek.

A passzát-övbe eső Arábia, Szahara, Anadoli, E ran fennföldek termékeny perifériákkal koszorúzott száraz felületek, oázisszerű helyekkel (Nedzsd, Teheran), geográfiai helyzetük miatt azonban kapcsolói Afrikának, Ázsia és Európának. Így a szemita, hamita, árja s turáni, jelenleg sajnos csak a mozlím kultúra színhelyei.

Habesz meleg övbeli, egymásra rakott fokokból álló hegy-szigel, hol azonban Örményország példájára a mély völgyek nincsenek teljesen elzárva a fokok (ambák) és párkányhegyektől. A völgyek, a tápláló hegytetők és felsíkok a politizáló s védelmező, várost építő társadalmi rétegek elhelyezői.

b) Egy nagyobb *központi fennföld*, kivált ha tó van rajta, pl. Titikaka, vagy folyónak forráshelye (Aras), vagy terjedelménél fogva erősebb perifériáinál (spanyol mezeta – Castilia) *öőázetartó központja* lehet ennek a fennföldnek, főleg ha félszigetszerűleg kinyúlik az óceánba (Spanyolország, Korio). Az Erdélyt környező alföldek tengerként veszik körül a fennföldet, ezért lehetett az erdélyi fejedelemség a törökök idejében külön politikai hatalom központja. Erdélyt azonban medencének 500-600 m. magassága mellett s minden irányba lecsurgó belső tagoltsága miatt nem lehet mondani. Ez Supan, Grund tévedése. Erdély anthropogeográfiai tekintetben kerületi medencékre tagolt fennföld, hol gazdaságilag és statisztikailag erősebbek a perifériák a mezőségnél. Ezért oly bajos ott a magyarosítás, míg Csehországban ellenkezőleg a cseh centrum az erősebbik a német perifériánál, mert

amaz a morva-tót tartalékra is támaszkodik. Svájc központi termő fennföldje szintén politikai dereka a reá támaszkodó magas hegyvidéknek.

6. Hágók és völgyek.

A hegyvidékek forgalmassága völgyek és hágóik számától, eloszlásuk módjától és kapcsolatától függ. Hágók és völgyek kiegészítik egymást. Völgyek sűrűsége és határbeli hágók gyakoriassága és kapcsolata teszi például az Alpokat és Kárpátokat forgalmas és járható hegységekké. A völgyek sokasága és a megfelelő hágók előnyös eloszltsága a Kárpátok és Alpok északi és déli oldalán, szinte megszüntetik a közbeneső gerincek forgalmi akadályát, míg azok hiánya vagy gyér volta ellenkezőleg nép- és klímaválasztókká fokozza a Balkán és Kaukázus, Pyreneusok akadályozó erejét. Ennélfogva e három hegység forgalma jórészt egyetlen völgyre, átkelőre (Roncesvalles, Sipka, Vladikavkaz) szorítkozik.

Magyarországnak felépítésmódja miatt kedvezőtlen a völgyes hágóforgalom. Hazánk t. i. egy északkeleti magas és egy délnyugati lezöckent alacsony Magyarországra oszlik. Amaz gyűrődött és vulkános, ez rögvidék. A magas vidéke azonkívül 2-3 parallel övből áll: külső flisből és belső vulkánövből, mely közé az északnyugati Felvidéken egy vegyes kristályos meg üledékes öv beékelődik. Ez okból a völgyek, párvonalosan a hegyek vonulatával, mint fővölgyek jobbról balról a Tisza és Duna felé görbülnek, míg az északkeleti kapcsoló Kárpátok két övében általtörtek a részvölgyek, Erdélyből pedig sugarasan szaladnak szerteszét. így Magyarország nemcsak közménes helyzete, de völgyeinél fogva is *áthidaló* ország, akár a Pamir, mely Küenlin, Himalája, Hindukus, Tiensán között könnyebben járható, mint e hegységek bármelyike. Vagy a Voigtland Thüringia és az Érchegeység között. Könnyebb Magyarországon keresztül elérni a Nyugatot, mint akár Galícia mocsáros folyóin vagy a Balkán-félsziget planinyain keresztül. Ezt különben az oroszok támadásiránya megmutatta 1914-ben. (*Reclua* I. 363,411.)

I. A völgyek fizikai hatása az akadályozás *szünetelésében* és a mozgás *irányításában* áll. In den Thälern sind die Erhebungen unterbrochen (Ratzel). Amik az oázok sivatagok átlábolásánál, az a völgyek szerepe hegyek átkelésénél: pihenő hézagokat, sőt kitégülasokat nyújtanak, hol melegebb a klíma, könnyebb a járás-keles, biztonságosabb az előhaladás vagy pihenés.

a) Különösen a *körsíkságok* mint összefutó völgyek találkozóhelyei fontos megállapodó helyek, mert *központiságot* eredményeznek. A víz ugyanis mindig a legmélyebbik helyre törekszik, a legkurtább s legkényelmesebb utat választja, így központokat csinál. Ilyen központok Bécs, Moszkva, Prága,

Mainz, Pest, Paris stb. gazdasági, politikai és ethnografiai tekintetben. Innen indul ki a nemzeti tömörülésnek, a geográfiai térség kitöltésének, szóval a *nemzeti állam* megszerkesztésének gondolata. A Kárpátok medencéje még kitöltetlen, sok benne a heterogen, nem magyar elem, a párisi medence, mint a több medencének egyesítője legelőbb lett készen a La France nemzeti államának teremtésével, melyet sem királyság, sem császárság, sem köztársaság, sem szocializmus ki nem forgattak még geográfiai valójából (1914/15. háború).

A körmedencék tipikus hazájában, a Balkán-félszigeten, az Ochrida tavi medencéje az albánság természetes középpontja. Ezért tolták Albánia szélére a győztes szerbek. A szófiai bolgár medence, mint legmagasabb és legforgalmasabb természetes fellegvára a bolgároknak, kik ezzel előbb-utóbb urai lesznek a Balkán-félsziget keleti felének. (*Kohl* 237-240. és *Th. Fischer: Mittelmeer-Bilder.*)

A páratlan folyó völgyi központisággal megáldott Csehország sincsen készen nemzeti államával, de mégis közelebb áll hozzá, mint a nagy idegen perifériákkal körülvett Magyarország. Hogy Írország medencéje nem bírta erőre kapni, annak a népgyilkos Anglia birtokpolitikája és az az oka, hogy kis folyói külön-külön szétfutnak a központból s párkánya külön hegyvidékekkel van megrakva, melyek ipar és tengeri városok felé gravitálnak. Különben itt is érvényesülne Ratzel tétele: *Die Geschichte der Berge wogt in den Thälern oder liegt so still darin* (írországi, svájci tavak), *wie Spiegel der Alpenseen*, melyeken folyók hatolnak keresztül. Svájc történetét nem lehet elválasztani a szomszéd Németország történetétől, mert főfolyója a Rhein, a németeké, de a Rhône, Inn, Ecs völgyei miatt Svájc végkép ki nem szakítható sem Franciaországtól, sem Olaszországtól, még Ausztriától sem, mely utóbbi még a Rheinon is osztozik vele Vorarlbergben.

b) A völgyek *összekötő erejét* Magyarországon lehet tapasztalni, mely végképen soha el nem különíthető Közép-Európától, mert a Duna elszakíthatatlanul odaláncolja, de Románia történetétől sem, mert ott végződik s a Balkán-félsziget sorsától, mivel annak határfolyója. Egy független Magyarország csak Mátyás idejében volt lehetséges. A Visztula két partja fő artériája a lengyelségnek, a Dneper a ruthenség területének, a Volga Russziának, a Nílus messzeérő völgye Egyiptomnak, Szudánnak s német keleti Afrikának. (Innen az angol harag.) Midőn a franciák Bel Arasz mellékén a Nílushoz közeledtek, Anglia veszedelmet szimatolván, azonnal megrohanta és visszakergette Fasodánál a gyűlölt versenytársakat, Ázsiában szintén ki szeretné tolni Anglia Franciaországot Tonkingból, hogy Sikiang forrásaihoz juthasson. Birmát meg határozottan a Jankcsekiang megközelítése okából annektálta. Palesztina a Jordán-sülyedék völgyterületéhez kötött. A sivatag és tenger

közé szorult Szíriának a két Libanon közmentes völgye az el Béka völgye a geogr. alapja. Az ilyen sülyedt völgyek például a Ghor, el Béka, Palesztina, Tien-San mély zökkenése sokszor úgy hatnak, mint hegységek. A 180 km. hosszú Libanon rekesztéke a Jordán-völgygel együtt a szemiták leg-szeperáltabb népét a zsidókat formálta ki.

c) A *völgyek hiánya* ritkább eset ugyan, de ahol előfordul, pl. az Inovec hátán, úttalansággal és települések híjjával jár, ellentétben a Tátra vagy a havas-elvek völgygazdagságával, a szepesgömöri masszívum vasúti hálózatával. A síkság társító ereje épen völgnélküliségében keresendő. Mert a hajlatokat, csurgók vápáit, dülők, háta (Heide) partjait nem lehet völgyeknek minősíteni, pl. Torontálban. Az oázok sem árkos völgyek, ámbár földalatti medrek felszínre került talajvizének fakadó helyei, sivatagokban mégis sorakozásuk miatt útmutatók. Viszont síkságokon a folyóvölgyek sokszor forgalmi és települési *akadályok*, különösen, ha mocsáros ártereken kanyarodnak, pl. Berettyó, Visztula, Tisza. Azért nálunk diluviális háta szélén (Csongrád), foltjain (Arad, Szeged) vagy közepén (Orosháza, Kecskemét) támadtak települések, nem folyók partjain.

d) Hegyek között a völgyek a népek *legelső és legtermészetesebb* útjai. Nélkülök bajos behatolni a hegyekbe, pl. Himalájába, a dékáni fennföldre, karsztba. Afganisztán nélkülök úttalan sivatag lenne, velök fontos átvezető küszöbe Előindianak. A folyóvölgyek voltak a népek legelső országútjai, pl. a borostyánkő kereskedelmi útja a keleti tengertől Középeurópán keresztül, az Odera, Morva, Duna útja; a Rhône, Doubs, Bhein útja stb. A vasutak egészen a vízválasztókig hatolnak s bár elméletben függetlenek a felületi formáktól, mégis legolcsóbb a folyókmenti kiépülésük. Mert a folyó egyengette ki útjokat, feltölti a mélyedéseket, legyalulja a sziklákat, lefűrészezi az útbaeső hegyek (Gellérthegyét a Duna) fokait stb. A hegyipályák drágaságát völgyek hiánya vagy meredekségük okozta, pl. a Vipsz völgyi, a Jungfrau fogaskerekű vasutaknál.

e) A hegyközi *kitágulásokat* hibásan medencéknek nevezik, pl. Grund. A medencék sülyedése a folyók vájó és feltöltő munkájának következményei. Tény az, hogy a Kárpátok vonulatát köröskörül magas, kitágított völgyek kísérik, a belső vonulatokat azonkép. Közöttük van medence is, pl. a hátszegi, petroszéni, privigyei, de nem mind az. Ezért téves azt mondani, hogy Erdély belsejét medencék veszik körül. Mik voltak a harmadkor közepén vagy végén qu'importe? nem tartozik a geográfiába. A geográfust csak a jelen felszín, tehát legfeljebb diluvium érdeklí, mikor a folyók medreket ástak s a sodralékukka betömték a mélyedéseket. Azon túl a geológus birodalma kezdődik, így semmiféle vonatkozásban sincsen Pest mai építkezése a Duna-völgy tágulatának pleisztocén korával. Akkor folyhatott

a Duna a körúton és soroksári ágában mint főmederben, mikor a terasszait csinálta s mikor a Csepelsziget keleti ágában volt a főmedre; de mi köze mindennek a XIII. században keletkezett Budának és Pestnek, mikor már a rómaiak előtt Gellért s a budai várhegy alatt folyt? S régi medrét, ha ugyan az volt egyáltalában, mellékágul használta, akár a Vágduna ágát az 50-es években.

Így vagyunk azokkal a «medencék»-kel is. Északi Magyarországon a Garam, Vág, Nyitra, Poprád, Dunajecz felső völgyei *ma* közönséges *völgyi tágulatok*, hogy mik voltak a pontuszi korban, ugyan kérem ez olyan beszéd, hogy Cvivics szerint az alsó Duna tengersiz volt. Mi érdekli az Európa 440 millió lakóját, hogy tenger fenekén járnának, *ha* ez le *nem* húzódik Európa síkságairól? Ma szárazföldön járunk – ez a fő. Ezzel kell számolni az anthropogeografusnak. Kitágított és feltöltött völgyeknek kell tehát *ma* a gyergyói, csiki, háromszéki, brassói, fogarasi «medencéket» tekintenie s örvendeznie kell azon, hogy azok kitűnő; határ-örmegek s hogy körvasúton lehet bennök Erdélyt körülutazni. Gela va sans dire ...

E völgyi tágulások okozzák, hogy a Kárpátokat nem lehet *várostalanoknak* mondani. Svájcnak szélein ülnek a nagyvárosok, de Bártfa, Lőcse, Igló, Eperjes, Sepsiszentgyörgy bizony benn vannak a hegyek között s a hegyek között élnek a szárazföldi (nem vasúti) forgalom, mint az Alföldön. Kohl math, formalizmusa tehát semmit sem ér. (Kohl i. m. 228.)

f) Főlemlíthetők még a völgyi *mély* és völgyi *párkányutak*. Az utóbbiak régebbiek, s ahol római uralom volt, csodálatosan ezeket használták fel a vasutakul. Az előbbiek újak, mivel a forgalom modern tendenciája a földszintre leszállítani a forgalom lebonyolítását, amennyiben a települések is leszálltak a hegyekről (Zágráb, Buda, Brüsszel stb.) a síkságra. Délmagyarország és déli Kárpátok határain *ma* is a hátak szélén vezetnek utak. A mély völgyekből alig lehet látni valamit. Azért ott kell, hogy sok szárguldó utat találjanak a régészek. (Kende: Wissenschaftliche Geografie 1914. I. 359.)

* * *

11. *Hágók* alatt az anthropogeografus nem csupán a hegyi átjáró utakat, réseket, folyóktól áttörött szurdokokat érti, hanem a hegynyílásokat, küszöböket, kapukat, szóval a felszín *hézagsajait*, melyek megkönnyítik a forgalmat, az emberek társulását, anyagi és szellemi közlekedését.

a) A szorosabb értelemben vett *hágók* megtörik helyenkint a hegyek ellenállását. A fő, hogy a törés helye kényelmes, alacsony, hozzáférhető és folytatható, azaz kapcsolatos legyen. Mellékesek itt megint az orometriai enyvelgések, rések, gerincek, nyergesek, csúcsok közepes magassága, bejáratok szelvényei, az

út lejtősége, hepe-hupás volta stb. efféle. Egy jó hágó fölössé tesz ma 30 rossz hágót, valamint egy-két jó alkalmas helyen levő kikötő lebonyolítja az egész háttér forgalmát.

A többi a technika és a tőke dolga, mely az agyonimádott Természet fukarságán segít.

b) Hágókban és kapcsolatos völgyekben való *gazdagság* (Wechselpässe) mindamelllett előnyös egy ország szomszédos viszonyaira. Katonailag rosszak az áttört s megközelíthető határok, társadalmilag azonban jók, mert annál szorosabb viszonyba hozzák a népeket egymással. Alpok és Kárpátok e tekintetben hosszanti fő- és keresztvölgyekkel való tagoltságuk miatt kedvezőbb alkotásnak, mint a résekkel felszabdalt rög-hegyek, pl. Bakony, Vértes-hegység vagy az egyránjú Pyrenäus, Ural, Kaukázus, Taurusz vagy a hegyi átjárókban szegény Sovár-Tokaji, Kelemen, Hargita vulkános hegyek hátai. A németeknek határaik kikerekítésére okvetlen szükségük van a Vogézekre, mert Belfort és Zabernen kívül nincs átjárás, hasonlóképp az úttalan Argonni erdőségre. Ezért folytak 1871. és 1914. kemény harcok miattuk. Majdnem *hegyküszöbnek* tekinthető a Dukla-szoros, mert feléje alább száll a nyugati Beszkidek gerince és rést hyit a kassai szélnek. Svájc és Tirol védekezése hágó- és gerinc-harc. 1915-ben minden hadihír ezt jelenti. Eddig a Himalája népek és Svájc állottak a hágókat védő népek (Passvölker) jó hírében, de 1914 óta a magyart is hozzá kell számítani, mert a Kárpátok belső és külső hágóit nagyszerűen meg tudták védeni. Sajnos, a külső hágók számosabbak, mint a belsők. Így például az alacsony Tátrán egy valamirevaló hágó van, a sztureci, épen a közepén, a magyar Sz.-Gotthard, miként Bielek László nevezte (*Bielek: Ethnogr. geogr. Statistik des Königreichs Ungarn 1837, 44.*), a külsőket hegyekkel (Makovicza, Krasznahegység) kell védelmeznünk.

c) *Hegyküszöbnek* vágy a felület megszőkülésének tekinthető a bolgár Morava, a Wardar és a Nisavaj völgye a szófiai medencébe, a porta orientális Temes és Cserna között a Királyhágó Erdély küszöbe, a tehuatepeki földszoros Észak- és Dél-Amerika s két óceán között. *Kapu:* az Odera Morava (morva kapu), a burgundi kapu Jura és Vogézek között, a magyar kapu a Duna szurdokjában, a krakói kapu Ossovijecz mellett, ruthén kapu Királyháza fölött, a Dsungarság az Altai és Tiensan között, mongol kapu az Ural vége s Kaspi-tenger között, Vas-kapu Bománia és Délmagyarország között, a derbenti kapu Kaukázus végében, hindu kapu Kabul szurdokjában. Kevésbbé jelentős *szurdok* a zsi bói a Nagy Szamos szurdokjában s a Vulkán a Zsil szurdokjában. *Hegynyiláá* a Leitha és Kiskárpátok hegysége között, a temesi Czarku és Szemenyik között, a hernádi a sóvár-tokaji és Szepes-gömöri hegység között, a marosi a Pojana-Buszka és Erdőhát között, a moóri Vértes és Bakony között, a rékási, a lippai dombvidék és Buziás

között stb. (*Kohl* i. m. 215., *Savicky*: Trzy brámy podkarpacke 1911.)

d) Hágók és völgyek *kapcsolata* található: Jablunka-hágó s a Kisuczsa-Olsa között, Szuhakora-nyereg az Árva-Dunajecz között, Lupkovi hágó a Laborcza és Oszava (Szán) között, Jablonicza- s a körösmezei hágó Tisza és Pruth között, Uzsoki-hágó Ung és Szán között, Dukla ugyanaz s Ondava-Vislok. Koniecsna-átjáró Tapoly (Bárt fa) és Ropa között, a híres Gorliczei áttörés 1915, Ruszki-átjáró Laborcz, Gziroka, Szán között. (*Partách*: Geogr. Zeitschr. 1915. 180., *Kohl* 226., *Wagner* i. m. 431.)

e) Hágók és völgyek kapcsolatából *városok* keletkeznek azokon az utak csomóján, melyek a hegységbe irányítanak vagy belőle kivezethetnek, pl. Pozsony, Nyitra, Kassa, Besztercze, Brassó stb. helyzeti szegélyvárosok. így minden hágókkal megrakott hegységnek van külső és belső városköre. Hogy mily távolságban s micsoda görbének fókuszaiban? neveltséges beszéd a geográfiában (*Kohl* 229.), az élet tudományában, mely nem indul semmiféle szkémák után.

f) *Forgalmi jelentőségűek* az Ari-hágó, a sz.-Gotthard-hágó és tunnel Airolo és Göschen végközségekkel; a német császároknak országútja a Brenner-hágó Sterzing és Matrei között, a Splügen, Simplon, Genisi hágók. Hatásuk a hegység két oldalán néha csak nagyobb távolságban nyilvánul. így a cenisi hágó Lyont Torinóval köti össze, a Brenner Münchent, Innsbruckot Veneziával, a Simplon Genève-t Genovával, a Tauer Salzburgot Innsbruckkal, a Kazbek Tifliszt Stavropollal, a Baba-hágó Mérvet Sebsarzal, a Kaiber a Kabul völgyét és Peschauer várát a Hilmen-d-folyóval. Bayonne, Toulous, Bayonne és Barcelona a Pyrenäusok kerülő útjainak köszönik keletkezésüket, (*Churchill Simple* 528, 533., *Kohl* 226.)

g) *Történelmi jelentőségüket* a történeti geográfia méltatja, Valamint az egy völgyű öbölben, a legkeskenyebb szoroson zsúfolódik össze a forgalom: úgy az utak történeti irányváltozása szerint igazodik a hágók szerepe is. Ma a Jablunka-hágó a legfontosabb átjáró, mert az Északi-tengerhez vezet, a Keleti-tenger uralmának idejében azonban a keleti kárpáti hágók voltak divatban. Drugethék meggazdagodtak a lupkovi és uzsoki hágók vámjából. Katonai jelentőségük szintén viszonylagos helyzetüktől függ. Gondoljunk csak Termopülére, az ojtózi hágóra, mint a székelyek útjára a vereckzei, borgói, jabloniczai hágókra, mint a tatárok átkelőire, a Vulkán és vöröstoronyi, meg aldunai szorosokra, mint a törökök bejáróira, a Gsina kapujára Kalganra, mely Pekingbe vezet, a Morena-hegység egyetlen hágójára Puerto del Rev (1212. és 1808. csaták), Roland Roncesvales szorosára, a kárpáti szorosok, hegyjárók és hágók harcaira, hogy anthropogeografiai fontosságuk nyilvánvaló legyen – «Raum und Lage ist das Wich-

tigste in der Geograüe)) (Ratzel), «Förderungsmittel oder Hemmnisse der Grenzen, der Völker und ihrer Ansiedlungen», «Gunst oder Ungunsl der Lage, ist das Wesen der Geografie» (Kohl), nem pedig geológiai alakulás. (*Kohl* i. m. 361, 372, 359.)

X. Határolás.

Nem geodáziai határokról van szó, hanem természetes vagy emberalkotta határolásról. Az első topó- és morfografiai téma nem morfológiai. Hiszen akkor Afrikából le kellene nyesni a szigeteket, az északnyugati gyűrött vidéket és kikellene nyújtani keleti partját a Perzsa öbölíig! Az utóbbi az emberi és politikai geográfiába tartozik. Ratzel érdeme, hogy e vegyes vonatkozású elemet kihámozta és önállósította a geográfiában, sőt korának ízlése szerint fejlődésmenetét is adta, (határszegély, határvö, határszakasz stb.)

Tökéletes határolás lehetetlen, mert formai szélsőségek nincsenek közvetlen egymás mellett a földön. Az erdöt cserjés bokrozat, a sivatagot pusztá, a mocsárt turfás rét, semlyék, a hegységet hegyalja-dombság szegi be. Hol végződik az egyik, hol a másik forma oly bizonytalan, mint a part és víz megállapítása. (*Wagner*: i. m. 828.)

1. A növények, állatok annyira a földhöz tapadnak, hogy élesen határolt övekben vannak elterjedve, az *embert* azonban sem magassági, sem klíma övhöz kötni nem lehet. Övé a föld kerekése, a meddig a lábát megvetheti rajta. Minde-nütt megélhet, legfeljebb kellő hozzászoktatás hiányában el nem szaporodhatik akármilyen klímaövben.

2. Általában azt mondhatni *Jó határolásnak*, mi útjában nem áll az ember közlékenységének, társas ösztönének; rossz határ ellenben a természetes határ akkor, ha végleg elkülöníti a népeket, Igen természetes, hogy háború esetén ezek a rossz, igaz határok jók.

a) Legkitünőbb, határoló a *tenger* különösen a hullám torlódással védett (Új Guinea-öböl) vagy korall riffes (Ausztrál-rif Veres-tenger kijárójánál a Perim sziget körül) tenger, mert saját erejéből át nem lábolhatja azt az ember. Ezért Tazmania népével nincs baj, a többi ausztráliai állam azonban mindig veszekszik határai miatt. Ezért szigetállamok Anglia, Japán, Ausztrália kitünően határolt területek. A derékfölkék között Amerika a legönállóbb földség, mert óceáni határai között a többi derékföldekkel s emberfajtaíktól független, sajátos életet élhet. Ebben rejlik Európára az amerikai veszedelem. Angliát, Amerikát történeti fejlődésében senki sem zavarta, míg Európa geográfiai határainak kuszáltsága, a nemzeti energiák közvetlen szomszédsága s örökös súrlódása

miatt sohasem ura cselekedeteinek. Minden országnak a szomszédjára harcra készen vigyázni kell, ami szerfölött lassítja a kultúra haladásának tempóját. Amerikának csak akkor lesz belső háborúja, minövel jelenleg Európa küzködik, ha román és germán Amerika egymással szembe kerülnek, vagy ha Russzia a sarki tenger túlsó felét is kívánná magának.

b) *A folyami határok* feltartóztató ereje medrük mélységétől, árterük szélességétől s partjaik minőségétől függ, mi változó; de a határnép energiája is, mely folyóval védekezik. A Duna, Rajna egyenletes medrük és vízbőségük miatt máig igaz határolók. Kisebb vizek csupán mocsáros partjaikkal lehetnek jó határok. (Bzura. Visztula.)

c) *Erdők* kivált *alerdők* kíséretében azért jó határok, mert néptelenségük mellett rejtekhelyeket adnak, azonkívül fától-fára akadályozzák a tovajutást. így erdőkkel borított lejtős hegyek a középkorban, p. o. Kárpátok kitűnő határok és ország-szegélyzők voltak. Ma csak néptelenségük tartóztatja fel az ellenséget. Az ércbástyákról szóló geográfiai kárpáti meséket az oroszok kétszeri betörése eléggé csúffá tette volt. Feltartóztató erejük nem is magukban, hanem a szomszéd kristályos és vulkános hegyek koszorújában leledzik, melyet újfent meg kell hódítania minden betörő ellenfélnek, mi nehezebb feladat. Az úttalan Alleghany hegyek sokáig feltartóztatták a fehér embert. A Sziklás hegység vadonjaiban, mint hátvédő hegységben bizakodó indiánok nem igen törődtek a fehérek arcátlan betöréseivel. Csak a mikor prairie-jeik is elvesztek, menekültek a Rocky Mountains odúiba. A román konquistadorok mindjárt a fennfölk és hegyek hódításával kezdték, azért nyomban elvesztek a közeli sík területek is.

d) Magyarország régi határolásáról folyó és hegynevek adnak felvilágosítást. Megint oly téma, mellyel Magyarországon senki sem foglalkozott. Tolna mint az Alföld széle szláv nevet (dólni kráj mélysiki tájék) visel. A hágók előtti örhegyeket sztoj-nak (örhely) nevezik. A Kárpátok neve háta (chrbet) hegység, Zemplén határmegyének a neve szintén szlovén, zemlja: határ-földet jelent. A Garam (hroin = határ) Hernád folyói, hártárt jelentenek. Beszkid az átjárható határhegységet, Erdély és Bihar erdős halarán túl levő országot jelenti bizonyosságul annak, hogy a középkor elején élő népeknek kitűnő geográfiai szemük volt. Azonnal felismerték a folyónak, hegynek határló vagy helyzeti erejét.

Habár a hegyi határokat ma vasutak és tunnellék át is szegik, akadályozó erejük meg nem szűnt, mert e közlekedő utak költségeit a nagyobb menetdíjakkal kell a publikumnak megtérítenie. Ilyen értelemben igaza van tehát Kohlnek, hogy a természet állandó hatásaiban erősebb, mert Ember folyton változtatja elhatározásait, Csakhogy Kohl és utánmondói elfelejtik, hogy az ember ismereteinek perfektibilitása vég-

telén. Mindig kieszel az ember valamit, amivel a Természet ellenállását leküzdi, míg a természet hatása örök ideig egyféle.

e) Az *erdők* határoló szerepet már szóba hoztuk. Védik a megtámadt s megmentik az üldözött népeket. Ha más nem, a kiáradt patakok, folyók vagy a széltörések csináltak bennük tisztásokat, ember is vágott bennük tisztás közöket. Ilyen tisztáson és hegylankán támadt Debreczen (dobrocina = tölgyes) és Miskolcz (Mistelholtz = szénégetésre való fa). Így nálunk is voltak erdei telepek.

Nagyobb tömegben csak a forróövben (68 millió km²) és a két mérsékelt övben (34 millió km²) találunk erdőket. Amott 47 millió km² erdőség, itt 33 millió. De a politika ép oly keveset törődik az erdőkkel, mint a száraz területekkel, amennyiben az erdők övében 33 állam a száraz területeken (46 millió km²) 25 állam osztozik. *Brunhes* (i. m. 316.) tehát kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonít az erdők és száraz területek határoló erejének. A politikai alakulatok is, mint az emberi lélek alkotásai egyáltalán, függetlenek mindenféle plasztikától és klímakülönbségektől, inert «Das Leben unterwirft sich den Boden und nicht umgekehrt»). (*Andrée: Geographie der Welt-handels* 1910 I. 263.)

f) *Mocsár láp*, nád-cserét, csöngör, *sárvíz* régi történeti határolások, melyek nagyrészt az ember földéhségének estek áldozatul. Igen jó határok a mocsarak a Himalája tövében (Teraj), mint a hegyi népek védelmezői, Oroszországban Pripet mocsarai nyugati határu Itáliában a maremnák és a pontusi mocsárok jobb partvédelmezők az úszó aknáknál. Hazánk klasszikus földje volt a mocsároknak egész a múlt század közepéig. A Duna és Tisza közötti településeket kiöntéseknek és tavaknak kell tulajdonítani, mivelhogy a forgalom a partosabb helyeket kereste. Van még egy Mosón megyénk, mely régi nevét mocsaraknak köszöni, továbbá Szabolcs megyénk, melyet tiszai árterek, fertők és kiöntések miatt neveztek el folyam mögötti (zabalch) megyének. Az ecsedi láp körül a községek egész sorra keletkezett: Nagykároly, Csenger, Domahida, Vállaj, Csanalos, Mátészalka, Fábiánháza, Mérc, Györtelek. Ezeket már Kohl is, a láppal hozza összefüggésbe. (Kohl i. m. 515.) Mert az utak kerültek a lápokat, így azok mentén támadtak telepek s községek.

g) Kellemetlen halár a *bokros* hely, bozót, *cserjés*, melyben ép úgy lehet eltévedni, mint a kuszafa erdőségében. A Drócsa hegység neve bokros helyet jelent. Olyan lehetett a középkor elején minő a *machia* a karszton vagy a scrub bozót belső Ausztráliában s a belső ázsiai puszták bokrozatai.

h) Hogy a kietlenségek, sziklavadonok, hómezők, jegesek szintén jó természetes határok, hogy tehát a felhavasokat felülről lefelé kell meghódítani, nem fordítva, azt a jelen szerb és olasz háború bizonyítja.

XI. Klímahatások.

Klíma alatt mást ért a fizioiógiai iskola (Herder, Montesquieu, Taine, Finot), mást a tömegpszichológusok p. o. Le Bon, meg a faj mindenhatóságát hirdető gárda. (Gobineau, Chamberlain, Amnion, Ripley.) A kereszténységre, egyéni tehetségre, bírákra, parlamentekre fittyet hányó Le Bon, ki a tömeget különben rendkívül butának minősíti* s a tudattalan képzetekre (igazi tömeghisztéria!) esküszik (Tömeglélektan 1904 10.), – egyszerűen *mellékednek* mondja a klímát s kineveti Bucklet, kit Nietzsche «iszapvulkánnak» csúfolt. A fizioiógusok p. Finot pedig szimpliciter számárságnak deklarálják a fajelméletet s a klímának tudnak be mindent. (Ripley: *The races of Europe* 1900.) 560–80. Hertz: *Rasse und Kultur* 1915. 21., 43.) Ily ellentétes nézetek közepette újból csak józan eszünknek és Peschelnek adhatunk igazat, hogy fiatal népek rabjai lehetnek ugyan fizikai és társadalmi környezetüknek, de haladó, lelkileg gerjedékeny népek kapacitálhatok s nem hódolnak be föltéllenül semmiféle millieunek. «Die Herrschaft der *Ortánatur* lastet am strengsten auf jugendlichen, kulturarmen, Zuständen mit wachsenden geistigen Schätzen wird die Herrschaft der Menschen *über* die Natur immer grösser und seine Abhängigkeit von den örtlichen Verhältnissen immer geringer» (Peschel *Abhandlungen* 423., 389.)

Geográfiai értelemben vett klíma a lakóhely melegségi s nyirkossági körülményeinek rezultánsa. Mivel ezek változó fizikai tényezők, a klíma sem működhetik egyféleképpen örök ideig, következöleg egyre változik a *tájék* s vele az emberiség képe. Itáliát jó sokáig ép oly sűrű erdők borították, mint Közép-Európát a germánok idejében, Julius Caesar idejéig ismeretlen volt a citrom, narancs, füge. A Tarquinius korabeli rómainak tehát okvetlenül más külseje és viselkedése volt, mint a mai olasznak, ki meglehetősen kiélt, erdőtlen és vegetációilag megváltozott Itáliában lakik. A IX. századbeli magyar szintén más volt, mint a XX. századbeli. A klímának is enyhébbnek kellett lennie, ha annyi szil, kóris, hársközségünk volt a XI–XIV. századokba. Ma pedig csupa fenyveserdőnk van.

A tájkép tudása valamelyik vidék geográfijában Passarge szerint a legfontosabb tudnivaló. (*Physiologische Morfologie* 1912. 120.) De a tájkép s vele együtt az Ember történeti elváltozása szintén fő témája a történeti geográfiának.

A geográfia mint a *jelen* állapotnak tudománya azonban belé nem bocsátkozhatik sem a felszíni, sem az emberi for-

* (Mehrheit ist Unsinn« (Schiller) meg «*Unverstand* ist ach! das alte grosse Weltgesetz». (Hammerling: *Homunculus*.)

mák megváltozásának nyomozásába, hanem a tájképnek csupán a tömeghatását mint külső szemléletet konstatálhatja anélkül, hogy élettani vagy geológiai magyarázatába ereszkednék.

Hellpach, Herbertson, Stein, Schmidt stb. anthro-po-geografiai kombinációi a klíma és a népek karaktere, szellemi tehetőségeire tehát tudománytalan fantázmák. (*Herbertson: Man and his work 1911. Schmidt l. m. 75-108. Hellpach Geopsychische Erscheinungen 1911.*)

Geográfust először az *akklimatizáció* vagyis a környezetbe való beleilleszkedés tényei, az egyén és milieu egyensúlya érdeklik, csak másodsorban a klíma pszichológiai hatásai. Az élelmezés, lakás, ruházat, szerszám klímával összefüggő tényadatai, a mint azokat Peschel Oszkár néprajzolatában (Völkerkunde) elének állította, par excellence geográfiai témák. A *nemzeti jellegnek* a klímához, talajhoz való kapcsolása már nem kizárólag geográfiai kérdés.

1. A felület fizikai klíma-hatásához tartozik az *élelmezés*. Kukorica-termő vidéken pl. Lombardiában, Romániában, Erdélyben a kevés fáradsággal beszerezhető polentát, málét, mamaligát eszik. Krumpli nem kell az oláhnak még szárnyas se, ha túros mamaligát ehetik. A Kárpátok krumplitermő szegényebb vidékén pedig tejen és káposztán kívül a burgonya a mindennapi eledel. Ott a zámeskát (kukorica dara) csak tejjel eszik, a kását alig ismerik. Rizs csak városokban kerül asztalra. Pásztorokodó nomád nép tejen él, mivel növény-élelemben szegény a pusztája. Kirgiz lótejét és lótúrót (kumis) szeret, a török birkahúst (pilav) s irtózik a kacsától, akár a mongol a tehéntej ivásától. A kun a juhhúsos kását szereti. Marhatenyésztő vidéken p. o. bolgároknál, szerbeknél, Ausztráliában s Argentínában a borjú s disznóhús járja. A nyirkos tengeri klíma megkívánja a tömöttebb táplálékot, ezért John Bullnak-bikának csúfolják az angolt, répaevőnek, krumpli fogyasztónak a tótot s slezákot, halevőnek a norvég, hájevőnek a sarkvidéki embert.

Az is magától érthető, hogy a meleg vagy forróöbven pl. a 3 Indiában, Csinában, Dél-Amerikában, Ausztráliában, Óceániában, Japánban a legkönnyebben emészthető élelem, tea, gyümölcs, zöldségféle, rizs, kenyérfa, kókusz, banánfüge szükségese, sőt valóságos veszedelem a húsevés és részegség. A spanyol lóbabon él, jeges csokoládét, gyümölcs-szörpöt és cukorkákat szeret. Pesten, akár a klímában és keleti rendetlenségben hozzá hasonló Bukarestben a legutolsó évtizedben a cukorka-kereskedelem lendült fel, de csak nyáron. Télen a hentesek boltjait keresik, amikor a füstölthús járja. Norvégiában pedig még nyáron is a füstölthús reggeli: szmör-gázbrod szokásos. A délnémetek főzeléken kívül, búzakenyéren, fennföldön borjúhúson élnek; az északi németek rozskenyéren, sza-

lonnán, babon, gombócon, sörön és disznóhúson élnek. A lengyelek sok kolbászt (szláv szó) fogyasztanak, az orosz köznép a korpalevesen (ciberej, scsi) tengődik, mert termését elviszi az állam adóban. Ezért éhségében kénytelen pálinkázni s teázni. A jakut, jukagir, kamcsadal, miként Nansen kísérete, kilószámra nyelik a vaját, annyira megköveteli a sarkvidéki hideg a szénhidrát pótlását.

Hideg vagy nyirkos tájakon a pálinka, borital, *tea* szintén klimatikai követelmény, főleg a forrástalan Oroszország síkságain, Csina löszös, víztelen, Mongolia szikes tájain, hol csak forralt vizet lehel inni. Skandinávia, Russzia, Anglia, Hollandia rekordokat érnek el a szeszfogyasztásban. A Kárpátok lakói szintén élnek-halnak a pálinkáért, konyakért. Lengyelországban még a közép és úri osztály is részegeskedik, mert a változó széljárás gyakori meghűlést okoz. A tüdőgyuladást pedig borivással gyógyítják. Dél-Magyarországon, Romániában, Itáliában, Dalmáciában s a búzakenyéren élő Franciaországban ellenben könnyű vizes asztali bor, nem sör a kedvelt ital. Meleg országokban a szesztől való tartózkodás nem erény, mert meleg hazájában nem kell a gyomornak pálinkával segítségül jönnie, ami a vaskos ételeken élő hidegöbveli embernél természeti kényszerűség. Ugyanígy kell megítélnünk a bors és paprika-evést nálunk. Télen a Kárpátokról az Alföldre gyülemelő hideg levegő nálunk kemény teleket csinál. Azért bizony van értelme akkor a sok husevésnek és borivásnak. Nyáron ellenben a tarhonya- és lebbencs levesen, dinnyén, uborkán legfeljebb *paprikás* szalonján él a magyar. A moralisták pattogásai alkohol, fűszer, husevés ellen mindig geográfiai tudatlanság eredménye. Amint a nemi élet megrendszabályozása déli népeknél nevetséges erőlködés, északon pedig fölösleges, tehát nem erény.

Ezért oktalan dolog antialkoholista hajszákat indítani, vagy pláne erkölcsi botlásnak minősíteni a tonikus és alkohol italok élvezését ott, ahol ezt a klíma, az élelmezés tömegessége megkívánja. Ilyen a misszionáriusok jóhiszemű követelménye is, hogy ne vetközzék le az eszkimó pucérra a jeges kunyhójában, mikor egész nap künn fókabőrben jár-kél, s európai ruhába bújjon a tropikus néger, maláji, mikor a bőrkipárolgás megakadályozása *mindkét* esetben belső szervek pusztulásával és faj halállal jár. Tout comprendre c'est tout d'apprendre.

2. *Ruházat* és *lakás* az ember tudatos szoktatása a klímához, így geográfiai tárgy. Ratzel és Brunhes azonban mellőzték a ruháztkodást. Pedig van az olyan fontos, mint az élelem geográfiai eloszlása alföldön, míg *Rumpf* Mensch und Tracht 1905. című könyvének Wohlfartstrachten (a jólét ruházata) feliratú fejezetében körvonalozta az embernek a *klímához* szabott ruháztkodását. Szerinte meleg, hűvös, száraz és

gyógyító ruházkodást találunk a föld felületén. Melegövbeli pl. a kötény, csomófű, öv a színes fajtákon, s libegő fehér ruha araboknál, görögöknél zandál, csinai szalmakalap. Hideg klimatikus ruha az inuitek színével befödött bőrruhája, a kozsok bolgároknál, oláhok és szerbeknél, bunda, csizma, süveg, szárazövbeli szájjvédő litham a Tibuknál, Tuerecseknél s a nap-szúrást megakadályozó turbán. Óvó a mi változó klímánk követelte alsó fehérmemű és külső gyapjú, posztó kelmeruhánk, a hócipő, hőszemüveg, az amerikai Cowboy facipője, nehogy kaktusztüske vagy a csorda szorongása megsértse a lábát, a napernyő, legyező, zsebkendő, bőr bekenése zsírral, olajjal, parfümmel (arab találmány). Gyógyító: a hamar áthülő alsótest betakarása, fátyol, álarc stb. (*Rumpf*: 89, 109., *Reclus* I. 241–276.)

3. *Lakás* és klíma közötti összefüggésre Brunhes vet nagy súlyt, ámbár itt a történelmi sorsnak, hagyománynak is van része. Lőszbarlangos vidéken a csinaiak lőszbe vert lakásokban élnek a folyók mentén, barlangokban a szán üepék, örmények, sőt az északamerikai pueblo indiánok egész falvakat csináltak a barlangokban. Ismeretes az esőtlen vidékek lapostetejű háza pl. Egyiptom, Kis-Ázsiában, ellentétben a német városok, oláh és rutén házak magas kontyos háztetőivel, hol a sok esőzés kívánja a lejtős háztetőket. Az olaszos klímájú városok szeretik az árnyékot adó hűvös közöket, kutyaszorítókat, ellentétben a svéd, norvég nagy tereket kedvelő városaival, hol széles ablakok fogják fel a rövid nyár bágyadt tényét s meleg levegőjét. Délen ablaktalanok, kívülről semmitmutatók a házak s az udvar a lakóház közepe, honnan a szobák és mellékhelyiségek benyílnak. Ilyenek a mozlím népek házai. Barátságatlanok, kívül rondák, benn hűvösek és árnyasak. Pest Alföldünk csapongó klímája miatt szintén szűk utcákat ketrecként körülépített kicsi tereket szeret, hogy nyáron árnyékot adjanak, télen meleget tartsanak. Bécs ellenkezőleg széles körutakat épített, A klasszikái kor házai szintén olyanok lehettek (Pompeji, Róma), azért a főtéren kívül semmit sem mutattak. Az atrium, peristyl-oszlopszat benn az udvart díszítette. Az ázsiai síkság vályog- és patics-házai azonkép unalmasak. A bazárral végződő és hannokkal kezdődő egyetlen fő-utcán kívül a többi zigzegas sikátor a keleti piszok, bűz és rendetlenség prototípusa. Akár akácsoros alföldi vályogfalvaink, hol a bazárt a templom helyettesíti, a fő-utcájuk még járható, de a keresztutcák ritkán. Hegyek között csupán a patak völgy járható, arra néz tehát az egyetlen fő-utca ablakosra, pl. tót, oláh falvainkban. Legtöbb esetben nincsen keresztutca csak köz, mert a téli hideg ellen összezsugorodással védekeznek. Egészen mások Oroszország erdő-övében épült blokházak községek, vastag gerendáikkal, apró ablakaikkal s majdnem függőleges háztetőkkel. Meglátni a házakon,

hogy féltik a meleget a 7-8 hónapos télben. A mérsékelt övi városokat a fűtés követelte sok kémény csúfítja el, mi Indiában s Ázsia elején ismeretlen. Földrengéses vidéken feltűnő a sok földszintes könnyen épített faház (Japán), melyek szobáit csupán spanyolfal választja el. Az Indiai-óceán körében hol, sok a parti mérges kígyó cölöpházakat vernek a folyók partjára. Állat és ember ellen ép oly jól védett egészséges, piszokmentes lakások ezek, mint az új-guinai fák tetejére épített kunyhók. A forróöv talaja u. i. este miazmatikus s teli van mérges, veszedelmes állatokkal, de a fa tetejére sem krokodilus, sem vérengző állat fel nem mászhatik. Hollandiában cölöpöket vernek a turfás talajon át a homokrétegegig. Azokra építik az 5-6 emeletes, keskenyelejű, néha csak kétablakú fronttal néző házaikat. Itt a fundamentum drága. Hogy arab kecskeszorból szőtt ponyvából, kirgiz állatok bőrével takart dorongfából, a délafrikai Bantu gyékényfonatból készíti kasforma kunyhóit; hogy a lap, inuit a föld alá s a hóba ásott alacsony folyosón csúszik be téli házába s hóval, jéggel őrizgeti fátlan hazája szobamelegségét – rég ismert dolgok. {*Brunheá:* i. m. 177-150. *Schmidt:* i. m. 20-35. *Reclus:* I. 177.)

4. Még a *szerszám*, az Ember mentalitásának e főismertetője (állat szerszámot nem készít) is a klímához igazodik s annál leleményesebb, mennél szegényebb a vidék természeti fölszerelése. Legbámulatosabb a sarki népeknél, kik uszadékfából, csontvázból és állati bőrből készítik szánjukat, csónakjaikat, fegyvereiket és ruhájukat. A vetődeszkát, fűvócsövet, nyilat a föld minden vidékén *önállóan* találta föl az emberi leleményesség, ahol zajtalanul, észrevétlenül kellett zsákmányhoz jutnia. így Ausztrália, Dél-Amerika, Afrika belsejében, a polynéziai-szigeteken és Ázsia északi erdeiben. A délamerikai kősúlyzókkal kihajított bólot, mely a futóállat nyaka és lábai köré csavarodik, a palesztinai, szíriai, arab és óceániai paritytát, a bálna testébe fúródó harpunát a klímavidékhez kötött állatok elejtése céljából eszelte ki az ember, ki inkább eszével, mint testével akklimatizálódik bárhol a földön. (*Czirbuáx:* Művelődésgeografia 1912. 135.)

A hullámtorlódásokkal körülzajlott polynéziai szigeteken a malájok s polynéziek föl nem boruló, ellensúlyzókkal biztosított dereglyéket építenek. A Tigrisen és Fraton gyékényből font kerek, belül szurokkal kikent kasokban eveznek át a fában szegény parti lakosok. A fátlanság miatt Atakama sivatag parti halászaik felfújt állatbőrökre tett dorong-tutajon halásznak és miként a malájok gyékényvitorlával mennek tova. Hasonlóképp Titikaka és Hamum tavon, hol Sven Hedin szerint szivarmódjára összehajtott sáslevél-csomókat kötnek egybe s abból torpedószerű biztosan járó csónakokat szerkesztenek. A karaibok gyolcsból, vászonból összetákolt vitorlával használják fel a parti szél irányát. A vénetek ilyeneket bőrből

készítettek. Szóval az Ember mindenütt követi a Természet intelmét és bámulatos leleményességgel alkalmazkodik környezetének létföltételeihez. Különben elpusztul azon a vidéken (*Peschel*: Völkerkunde 1875 202–216.) Kliman és emberen múlik tehát a természettel való megalkuvás. (*Reclua*: 1. 103–112. *Lippert*: Kulturgeschichte 1885. I. 171.82.. *Weule*: Kulturelemente der Menschheit 1910.)

II. A klímának tulajdonított *fixio-* és *pszichológiai* hatások tudományos megokolása nem tartozik a *geográfia* körébe, mely csupán a geográfiai *tényadatok* regisztrálásával foglalkozik s azok övszerű regionális vagy tömeges elterjedésükről adhat számot,

a) Így a *klíma-övek* serkentő vagy tompító hatásáról azi mondhatjuk, hogy valamelyes összefüggésben vannak az ember energiájával. Az emberiség *munkálkodó* tömege t. i. két egyféle s egyhangú *sarki* és *egyenlítői* klímaöv közé szorult. A száraz és esős évszakkal bíró subtropikus és két átmeneti (tavasz-őszi) évszakkal megtoldott hideg téllel és meleg nyárral váltakozó mérsékelt övbe A sarkvidék soha, a 204 millió km² területű forróöv pedig csak az esetben vethető művelés alá, ha a mérsékelt övbeli fehér vagy másfajta ember megszokja a forróövet; vagy ha a színesek maguk erejükből akkora fajterőre tesznek szert, hogy kiszorítják vele a fehér embert területükről. Ami azonban az állandó melegségű bágyasztóan forró öv kisebb területe miatt alig lesz valósítható. Eltekintve minden egyébtől, a 264 millió km² területű s részekre föl nem darabolt, csupán rézsútos sugarakkal, így túlságosan és tartósan soha föl nem melegített *mérsékelt* övet le nem gyűrheti a 60 millió km²-el kisebb forró öv, annál kevésbé a lakatlan 26 vagy 20 millió km² területű állandó hidegségű öv. A keltő egyesülten sem haladja meg a két mérsékelt öv területét. Wagner Richárd ajánlata tehát, hogy a szociális nyomor enyhítésére a zsúfolt területek népfőlölsége a melegövbe vándoroljon, – gyakorlatilag a klímabajok és népek ellenzése miatt egyelőre kilátástalan.

A Föld tengelyének 23¹ 2 fokú dűlt állása miatt a besugárzás ereje csak a forró övben egyforma. Többiben nem. Azonkívül hol az északi, hol a déli felét dűleszti ki a Föld a napsütésnek. Ez okozza az évszakok változását, a meleg egyenlőtlenségét a mérsékelt s az örökös klimatikus egyféléseget a, hideg és forró övekben. A mérsékelt öv planetáris szituációja okozza a lelki ébresztésnek sokoldalúságát, az évszakokkal való küzködés cselekvés-kényszere pedig neveli a népek szellemi és testi erőit, küzdő energiát s teljesítőtehetséget ad a mérsékelt övi népeknek. A kultúra, úgyszólván, csak a szubtropikus és a mérsékelt övben lehetséges, mert szakadatlan dolog: és munka nélkül nincs sehol kultúra a föld kerekiségén. Bőséges táplálék, pl. a szágó, kókusz, pálma, kenyérfá vidékein Szundaneziában,

Óceániában s a keleti Afrikában ellenkezőleg *átok* a népre, mondja Wallace, mert sohasem szoktatja a népeket kitartó munkára, 20 napi vesződéssel 360 napra biztosítja ott az ember életét. Ruhára, fűtésre, lakásra szüksége nincs. Cigányos igénytelenség vesz tehát rajta erőt, Hasonlóan a sarki tájakon, hol semmiféle termelés, még állattenyésztés sem lehetséges s így a bizonytalan halászatra vadászatra tereli az embert.

b) Az *évszakok* munkagerjesztő vagy megakasztó *jellemképző* hatását főleg Buckle és Haxthausen hangsúlyozták. Szerintük a *kihűlés* folyamatán múlik, hogy a klíma megakasztja vagy elősegíti-e a *szabadban* való foglalkozást, mert ettől függ a munkaidőnek teljes, részleges fölhasználása vagy kettészakítása hosszú dologtalan szüneteléssel. Német, Magyar- és Oroszország vehetők példakul. Az óceán hatása annyira megérzik a németek földjén, hogy ott 7 hónapig lehet künn a szabadban dolgozni. Nálunk a tél októberrel kezdődik s eltart majdnem május elejéig. Kikelet nincs, tavasz ritkán. A lassú olvadás miatt április közepéig fűtünk, májusban a fagyoktól tartunk. Julius esős, csak augusztus 15-től számíthatunk szép napokra. Akkor is egyszerre tűrhetetlen hőség köszönt be, mely sivataggá pörköli a tarlót. Csupán az ősz szép, főleg déli Magyarországon. Nálunk tehát rapszodikus, rögtönös munkát kell végeznünk, ha aratni akarunk, mert 6-7 hónapos téli és csak 5-6 hónapos nyári szakra lehetünk elkészülve. Télen Oroszországban a köd miatt csak 9-10 órától 3-ig lehel világítás nélkül dolgozni. A kemény hideg alatt szünetel a gyári munka, hófergetegkor a közlekedés. A hosszú télen semmi keresethez nem juthat az orosz munkás. Megeszi a termését s az uzsorás (kulák) körmei közé kerül. De Nyugati Európában egész télen szakadatlanul folyhatik a gyári meg egyéb munka. Ezért egy német kis középbirtok északi Németországban 5½, Délnémetországban 7-7½ hónapig tartó munkaidővel a szabadban, kétszerte többet fizet, mint ugyanakkora birtok Oroszországban; nálunk egy hold föld ugyanezen okból hat-szorta többet az Alföldön, mint a «Kárpátok» dülőin vagy Erdély hideg tetőin.

Ezért ellenezte nálunk a megyei nemesség a jobbágyok felszabadítását, ezért II. Sándor cár idejében az orosz nagybirtokos nemesség a muzsik megváltását. Nem humánus érzéstől, hanem klimatikus okból féltették a paraszt munkaerejének csökkenését, kit a sok egyházi ünnep és böjt, no meg a nomád mongol renyhe vére különben is gyakran megakaszt dolgában.

Erre vezethető vissza a *városok* és *vidék* szorgalmának különböző mértéke, a városok pénzgazdálkodása, a vidék kevesebbet hajtó, de kényelmesebb mezei gazdálkodása, nyugati és keleti Európa teljesítményének különbsége. A klímaszertelenség miatt megszakított munkaidővel és ennél fogva *bizonytalan*

aratásokkal kapcsolatos a keletiek rögtönös, fragmentárius munkája, par force spekulációja, kényelemszeretete, a gyors meggazdagodás közös vágya és az *állam* terheivel szemben tanúsított idegenkedése vagy más társadalmi rétegre való tolása. Nyugaton a szüntelen dolgosság erős, hazafias, az *egész nemzet* boldogulását szem előtt tartó nemzeteket hoz létre, keleten az időszakos dolog szélső *ethnografiai* és *osztálykülönbáéget*, hol mindegyik a másik rovására akar boldogulni, lehetőleg a közérdeknek kinullázásával. Keleti Európában Oroszország vezet e tekintetben, de a *renyhesség geográfiai öve* messzire behatol belső Ázsiába és Balkán-félsziget és északi Afrikába. Nemzetgazdaságilag e munkakülönbség abban nyer kifejezést, hogy a szüntelen dolgozó nyugati népek pénzelik az egész Keletet. Berlinbe, Parisba és Londonba szaladgálnak a keleti népek államkölsönökért. Franciaország nemcsak a Levantét, hanem egész Orosz-Ázsiát pénzeli., Nemzeti vagyona körülbelül 60 milliárd. Anglia déli, keleti Ázsiát látja el kölcsönökkel 80 milliárd nemzeti vagyonából. A harmadiknak beállított rendkívül munkabíró Németország 30 milliárd vagyonával különösen Gsinában terjeszkedik. Természetesen nem nagy öröme pénzes társainak, holott a többi kisebb munka-energiát kifejtő, tőkeszegény népek és országok szatócskodva, kölcsönökből *r* élnek s osztályaik egymás ellen dolgoznak. Különösen az Északi-tenger körül sorakozó teljeskultúrás (Vollkultur) népek azok, kik mindig a nemzet egészét, az állam boldogulását tartván szem előtt, tőke-erejükkel *nemzeti individualitásra* és *függetlenőgre* törekszenek, ellentétben a rapszodikusan, munkaszünetekkel dolgozó és szeparatiztikus haszonra néző félkultúrás keleti népekkel, hol a nicsevo, se baj, lesz ami lesz jelszó járja s azért hátul maradtak nemzeti fejlődésükben. «Der Krämer kauft und verkauft für seinen Vorteil, der Kaufmann nicht minder, aber er sucht seinen Vorteil nur da, wo dieser zugleich ein *Vorteil* der *Nation* wird.» [Driesmans i. m. 276.) Ez a karakterbeli különbség a szüntelen kitaró és rögtönzött munkálkodás óceáni és földési klímahatás között.

c) Bizonytalan aratások okozzák egyúttal a *kivándorlást* nemcsak nálunk, de az egész világon, Kanadában, Ausztráliában, Spanyol-, Japán- és Olaszországban. Dr. Sapper szerint a változó klímájú Ausztrália majdnem mindegyik államában annyi a be-, mint a hány a kivándorló. (*Skobelá* Handbuch der Geografie 1914. II. 525–543.) Hogy az északamerikai Unió szélső klímája bizonytalan mezei és börzei aratásai mellett többlettel dolgozik, az nem a jenkiken, hanem 9 millió bevándorló fizikai és erkölcsi erején múlik. Ha a 12 millió ír és 5 millió német munkás visszakerülne Európába, menten összemolanék az Unió gazdasági konstrukciója.

d) Nem kizárólag geográfiai téma a *Dél* és *Észak* közötti klímaellentétnek tulajdonított *nemzeti* különbség, mert a mun-

kalkodás, erőfeszítés módján kívül a fajsajátságának és fajkeverésnek is van itt a maga része. Hideggel, meleggel, nyirkossággal, fényesség vagy homály tartósságával, étkezéssel, életmóddal nem lehet ily mélyreható különbségeket magyarázni.

Az északi tájak idegedző, friss levegője, erdőbeli, érc, kőszén- és folyóvizekben mutatkozó gazdasága mindjárt módosítja a klasszikái kornak geográfiai felfogását, hogy szélességi körökhöz (mert azt értették a hellén geográfusok klíma alatt) van kötve a népek karaktere. Nem szabad felejtenuk, hogy a kultúrának súlypontja az újkorban a Földközi-tenger mellől az Atlanti-óceán palijaira, különösen Európa északnyugati tájaira helyeződött ugyan, de nem az ízlés, sem a józan ész, sem az egyéni vagy nemzeti tehetség. A priori nem szabad okosabbnak vagy dolgosabbnak mondanunk a németet, angolt, skandináv népet, csak azért, mert néhány szélességi fokkal feljebb lakik. A tájkép pszichologikus hatása természetesen más a csendesebb, egyformább északon, mint a mozgalmasabb, változatosabb felszínű Délen. Azért ott fenn talán több az önmagával való foglalkozás, eszmélődés, érzelmi bensőség, mint a fényben, növényiségben, gazdagabb derült egü, szociálisabb Délen. De az magában véve elégtelen a népek temperamentuma, jellembeli és külső életének értelmezésére. Paris, London északi városok, de Stockholm, az északi Paris városi élete époly élénk, színes, mint déli társáé. A 10 fokkal délebbre fekvő Newyork époly lázas forgalmú, hidegarcú bussines-város, mint angolszász mintájú London. Nem kell Konstantinápolyba, Szalonikibe, sem Jeruzsálembe mennünk, hogy keleti összevisszaságot lássunk az utcákon. Kiugró sarokházakat, keskeny mellékutcákat, a trottoirokon kirakodó, ház előtt üldögélő, hangyamódra összevissza járó embereket Pesten is találunk. Amiért Pest a kontinens első keleti jellegű városa, drágaságával együtt. 1913 húsvét táján járni akarták megtanítani a pestieket, hogy mint a nyugati városokban balkézfelől a házak mellett, jobbkezfelől a trottoir szélén járjanak.

De a rendőség három napos kísérlet után abbahagyta a hiába való erőlködést. Ez kicsinyes dolog, mégis jellemző tömegpszichológiára, hogy nem tudunk nyugati módon a városokban járni. Fesztelenebbek, szilajabbak, közömbösebbek vagyunk egymás iránt, mint a nyugati városok népe.

A déli ember impulzívebb, egyénibb, az északi a normák, szabályok s a léniák embere. Azt a sok kifejezéstelen, orra után fagyos arccal szaladgáló embert, kik oly barátságatlanná teszik Berlin, Amsterdam, Hamburg s London utcáit, déli városokban nem lehet látni. Az utca geográfiájának csak Délen van értelme, északon mind egy kaptafára van húzva az utcai élet Igen helyes Winkelmann műtörténész megjegyzése, hogy azonnal barátságosabb a tekintet, mosolygóbb az arc, fesztelenebb a ruha, a szív, mihelyt az Alpokon túl vagyunk. Goethe szellemi fel-

üdülésére Itália mellőzhetetlen volt. A sablon, etiketté és normális élet szürkéségéből menekülnie kellett a Mignonok édes, derült, illatos, dalosabb hazájába, hogy el ne savanyodjék költői ere.

Ezért más a délmagyarországi, más a felvidéki, más a szlavóniai és erdélyi ember, város, falu egész habitusa.

Több mosoly, bizalom, barátság sugárzik a szemekből a déli tájakon. Melegebb hang, cikázó szellemesség és élénkebb gesztus kíséri a beszédet. Iskolázatlanságukat a déliek ötletességgel tudják pótolni, tolakodásukat kellemmel teszik tűrhetővé. Mulatozásukban kedvesek, természetesek, azonnal reagálók, míg az északiak először bőséges etetéssel és még bőségebb italozással jönnek csak hangulatba; akkor pedig triviálisak, közönségesek, durvák. Igaz, hogy azok könnyelműek. A germán nő meghittje, felestársa, magyarul igaz felesége akar lenni urának, különben boldogtalan; a déli asszony ellenkezőleg dédelgetett, becézett babája férjének, ki férfiasszony fölényességéből azonban soha szemernyit sem áldoz fel asszonya kedvéért, míg az északi férj sokszor papucshős. Ott több kacagtató ötlet, l'esprit, itt jóízű humor az érzelmi világ szikrázó gyöngye. A természeti s művészeti szép iránt a déliek lelkesednek, az északiak meg a rendnek mániákusai. A déli asszony fölcicomázza otthonát és magát, az északi mintaszerű rendre és takarékosagra ügyel. A déli városok a fő utcákon zajosak, pompázók, a mellékutcák piszkosak, rendetlenek, pl. Milánó, Paris, Bukarest, az északi városok mindenütt tágasak, tiszták unalmasak, pl. Köln, Bécs, Berlin, Hannover, Hamburg stb.

De ahogyan sehol sincs a természetben egysütetű szabályszerűség, sablon, itt is ellenesetekkel találkozunk. Amint pl. a gőzkompp átvisz Koppenhágába, nyomát sem találjuk az egyhangú észak-németi komolyságnak és ásitó szoliditásnak. A skandináv városok Dél-Európa eleveenségét juttatják eszünkbe. Osztálykülönlődésnek, militarizmusznak, érdemjeles melleknek és uniformis bolondságnak nyomát sem találjuk ott. Az Atlanti-óceánon túl azonban megint azokkal a fáradt arcokkal, telhetetlen, kíméletlen száguldozókkal és meredszemű, gögös, ideges pénzcsinálókkal kell találkozoznunk a túlsúfolt utcákon, kávéházakban, vasutakon, kiket jól ismerünk már a vénnek, feudálisnak mondott Európában. Csakhogy ott a feudalizmusnak egy újabb, visszataszítóbb fajtája a sokkalta zsarnokibb aranyimádás könnyfacsaró füstje kormoz be mindent. Kelet- és Nyugat-Európa arckifejezése szintén különbözik. Itt a megállapodott nemzeti erő, vagyoni biztonság fölényes nyugodt tekintete, amott az ethnografiai és vallási egyveleg indolens vagy gyűlölködő pillantása jellemző. Gondoljunk csak London, .Berlin, Pest, Odessza városi típusaira, habár ennél a sokféle vénnek is van beleszólása. (*Driesmans* i. m. 73.)

XII. Környezet és nemzeti jellem.

A környezet hatásánál, legyen az a milieu akár természeti, akár társadalmi, a geográfusok ép úgy, mint a szociológusok magától érthetőnek vélik, hogy az egyén passzive tehetetlenül viselkedik vele szemben. Sőt arra a paradoxonra vetemednek, pl. Schöne, Schlütter, Schmidt, hogy mennél jobban élte bele magát az Ember környezetébe, annál jobban kerekedik felül rajta.

Buckle nyomatékosan hirdette híres művében (*Buckle-Ruge: Geschichte der Civilisation von England* I. 35–37, 126.) a klíma, élelem és talaj fizikai szent Háromságának dogmáját, mely annyira beleillett a természettudomány nagy vívmányaiból megítasult korának világfelfogásába, hogy Hatzel csak Buckle hatása alatt mondhatta, hogy a faj sajátosságokat a természeti milieu csinálja. «An den tiefsten Rassenunterschieden hat die Umwelt ihren Anteil.» Ezt újabban Finot megismételte Le Bon azonkép dogmának veszi, hogy az egyén teljesen elmerül a tömeg gondolkodásába, nem ura többé saját eszejárásának, mert a tömeg ragadja magával. (*Le Bon: Tömegelektan* 1913. 9, 13, 21, 58, 60.)

A geográfia történelme azonban rácafol e tudós szélsőségekre, mert már 2000 év előtt ugyan e felfogások mutatis mutandis viaskodtak egymással. Akkor alexandriai iskolának nevezték a doktrináriusokat, kik a Természet mindenhatóságát hirdették és Strabo kelt ki ellenük, mint saját képzeletkörükbe begubózott tudósok ellen. Ma Alberti, Ratzel, Finot és Hertz felfrissítői a megfakult, de el nem temetett hellenisztikus gondolatoknak. Strabo Polybiust cáfolván, ezeket írta:

«Nincs predestináció (*προνομία*), sem a klimatikus tagoltságában, sem a népek és nyelvek különbségeiben. Efféle dolgok nem történnek előzetes gondoskodásból (Vorbedacht=pronomia). Mert művészeti készségek, ügyességek minden szélességi övben találhatóak, csak *legyen*, a ki azokat kezdi. Némi része van a geográfiai helyzetnek (szélesség) is, más része azonban a *népekkel veleszületett természete*, szoktatása s gyakorlata. Mert nem a külső természet hatása miatt tanultak az athéneiek és tanulatlanok a lakedomonok és thébaiak, hanem gyakorlatukból. Ép így a babiloni és egyiptomi bölcsek sem természeti környezetüknél fogva bölcsek, hanem gyakorlatból és szoktatásból. A lovak, tulkok jóra valóssága sem a helytől függ, hanem gyakorlásukból. Amit Polybius nem akar tudni.» (*Strabo: Erdbeschreibung von Forbiger* 1856. V. 159.) Hypokrates szintén azon nézetten volt, hogy *művelt* népek *kivonhatják* magukat a természeti behatásoktól és akadályoztatásuk alól. A népek jellembeli különbségét *történelmük*, nem hazájuk csinálja. (*Peschel: Gesch. der Erdkunde* 1865, 69.)

Kant sem tartotta kielégítő oknak a Földet és a klímát a népek karakterbeli különbségeinek magyarázatára (*Kant: Kritik der reinen Vernunft* 125), Hume pedig kifejezetten a népek *velükszületett* és később *szerzett* tulajdonságaira, mint nemzeti rátermettségük, teljesítő erejük alapokaira hivatkozik s kicsinyli azokkal szemben a természeti környezet hatásait. Akár Kohl 1835-ben (i. m. 525. I) és Le Bon 1885.

De geográfiai tényadatok szintén amellet szólnak, hogy a felszíni formákkal módosuló klímahatásokból nem lehet mindent megmagyarázni, még fizikai jelenségeket sem, annál kevésbé az ember *szellemi életével* kapcsolatos telluris cselekedetöket.

Így az egyféle klímaövekben vagy ugyanazon földrajzi szélességek alatt élő emberek bőr- és hajszínének egyeznie kellene (Kollman), hacsak a naptűzés, nyirkosság mértékétől függne az ember külseje. Az eszkimók mégis sötétebb bőrűek, habár a jeges hazában élnek s akik az európai embernek a fehérségét a jégkorszak színfonnyasztó hatásának tudják be, nem tudják megmagyarázni a meleg öv alatt élő törpe afrikaiak és veddák, szingalézek halvány bőrszínét. A négert vagy a nubát azonnal felismerjük, a legrégebb egyiptomi emlékeken bőrük színéről, arcvonásaikról, úgy az egyiptomiak, asszírok, perzsák, zsidók, turániak típusára is rá lehet ismerni. A hollandok meg nem változtak déli Afrikában és Szundanezián (Kohlbrugge), az angolok Indiában, négerék Amerikában, arabok Afrikában.

Amit a fehér ember amerikai elváltozásáról Reclus és Hertz mondanak, el nem fogadható, mert a kreolok arca bizony el nem indiánosodott, pedig az indiánok között élnek, a jenki indián arcvonásait semmiféle fénykép és képtár nem mutatja. Lelkileg ép ellenkezője az izgékony, gerjedékeny jenki a flegmatikus, méltóságos rézbőrűnek. Amerika 15,000 km. hosszával valamennyi klímaövben vesz részt s mégis csak egy emberfajtát tudott teremteni, mert az eszkimók bevándorolt sarki nép. Kis területen pl. Belgiumban, Délmagyarországban, tengerpartokon összezsúfolt népek ugyanegy klíma alatt megtartották törzsi jellegüket. Így a bolgárok, szerbek, svábok, ruthének. tótok, törökök a görögök szomszédságában, albánok Itáliában s Szlavóniában, a friezek dánok mellett stb. A Balti-tenger mellett támadt germán s az északkeleti Kárpátok dűlőin keletkezett szláv törzsek mind megőrizték habitusukat és népies alap-tulajdonságaikat a Balkán-félsziget hegyvidékein épúgy, mint a síkságokon. Sőt az egyklímájú szarmát síkságon is külön nép a rutén, lengyel, nagy- és fehér orosz. Szétszórt népeken pl. csinaiakon, zsidókon, hegy és völgyekben lakó örményeken török és berber, román, cigány, görög népen sem látszik meg a különböző klíma jellegváltoztató hatása.

A szerzett vagy öröklött tulajdonságokat tehát meg nem szünteti a lakóhely fizikája, természete még századok múltán

sem. Sőt igen gyakran megújulnak azok, például a magyar vitéz természete az 1914-15. háborúban.

Egyiptom természete nem változott 6000 év óta, de történeti térképe egyre változott A fáraók, rómaiak, arabok és angolok Egyiptoma mindig más népeket szerepeltet. A klíma soha nem bírt belőlük egyféle egyiptomi típust formálni. A Barkai-fennföld époly termékeny ma is, mint a rómaiak idejében, még-sincs akkora kultúrája, aminővel hajdan bírt vala, mert nincs arra való népe.

Ahol ember *saját erejéből* át nem alakítja lakóhelyét kulturális területté és politikai eszével, egyéni derekasságával meg nem tarthatja telluris helyét, ott ugyan sohasem lesz kultúra (*Hertz: Basse und Kultur* 1915, 36-53. *Pearson National life and character* 1883.) bárminő gazdag a természeti fölszerelése s kedvező a geográfiai szituációja.

Másrészt azonban a *fajiságnak* sem szabad oly feltétlen hatalmat tulajdonítani, hogy a klímahatások miattuk teljesen kiküszöbölhetők. Hiszen a földön élünk attól, el nem szakadhatunk, a szerves világ életköréhez tartozunk, így ki nem bújhatunk, mint mondani szokás, bőrünkől, habár annak a testnek sincsen feltétlen uralma fölöttünk. A fajiság theoretikusai mégis igen szeretik az egyetemesítő és apodiktikus ítéleteket, melyeknek köde elhomályosítja világos látásukat. Gobineau, Chamberlain pl. a vérnek s a protoplazma minőségének, Ammon, Woltmann, Ripley a koponya alkotásának, Le Bon az öröklött tudattalan képzeteknek, Ranke a tagok szimmetriájának rabjai. Tudós bálványokat állítanak fel így s a tömeg hiszékenységére és prestige-bámulatára (Le Bon szavai) számítanak, hogy mesterséges gondolat konstrukcióik hitelre találjanak. A koponyaméreték megbízhatatlanságát már boldogult Török Aurél s Bálz mutatták ki. Pedig Martin anthropológiája telve van ilyen ma már értéktelen mérésekkel, midőn csak *nemzetek* és fajtabeli *változatok* élnek a földön és tiszta fajták *sehol* nem találhatóak többé. (*Wirtk: Rasse und Volk* 1914. 57.) A tömeg-lélektan öröklött képzeteinek hisztérikus titokzatosságát pedig az ember telluris ténykedéseinek dualizmusa cáfolja. Test és Lélek, Föld és Ember nem egy, hanem két valóság.

A nemzeti jellem és egyéniség kialakulásánál tehát nem annyira fizikai, mint *lelki okokat* kell figyelemre méltatnunk. Ilyen Rebmayer és Bagehot nézete a kiváló ember-típusok utánzásáról s követéséről (Inzucht); Seeck greifswaldi tanár elmélete a nagy elmék politikai felkarolásáról, kipusztításáról, mint a nemzeteket felemelő vagy megbuktató lelki okokról, melyeknél sem az élettelen természeti környezet, sem az élő társadalmi tömeg öröklött gondolatai és ösztönös cselekedetei, hanem a nemzet *lelki* és *akarati* önelhatározása s megfontolása szerepel nemzeti alkotónak. (*Rebmayer: Entwicklungsgesch. des Talentes* 1908 I. 137. *Bageot Ursprung*

der Nationen 1874.) Például, felfogásom szerint, a *magyar nemzeti* egyéniség és népi jellem kialakulásánál.

Geográfiai szempontból t. i. nem ellenkezik sem az emberiség logikai és érzelmi egységével (mentalitás) sem a szinguláris lélek és tehetség függetlenségével, sőt az Ember társas ösztönében és értelmi belátásában gyökerezik: hogy vérrokonság, közös lakóhely, közösen átélt történeti múlt, politikai és gazdasági érdek külön nép-egyediségeket hozhatnak létre. Ezek a létért való küzdelmükben a képzetek, fogalmak és tapasztalatok egész halmazát kapják elődjeiktől – nem testi öröklés, ami abszurdum, hanem hagyományos közlés révén, amely gondolkodásuk tartalmát, inventáriumát teszi. Ezekre a közös gondolatokra s érzésekre *nevelik* a nemzedékeket. Mindegyik új hódító nép saját fajképeré és hasonlatosságára teremti meg környezetét, meg lefoglalt földjét. Ezért a nemzet egészében egy nagy individium, kinek gondolatai vezetik az egyest. Azt hisszük, hogy önállólag okoskodunk, pedig gondolataink nagy része átvett örökség. Minden nemzet más, történelmi sorsa s ezen elődeitől *átvett*, beléje *nevelt* és újabban *szerezett* szellemi tartalmánál fogva. Ezért joggal mondhatta Bismarck, hogy a nemzetköziség szédelgés. «Internationalismus eine Schwindelerei». Oly fantom ezt, mint az örök béke, míg különböző klimaövek és nemzetek lesznek a földön. Ezt érezték valamennyi ország szocialistái, kik az 1914-1915-iki háborúban nemzetük táborában harcoltak egymás ellen. A nemzetköziség szolidaritása tehát csütörtököt mondott s a *nemzeti és politikai éázme* erősebbnek bizonyult a szociális gondolatnál. így volt a múltban s így leszen a jövőben is, ha megmarad az emberiség¹ fizikai és lelki egysége, meg különböző tehetségű és erejű emberek és nemzetek születnek továbbra is a glóbuszon.

A vérrokonság a legelső társaskötélék, ezt követi az uradalmi, majd a geográfiai fázis. (*Müller-Lyer: Die Familie* 1912., 342. *Hertz* i. m. 126.)

Így selejteződött ki a magyar törzs egyéni derekassága miatt a kószá nomád törzsek sorából s foglalás céljából másik hat *vérrokon* törzssel szövetkezett. Politikai bölcsességének első alapköve a vérszerződés az a pontja, hogy amit közös erővel szereznek, abból senkit ki nem rekesztenek. Ez az a) *ázáiai* kezdő fázis. Új hazájában Európában, nemzeti fejlődésének b) *uradalmi* fázisa következett, midőn kiszemelte az egyéniségének megfelelő vezérmintákat, fajbéli talentumokat és új elfoglalt hazáját és környezetét saját képeré formálta. Szellemi fölényességére vall, 1. hogy az összes földet magáénak mondotta, mert e birtokfoglalás nélkül soha fajerőre nem tehetett volna szert. Fuvolázhatunk a XX. században demokráciáról s forgalomból kivont feudális szűkkeblűségről (Kjellen: *Grossmächte* 1915. 5.) a IX. században minderről senki sem beszélt. Akkor a hódító ura lett a földnek s a földjén lakó hódoltak-

nak. S ez volt a helyes. Meri nélküle a finnugor magyar nem bírt volna az árja népességű Európa közepén gyökeret verni. A nemesi uralom 1848 ig egyjelentőségű volt a nemzet fennmaradásával. A nemesség vértett, az tartotta fenn Szent István politikai örökét. Soha osztályérdek miatt nem volt hazájának, nemzetének árulója, mint pl. a bosnyák előkelőség, mely birtokainak megtartása végett mozlimmé lett vagy az orosz hivatali nemesség, mely mindig a fölkelő napnak hódolt s a néptől teljesen távol áll. vagy az angol, francia, porosz udvari nemesség, mely igazán rászolgált a kékvérűség gúny-szavára. Sőt mindig a magyar nemesség soraiból váltak ki a követendő minták, az új eszmék s a hazafias és emberies érzés legékesebb szószólói és önfeláldozó bajnokai.

2. A magyar fajerő azonban abban is excellait vala, hogy ki nem rekesztette a hódoltat, egyáltalán senkit, ki nemzeti egyediségéhez simult. Jogait megosztotta mindenkivel, ki politikai programjához szegődött. Ezt nem tette Franciaország, mely a burgundokat kiirtotta, nem Anglia, mely a kelta őslakókat politikai jogaiktól megfosztotta, nem a török, ki az izlam hitre való áttéréshez kötötte a politikai egyenjogósítást.

b) A magyar nem volt soha megátalkodott nacionalista, ki csupán önmagában látta a teremtés remekét, Minden nemzeti-ségi féltékenysége és rátartósága mellett ember, okos és nemes ember maradt. Ez az emberies vonás mai napig szemefénye magyarság jellemének fönn és lenn egyaránt, Ez nem ázsiai vonás, mely mindent dül és gyújtogat, ez európai karakter, Európában szerzett tulajdonság, a Jézusi könyörületességnek magyar nemzeti vonássá vált kijegőcödése. Ezzel nyerte meg az itt talált vagy ide telepített idegenek szívét, kik nyugodt lélekkel bízták magukat az ő védelmére és az országot politikai vezetésére.

Ugyané fölényes gondolkodásával és faji tulajdonságaival készítette elő nemzeti fejlődésének c) *geográfiai fázisát*, midőn politikai egységbe foglalta a Kárpátok öelte hazának minden lakóját nyelv-, vallás- és fajkülönbség, nélkül; távol-tartva magától a klasszikái népek kizárólagos gondolkodását, mely barbárnak tekintett mindenkit, aki nem volt Hellén vagy Római, d) Végül mindig figyelt a haladó kor intó szavára. Nyelvében, gondolkodásában, érzésében magyar, de műveltségében európai volt 1000 esztendeig. Ezzel biztosítja mint külön uralaltáji nemzeti egyéniség jövőjét s politikai megmaradását az árja Európa szívében, három népcsaládnak ütköző-pontjában. Ez nemzeti fejlődésének *európai* fázisa.

Ez az a fajerő, nemzeti qualitás, mely nem függ a lakó-hely fizikai körülményeitől, mert a nemzet szellemi s erkölcsi felsőbbségében gyökerezik; melyet még sem lehet kiküszöbölni a geográfiából, valahányszor természetről és emberről van szó. A magyar Európa közepén hegyekből, folyókból,

rónákból álló honi *tájképet* talált. *Országot* politikai esze, ereje és emberséges szíve csinált belőle. Gyakorlati anthro-po-geografiát valósított meg.

E példával csak azt akartam beigazolni, hogy embere válogatja, nem a föld minősége. Ember erőfeszítésén és akaratán múlik, mi legyen a földdarabban a mit lakóhelynek választott. (*Peschel*: Abhandlungen. 385-396. *Demoulin*s Les routes et le type national 1902.)

Ily beállításban érthetővé válik a *nemzeti erő* hangoztatása a geográfiában, melyet kizárólag természeti szempontokból a geológia és fizikai geográfia örökös hangoztatásával talán még sem lehet már tárgyalni a XX. században, ahol a nemzetek *mérkőzése* es fajereje lett a signatura temporis. Ilyen értelemben elfogadható Buckle állítása, hogy a történelem nem más, mint a Természet diadala az ember fölött és az erejének tudatára ébredt Ember győzelme a leigázott természetben. (*Buckle*: i. m. I. 18. 103.)

De e győzelmét *lelki*, nem anthropologiai sajátosságainak köszöni. Ma népek és nagy *nemzetek* állnak egymással szemközt, az emberfajták kora rég letűnt. Még csak a materialisták, Öppenheimer, Stein Lajos, Alberti, Steinmetz hirdetik a test és lélek azonosságát. «Thatsächlich ist die Umwelt die Göttin aller *Materialisten*, Rassenbekämpfer (des Völkischen) und Friedensfreunde.» (*Wirth*: i. m. 91., 285.) A népek Charaktere több, aktuálisabb a XX. század elején, mint az emberiség szétbontása szomatologiai önkényes csoportokra. Azért anthropo-geografiára és nem anthropológiára kell tanítanunk a jövő nemzeteket, hogy ismerjék a föld színén szereplő *nemzetek* erőbeli viszonyait, ha meg akarjuk tartani helyünket és nemzeti egyéniségünket Európában. A naturalizmusz kora a múlt századé. A XX. század látóhatárain a nemzeti élet hajnala pirkad nemcsak Európában, hanem az egész Föld kerekiségén. Vigyázzunk a világra óramutatójára – különben elveszünk.

Tartalomjegyzék.

I. Az európai emberfajta térfoglalása	3
II. A Föld értékesítése	5
III. A mai világtörvények és az anthropo-geografia	8
IV. A geográfia világ-felfogása	13
V. Reclus Elisée anthropo-geografia főelvei és felosztása	15
VI. Kohl anthropo-geografiája	16
VII. Ratzel anthropo-geografiája	17
VIII. Az anthropo-geografia főelvei és felosztása	21
IX. A Föld felszínének fizikai hatása	23
a) A geográfiai tér	24
b) A geográfiai helyzet	32
A víz felszíni formái	39
1. A tenger és hatásai	39
2. A tengerpartok hatásai	46
3. Kikötők és révek	51
4. Tenger- és földszorosok	55
5. Tavak és beltengerek	57
6. A folyók anthropo-geografiája	60
A szárazföld felületi formái	69
1. Derékföldek és félszigetek	69
2. Szigetek és hatásai	75
3. A derékföldek anthropo-geografiai értéke	79
4. Síkságok és sivatagok	85
5. Hegységek és fennföldek	93
6. Völgyek és hágók	103
X. Határolás	109
XI. Klímahatások	112
XII. Környezet és nemzeti jellem	122